

ექ. გიორგი თედორაძე

ხუთი წელი ფშავ-ხევსურეთში

წიგნი მეორე

გვარი, ოჯახი, სარწმუნოებრივი კულტი,
ტანისამოსი, მკურნალობა

19 საქმედგამი 39
თბილისი

ხევისურეთი

ხევისურეთს, წარსულს და არა ახლანდელს, ჰქონდა ბევრი ისეთი მხარე, რომელიც ჩვენი, თანამედროვე თვალსაზრისით, დასაგმობია და მიუღებელი. ყოფა-ცხოვრების წესები, ზნე-ჩვეულებანი, კულტი, სამართალი, მკაცრი წესები სისხლისაღების და სხვ. იმდენად ცუდ შთაბეჭდალბას სტოვებდა ყოველ თუნდაც ცოტაოდნად კულტურულ ადამიანზე, რომ ყველა ვისაც კი მოუხდებოდა ხევისურეთში ყოფნა და ცხოვრება, გაკვირვებული და, შეიძლება, სასოწარკვეთილიც კი, წამოიძახებდა: ნეტავი რა დამიფარავს ამათგანო! მაგრამ ყოველივე ამის მიუხედავად, ხევისურები ფრიად საინტერესონი არიან სწორედ ამ თავიანთი ძველებურობით, გვარ-ტომური წყობილებით.

ლუი მორგანმა იროკეზების საზოგადოებრივი წყობილება ძველი წესწყობილების იდეალად მიიჩნია. ხევისურებიც იროკეზებში ბევრით არ განსხვავდებიან. მხოლოდ კი, იროკეზების რიცხვი და ტერიტორია მეტი იყო ხევისურებისაზე.

ფრ. ენგელსი, როცა იროკეზებს ეხება, ამბობს: „რა საუცხოვო მოვლენაა ეს გვაროვნული წესწყობილება თავისი უშუალობისა და სიმართივის მიუხედავად. აქ არც ჯარისკაცებია, არც ჟანდარმები და პოლიციელები, არც თავად-აზნაურობა, მეფეები, მეფის მოადგილეები, პრეფექტები ან მსაჯულები, არც ციხეებია და არც პროცესები, მაგრამ ყოველივე წესიერად მიმდინარეობს. ყოველივე უთანხმოებას და ჩხუბს სწყვეტს იმ პირთა ერთეული, რომელთაც ეს ეხება: გვარი, ტომი ან გვარების გაერთიანება; სისხლისაღება მხოლოდ უკიდურეს, იშვიათ შემთხვევაში იხმარება. ამ სისხლისაღების ცივილიზაციამნილი ფორმა სიკვდილით დასჯაა. იგი ცივილიზაციის უპირატესობითა და ნაკლიაა დატვირთული. თუმცა გვაროვნულ წყობილებაში მეტი საზოგადო საქმეებია გასარჩევი, ვიდრე დღეს

5

თუმცა რამდენიმე ოჯახს საერთო შინაური მეურნეობა აქვს კომუნისტურად მოწყობილი, თუმცა იქ მიწა ტომის სამფლობელოს წარმოადგენს, მხოლოდ ბაღჩებია მიკუთვნებული შინაურ მეურნეობისადმი, მაგრამ მაინც იქ საჭირო არაა ჩვენი ფართო და დახლართული მმართველობის აპარატი. საქმეებს მონაწილეები სწყვეტენ და უმრავლეს შემთხვევაში ყველაფერი საუკუნოებრივი ადათის წყალობით წესრიგდება“. (ფრ. ენგელსი, „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა“, თარგ. გერმანულიდან გერ. ქიქოძისა. გვ. 111).

სწორედ ამ თვალსაზრისით არის ჩვენთვის საინტერესო ხევისურეთი, ხევისურეთი, როგორც ნიმუში საზოგადოებრივი ცხოვრების ისტორიის შესასწავლად, თორემ დღევანდელმა ხევისურეთმა, საბჭოთა ხელისუფლების დაუღალავი მზრუნველობით, უკვე დასტოვა თავისი პრიმიტიულობა და ახალი, სოციალისტური ცხოვრების გზას დაადგა. ამიტომ ამ ჩვენს წიგნში ლაპარაკი გვაქვს, როგორც უკვე ვთქვით, წარსულ ხევისურეთზე. ეს გარემოება მკითხველმა ერთი წუთითაც არ უნდა დაივიწყოს. მართალია, ხევისურე-

თის ცხოვრების ყველაფერი ძველი რეაქციონური, ჯერ მთლად არ არის აღმოფხვრილი. ეს აღმოფხვრა ერთბაშათ, რასაკვირველია, შეუძლებელი იყო, მაგრამ ხევსურეთი, ვიმეორებთ, უკვე შედგა იმ გზაზე, რომელზედაც ლენინ-სტალინის პარტიამ მსოფლიო პროლეტარიატის დიდი ბელადის სტალინის ხელმძღვანელობით დააყენა დედამიწის ერთი მეექვსედი.

ამგვარად, ჩვენ ვილაპარაკებთ ხევსურეთის ძველ საზოგადოებრივ წყობილებაზე და მკითხველმა არამცდაარამც არ უნდა იგულისხმოს, რომ ყველაფერი, რაც ამ წიგნშია მოთხრობილი, ამჟამადაც ძალაშია და მოქმედობს.

გვარები ხევსურეთში

ხევსურეთის საზოგადოებრივი წყობილების ძირითად ერთეულს გვარი წარმოადგენს. არის სამი მთავარი გვარი: **არაბული, ჭინჭარული და გოგოჭური**. ხევსურების თქმით, ეს სამი გვარი წარმოშობილა სამი ძმისაგან: არაბას, ჭინჭარასა და გოგოჭასაგან. არაბა არაბივით შავი ყოფილა, გოგოჭა კი ტანად პატარა ყოფილა. ამ ნიშნების გამო დაურქმევიათ ეს სახელები. მესამე ძმა მცირეწლვანი და კოჭლი ყოფილა. ძმები დასახლებულან სოფ.

6

გუდანში. შემდეგ გაყრილან. გაყრისას ჩხუბი მოსვლიათ. არაბას ხელი უკრავს უმცროსი ძმისათვის და ჭინჭარებში გადაუგორებია. ამის შემდეგ დარქმევია მას ჭინჭარა. გაყრისას, წილისყრით, არაბას რგებია ადგილი **ბაცალიგო**, გოგოჭას – **ჭორმეშა**, ჭინჭარას კი – **გუდანი**. ასეთია გადმოცემა.

ეს სამი გვარი რიცხვით მეტია ვიდრე დანარჩენი გვარები. მათ ჰყავდათ საერთო საგვარეულო ჯგავრი – **გუდანის ჯგავრი**. წელიწადში ერთხელ ეს სამი გვარი თავს იყრიდა ამ ჯგავრის გალავანში საერთოდ სალოცავადა და გვარული ნათესაობის გასამტკიცებლად. ასეთი შეკრება ზოგჯერ წელიწადში რამდენჯერმეც ხდებოდა. მათი ნათესაური კავშირი იმდენად მტკიცედ იყო დაცული, რომ ურთიერთში ქალის გათხოვება აკრძალული იყო იმ დრომდე, ვიდრე ჩამომავლობა ოცი-ოცდაათი თაობით არ დაშორდნენ ერთმანეთს.

სამივე გვარი დასახლებულია სხვადასხვა სოფელში. ზოგი მათგანი ძლიერ არის ერთმანეთს დაშორებული. იმის გამო რომ ეს გვარები, გადმოცემის თანახმად, ერთი ოჯახიდან არის წარმოშობილი, გამრავლებულია და მთელს ხევსურეთშია დასახლებული. ამიტომ ეს გვარები ხევსურეთის მოსახლეობის თავდაპირველ, ფუძემდებელ გვარებად უნდა ჩაითვალოს.

არაბულების გვარი სამ ფრატრიად ანუ თემად არის გაყოფილი. ერთს ეწოდება – **რკინაულის თემი**, მეორეს – **ბიჩინაგურის თემი** და მესამეს – **ფიცხელაურის თემი**. რკინაულები სახლობენ სოფ. ჩირდილში, ხიტალეში, წინ ხადუსა და ზეისტეჩოში; ბიჩინაგურები – სოფ. დათვისში, ჯუთასა და ზეისტეჩოში; ფიცხელაურები – ბაცილიგოში, ჩხუბოში, მოწმაოში, ოხერხევში, წინხა-

დუში, გველეთსა და ბარისახოში.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ხევსურეთში თემი არ შეიცავს ტერიტორიალური ერთეულის ცნებას, არამედ გვარის ერთობლიობას.

ჭინჭარაულის გვარს ორი ფრატრია (თემი) აქვს: მგელიაურისა და ყურდღელაურისა.

რადგანაც ეს სამი გვარი მთელს ხევსურეთშია დასახლებული სხვადასხვა სოფელში, ამიტომ, ერთსა და იმავე სოფელში ხშირად სახლობს სხვადასხვა თემის წარმომადგენელი.

ამ სამი მთავარი გვარის გარდა, სხვა გვარებიც არის: სალიქოკო გვარეულობა: იყოფა სამ თემად: **ჩალხურისძე**, ანუ **ჩალხურის თემად**, **ხახონაურიძე**, ანუ **ხახონაურის თემად**, და **ხუნ-**

7

ჩალაურის ძე ანუ **ხუნჩალაურის თემად**. ამჟამად ეს სამივე ფრატრია, ანუ თემი, ერთ გვარზე იწერება – **ლიქოკელის გვარზე**, და **ლიქოკის ხეობაში** სახლობს. ხახონაურები და ხუნჩალაურები **სისაურის** მოდგმისანი არიან, ანუ **ხახატაშვილების** თაობისა არიან. ამათში სისხლის აღრევა, ე. ი. ქალის გათხოვება, სასტიკად აკრძალული იყო.

ამ ხეობაში კიდევ სახლობს **ბასხაჯაურის** გვარი.

როგორც ხევსურები ამბობენ, ჩალხურისძე გადმოსახლებულია ჩალხისწყლიდან (კახეთი), ბასხაჯაურები თურქთა მოდგმისანი არიან. მათი წინაპარი ხევსურეთში დარჩენილა ოდესღაც ომიანობის შემდეგ. ეს გვარი სულ რამდენიმე კომლისაგან შესდგება და სახლობს ჭალისსოფელში (ლიქოკის ხეობაში*); ხახონაურისა და ხუნჩალაურის ფრატრიები ხუთ სოფელში სახლობენ: მალრანში, აკუმოში, კიძხაში, ქობულოსა და აჭემი. ჩალხურისძენი დასახლებულნი არიან საფელ ბაგჩვილოსა და კარწეულთაში. სისაურები გადმოსახლებულები არიან ქისტეთიდან. ამ გვარის ერთი ნაწილი ბინადრობს ლიქოკის ხეობაში, ზემოთაღნიშნულ ხუთ სოფელში, მეორე ნაწილი კი, განაყარნი, – სოფ. მიძეთსა და ბუმბარანაში (კახეთში). მესამე განაყარნი სოფ. შატილში. შატილიონები (შატილელები) სისაურები ამჟამად სხვა გვარზე იწერებიან, მაგრამ სისაურების გვარის დანარჩენ წევრებთან სისხლით ნათესაობას არა წყვეტავენ, თუმცა საუკუნეებით არიან მათგან დაშორებულნი. საერთო წესისამებრ, აქაც, სისაურების გვარში (ამათ რიცხვში შატილელები სისაურებისაც) სისხლის აღრევა აკრძალული იყო.

სისაურების პირდაპირი განაყარნი ცხოვრობენ სოფ. შატილში, პირიქით ხევსურეთში. მათ ეწოდებათ **ანატორელები**.

შატილიონებსა და ანატორელებს შორის გვაროვნული ნათესაობა არ არსებობს, მაგრამ მათ შორის ქალის გათხოვება მაინც აკრძალულია.

ხევსურეთის მესამე მთავარ გვარს – გოგოჭურებს, – განაყარნი არა ჰყავს და ეს, ალბათ, იმით უნდა აიხსნას, რომ ეს გვარი რაღაც მიზეზით ვერ გამრავლდა ისე, როგორც გამრავლდა არაბულებისა და ჭინჭარაულების გვარი.

* ბასხაჯაურთა გვარი განცალკავებული გვარია და ხსენებულ გვართან ნათესაური კავშირი არა აქვს. ამ გვარის წარმომადგენლებს ჩვენ შევხვდით

მხოლოდ რამდენიმე კომლს და ლიქოკის ხეობაში. მისი შტოები არ შეგვხვდ-
რია.

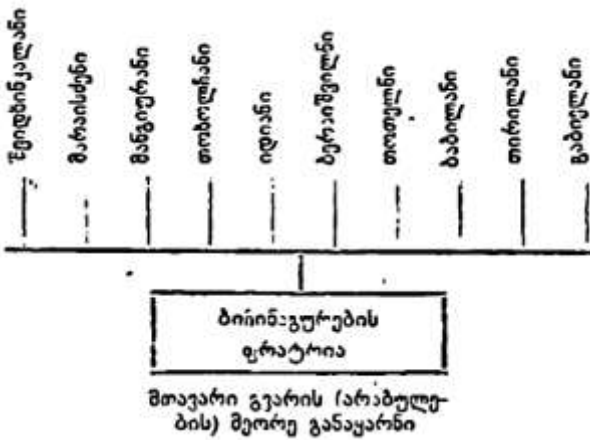
8

ჩვესწავლების საგვარეულოში (ფრატრიაში) შედის რამდენიმე
მთათხა

რკინაულების საგვარეულოში (ფრატრიაში) შედის რამდენიმე
მამათათობაა:

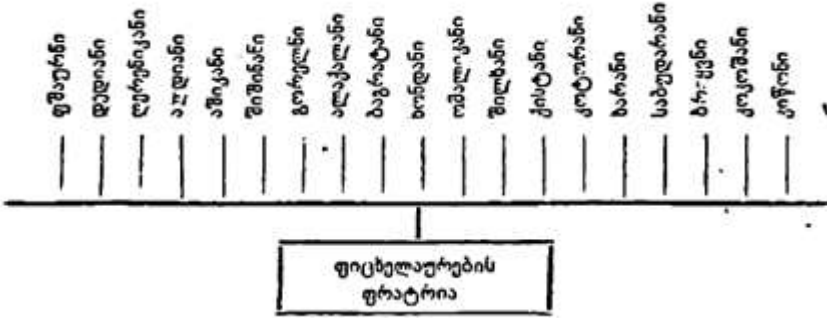

რკინაულის თემი მრავალრიცხოვანია. დროთა განმავლობაში
გამრავლების შედეგად მივიღეთ მეორე სახელწოდების გამრავლე-
ბული გვაროვნული ფრატრია:

ამ მთავარი გვარის მეორე განაყარნი კიდევ არიან. ისინი
ბიჩინაგურების ფრატრიაში ირიცხებიან, მაგრამ ხვესურული წყო-
ბის ნათელსაყოფად საკმარისია გვაროვნული ტოტით აღვნიშნოთ
მამათა თაობა.

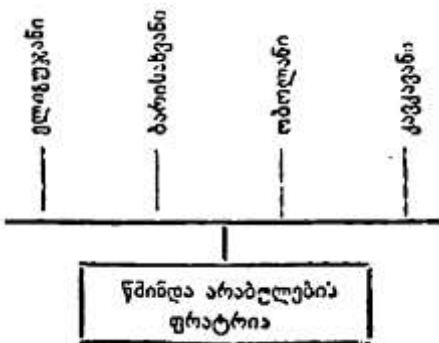
9

მთავარი გვარის არაბულე-
ბის) მესამე განაყარნი

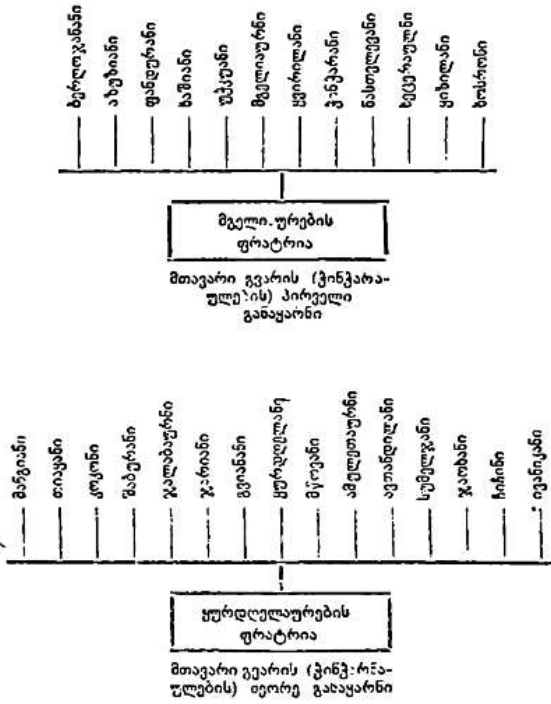
როგორც ვხედავთ, რკინაულების, ბიჩინაგურებისა და ფიცხელაურების მოდგმა შედგებოდა ჯერ სამი პატარა გვაროვნული ფრაქტიისაგან, მერე კი არაბულების გვარის დიდ ფრაქტიად, მრავალრიცხოვან გვაროვნულ ძმათა საზოგადოებად გადაქცეულა. ყოველი ფრაქტია ამჟამად თავისი განსაკუთრებული სახელწოდებით – რკინაულები თავიანთ რკინაულობით, ბიჩინაგურები – ბიჩინაგურობით და სხვ.

ყველა ხევსური, ქალი თუ კაცი, ორ სახელს ატარებს (ზოგჯერ სამ-სამ და ოთხ-ოთხ სახელსაც) – ერთს ნათლობისას, მეორეს ნართაულა სახელს, რომელიმე საგნის სახელს, რომელიც ადამიანს სიბეჩავით ან სიმამაცით დამსახურებული აქვს თავის თემ-სოფელში. ამის მიხედვით იცვლება ძირეული გვარი, მაგრამ ეს არ იწვევს სისხლით ნათესაობის დაკარგვას. ამის მაგალითია ის, რომ ფიცხელაურების ფრაქტიიდან ზოგი ფიცხელაურებად იწერება, ზოგი კი ისევ ძველ გვარზე – არაბულზე. რკინაულებისა და ბიჩინაგურების ფრაქტიები კი, ყველანი, არაბულებად ითვლებიან. მგელიაურისა და ყურდღელაურის ფრაქტიები ჭინჭარაულებად იწერებიან. ხევსურების სიტყვით წმინდა არაბულები სოფ. წინხადუმში ცხოვრობენ და იყოფიან მამათა ოთხ თაობად:

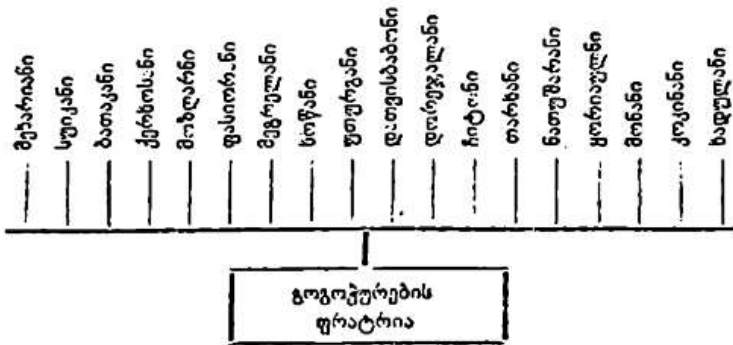

ამ შტოში მოთავსებული თაობაც წმინდა არაბულებს ეკუთვნის და სახლობს სოფ. ბარისახოში.

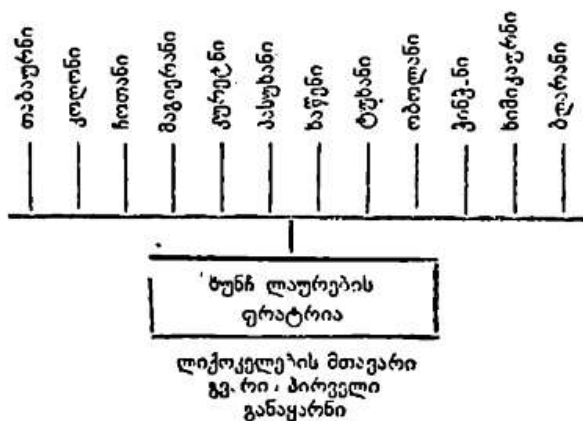
მეორე მთავარი გვარი – ჭინჭარაულები – ორ მთავარ ფრაქტიად გაყრილია – ერთია მგელიაურების გვარი, მეორე – ყურდღელაურებისა:

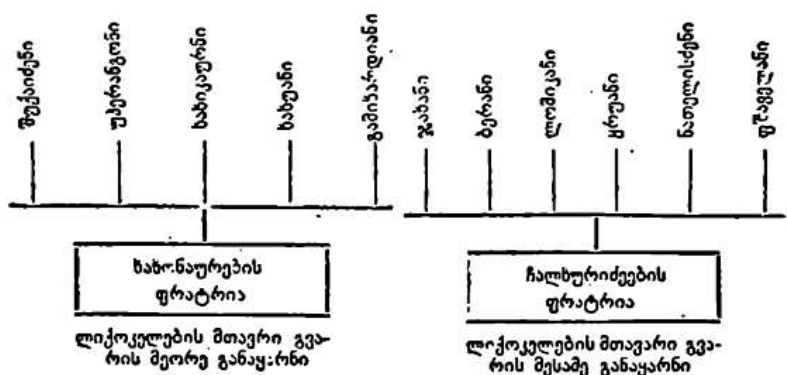
მესამე მთავარი გვარი – გოგოჭურები, – ერთ კარგად მოზრდილ გვარს წარმოადგენს და ფრაქტრიებად არ იყოფა. ეს გვარი სახლობს ოთხ სოფელში: ატაბეში, ბუჩუკურთში, გუროსა და ჭორმეშაში. მისი შემადგენლობა ასეთია:

როგორც უკვე ვთქვით, სამ მთავარ გვარს გარდა, ხევსურეთში სხვა გვარებიც არის. ამათში პირველია ლიქოკელების გვარი. სახლობენ ლიქოკის ხეობაში. ლიქოკელები სხვადასხვა წარმოშობისანი არიან, შედგებიან ოთხი გვარისაგან, მაგრამ ლიქოკელებად იწერებიან. ამ ოთხში სამი გვარი მთავარია და ასეთი მამათა მოდგმა აქვთ:

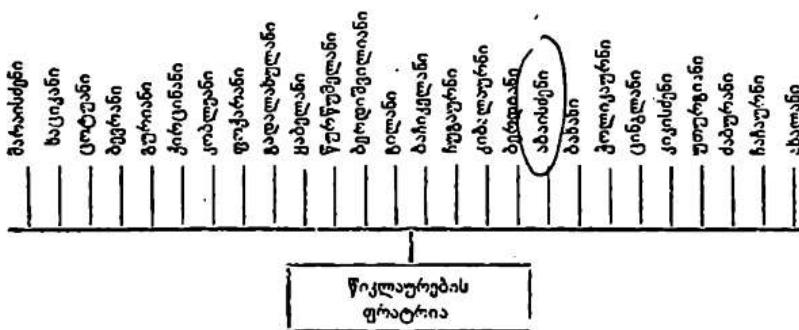

12

მეოთხე გვარია ბახსჯაურებუხ გვარი. ოთხით გვარში აკრძალულია ერთმანეთში ქალის გათხოვება.

ლიქოკვლების შემდეგ მეორე ადგილი უჭირავთ წიკლაურებს. ესენი სახლობენ სოფ. როშკაში, ბლოში, ამღაში, საბერწესა და გარბანფაფარენაში. ამ სოფლებში მცხოვრები წიკლაურები ერთ ფრაქტიას წარმოადგინენ:

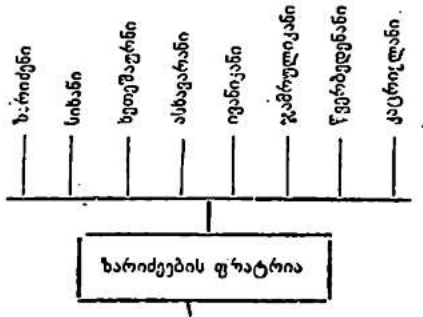

წიკლაურების გვარს ხევსურები არა სცნობენ ხევსურეთის ფუძემდებელ გვარად, მაგრამ სიმრავლით თითქმის რომ ყველაზე ძლიერი გვარია, და ამ მხრივ არაბულების გვარსაც კი ეჯიბრება.

მთლად წიკლაურებით დასახლებულია სოფ. ამღა (პირიქითა ხევსურეთშია). ამ წიკლაურებში სხვა გვარების ჩამომავალნიც

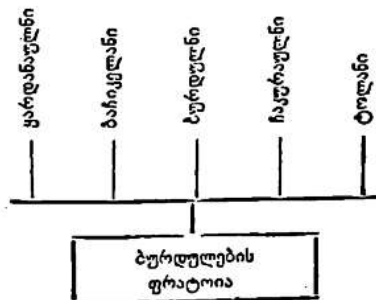
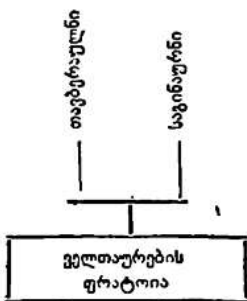
არიან, მაგრამ ამჟამად წიკლაურებად იწერებიან და ამიტომ წიკ-
ლურების ჯგუფში მოვათავსეთ.

წიკლაურების გვარში შედის ზარიძეების გვარი. ცხოვრობს
სოფ. ხორნაულთაში.

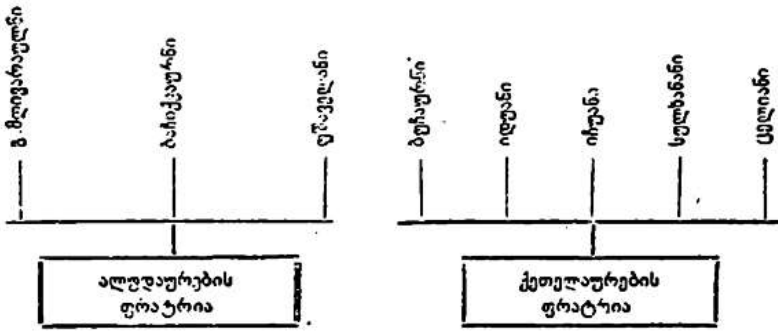
ზარიძეების განაყარნი ცხოვრობენ ფშავისხევშიც, სოფ. კა-
წალხევში და ხორნაულებად იწერებიან. როგორც ჩანს, ამ გვარის
ეს შტო თავის ძველ მოსახლეობის ადგილთან, სოფ. ხორნაულთას-
თან კავშირს არა წყვეტენ და ამიტომ გვარიც ამ სოფლის სახე-
ლიდან გაუკეთებიათ – **ხორნაულელები**. მაგრამ მათი ძირეული, ძვე-
ლისძველი გვარი ორია: წიკლაური და ზარიძე.

სოფ. ქმოსტაში ორი მთავარი გვარია – **ველთაურა** და **ბურ-
დული**.

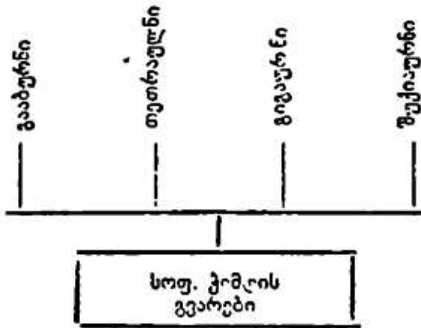
სოფ. ხახმატში დასახლებულია ალუდაურების გვარი. იყოფა
სამ მამათა თაობად.

სოფ. ბისოში მოსახლეობს **ქეთელაურების** გვარი. ამათი განა-
ყარნი სახლობენ სოფ. სახილეში.

ხუთი გვარი – ოჩიაური, ბალიაური, ნაროზაული, ცისკარა-ული და ჯაბუმანური ცხოვრობს სოფ. ახიელში.

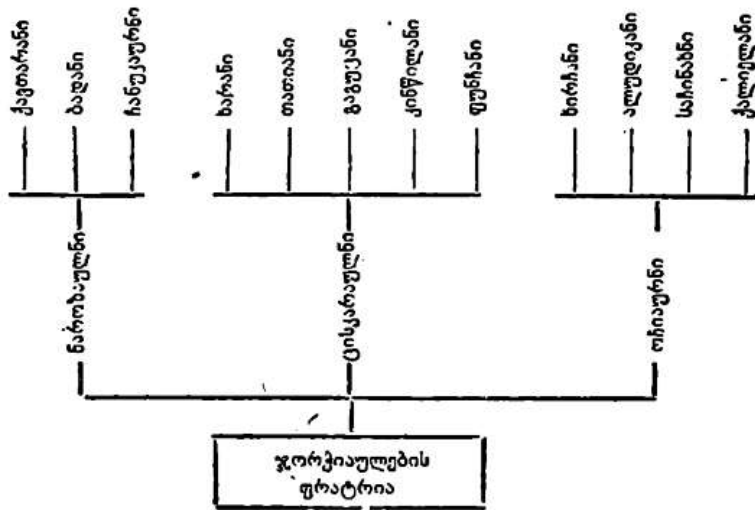
სოფ. ჭიმლა სხვადასხვა გვარებითაა დასახლებული: გააბურე-ბით, თეთრაულებითა და გიგაურებით. ავათ შორისაც აკრძალულია ქალის გათხოვება. თუმცა სხვადასხვა გვარისანი არიან.

სოფლები – ახიელი, ჭიმლა და კვირიწმინდა, და აგრეთვე სოფ. ამლა, რომელიც წიკლაურებითაა დასახლებული არხოტის მხარეშია.

ცისკარაულებისა და ნაროზაულების გვარები მახლობლები არიან ოჩიაურის გვარისა. მათი გვარი წარმოშობილია ერთი მამი-

საგან. ოჩიაურები წინად გაბიდაურები ყოფილან. გაბიდაურების შემდეგი გაგრძელება ჯორჭიაულის გვარში გადადის. მათი განა-ყარნი არიან ოჩიგაურები, ცისკაურელები და ნაროზაულები.

ბალიაურებსა და ჯაბუმანურებს ძველად განაყარნი არა ჰყვანან. ჰყავთ ახლად გაყრილები ძმები, ბიძაშვილები. ესენი მეტად მცირერიცხოვანნი არიან და გვაროვნული წყობილების ძლიერ სუსტ ჯგუფს წარმოადგენენ.

საინტერესოა ერთი ფაქტი: სოფ. კვირიწმინდაში ცხოვრობს ერთი კაცი თორღვა შუქიაური 120 წლისა. შუქიაური არხოტის თემში მისული კაცია. მას არც მახლობელი ჰყავს, არც შორეული ნათესავი.

ლიქოკელები, წიკლაურები და სხვებიც, შემდეგ არიან დასახლებულნი ხევსურეთში, არ ეკუთვნიან ხევსურეთის ძირეულ გვარებს, მაგრამ მათთან შედარებით, ნაკლებად არ არიან გამრავლებულნი.

საერთოდ, გვარები ისე არიან გაბნეულნი მთელს ხევსურეთში, რომ მათი გვაროვნული სათავისა და კავშირის მონახვა მეტად ძნელია. ზემოთდასახელებული თორღვა შუქიაური, თურმე, გიგაურების გვარისაა. გიგაურები, ზოგი მის მეზობლად ცხოვრობს სოფ. კვირიწმინდაში, ზოგი სხვადასხვა სოფელშია გაბნეული, ზოგი კახეთშია გადასახლებული. ასე რომ, თორღვა გვარდაკარგული არ

16

არის, თუმცა ნათესავები არა ჰყავს. სმწუხაროდ თორღვას პირადად ნახვა ვერ მოხერხდა, თორემ, ალბათ, დამისახელებდა თავის გვარის თაობათა ჯგუფებს.

გვაროვნული წყობა

გვარით (სისხლით) ნათესაობა აუცილებლად მამრობითი სქესით მიმდინარეობდა: პირველი ადგილი უჭირავს შვილს, მეორე – ძმას, მერე ბიძაშვილს, შემდეგ გარეთა ბიძაშვილს და ბოლოს კი მთელი გვარი შეადგენს ერთ სისხლით ნათესაობას. ასეთ საგვარეულო ნათესაობის გარდა, უახლოეს ნათესავად ითვლება სიძე, რძალი, სიძის დედმამა, ანუ მძახლები. ხევსურეთსა და ფშავში ძმათაშვილებსა და დათაშვილებს შინში ჰქვიათ.

გვაროვნული კავშირი მეტად მტკიცეა. ზემოთ ჩვენ ზოგადად

ვთქვით, რომ ერთი გვარის, ხშირად კი, რამდენიმე გვარის წარმომადგენელთა შორის ქალის გათხოვება აკრძალულიაო. ეს მაშინაც კი ხდება, როცა ერთისა და იმავე გვარის ოჯახები მრავალი თაობით იყვნენ ერთმანეთს დაშორებულნი. ამ აკრძალვის სისასტიკეს იმით უფრო დავინახავთ, თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ამ აკრძალვის ძალით ერთი გვარის ხევსური ქალ-ვაჟი ვერ შეუღლდებიან და, მაშასადამე, დედის მხრით ხევსურებში ნათესაური სისხლის აღრევა სავსებით გამოთიშულია. ყველაფერი ეს იმის მაჩვენებელი და დამადასტურებელია, რომ ხევსურეთში ნათესაობათ მხოლოდ გვარით ჩამომავლობა ითვლება. სისხლის აღრევის შიში იქამდის იყო მისული, რომ ტერიტორიალური მეზობლობაც კი კრძალავდა ურთიერშორის ქალის გათხოვებას, თუნდაც სხვადასხვა გვართა შორის. მაგრამ ამ აკრძალვას მარტო ასეთი ნათესაური და ტერიტორიალური ერთობა არ უდევს. რადგანაც ხევსურეთში ყოველ გვარს თავისი საკუთარი ხატი ჰყავდა, და ერთი ხატი კიდევ რამდენიმე გვარს, და ესენი ყველანი ამ ხატის ყმებად ითვლებოდნენ, ამიტომ ამათ შორისაც აკრძალული იყო ქალის გათხოვება. ამრიგად სისხლის აღრევის აკრძალვას, რასაც საფუძვლად უდევს ძველთაგანვე მოყოლილი სისხლთ ნათესაობა, სარჩულად საერთო სალოცავიც დასდებია.

მაგრამ გვაროვნული კავშირი მარტო ამით არ განისაზღვრება. გვარი, გვარის თითოეული წევრი, ისე იცავს თავისი გვარის მეორე წევრს, თუნდაც მრავალი თაობით დაშორებულს, როგორც ღვიძლ

17

ძმას. სადმე სოფელში გვარს რამე უბედურება რომ ეწვიოს, მეორე სოფლიდან გვარი უნდა დაეხმაროს. თუ სოფელში რაიმე მიზეზით გვარი მთლად გადაშენდება, მეორე სოფლიდან იმავე გვარის წარმომადგენლები უნდა დასახლდნენ იქ, რათა მათი გვარ-ტომის ძირეული ნათესაობა არ „გაცივდეს“, არ მოისპოს.

სისხლის აღებაც გვარზე იყო: ორ გვარს შუა სისხლი რომ ჩამოვარდეს, საქმეს დედით ნათესაობა ვერ უშველის, – მაგ., დედის მხრივ ბიძაშვილობა ან მამიდაშვილობა. ესენი მოსისხლე მტრებად გადაიქცევიან, რადგანაც მთავარია გვარის სახელი და პატივი. უთანხმოება, სისხლის აღება იშვიათად, მაგრამ მაინც იყო დეიდაშვილებსა, დედლსძმისწულებსა, მამიდაშვილებს შორის, ძმათაშვილებშიც კი.

განსაკუთრებით მტკიცე იყო, თითქოს გვარით ნათესაობაზე მეტად, ნათელ-მირონობით ნათესაობა. აქ შეუძლებელია შუღლი, უსიამოვნება, სისხლის აღება. ასეთი ნათესაობა დიდ ხანს გრძელდება. ნათელ-მირონთა შორისაც აკრძალულია ქალის გათხოვება. გვარ-სისხლით ნათესაობა კი უამრავ თაობამდე გრძელდებოდა (თუმცა, ზოგი მოხუცი ხევსურის თქმით, ცხრა თაობამდე გასტანდა ხოლმე).

ყველა ზემოთქმულის გამო ცხადია, რომ მემკვიდრეობაც მამრობითი სქესის ხაზით მიდიოდა. ოჯახის მთელი ქონება რჩებოდათ ვაჟიშვილებს და ქალიშვილებს არავითარ შემთხვევაში არა. თუ ოჯახში არ იყო ვაჟი-მემკვიდრე, ქონება გადადიოდა გვარით

ახლონათესავზე – ძმაზე, შემდეგ ბიძაშვილზე, გარე ბიძაშვილებზედაც კი.

მაგრამ ამითაც არ ამოიწურება გვაროვნული კავშირი. როგორც ვთქვით, გვარს საერთო სალოცავი (ხატი, ჯვარი) ჰყავდა და ეს აკავშირებდა გვარს, ვიმეორებთ, იდეოლოგიურად. მოხსენებული გვქონდა, რომ სოფ. ამლაში მლიანად წიკლაურები ცხოვრობენ. მათ შორის არიან ძალიან მახლობელი ნათესავებიც და ძალიან დაშორებულნიც, სულ სხვა მოდგმისანიც კი, მაგრამ რაკი ისინი ერთ სოფელში ცხოვრობენ, ჰქონდათ საერთო სასოფლო ხატი, სასაფლაო და მიწა, ამიტომ ისინი ერთგვაროვნულ ჯგუფს წარმოადგენდნენ.

გვაროვნული, გვარის, სიმტკიცის დასანახვებლად ასეთ მაგალითს ვიტყვით: ვთქვათ ერთი გვარის ორ კაცს – საჩინასა და ალუდიკას – რამე ჩხუბი, შუღლი მოუვიდათ. დავაში საჩინას თა-

18

ვისი მახლობლები მიეშველებიან, ალუდიკას – თავისები, მაგრამ თუ ამ დროს მეორე გვართან მოხდა შუღლი, მაშინ საჩინა და ალუდიკა და მათი მახლობლები შესწყვეტენ შუღლს და ერთად იბრძობლებენ იმ მეორე გვარის წინააღმდეგ.

ხევსურეთის გვაროვნული წყობის შინაარსი ისეა დაზუსტებული, წყობილი, რომ კვლევის დროს არავითარ გაუგებრობას არ იწვევს.

საერთოდ, დიდი პატივი იმ გვარს აქვს, რომელიც თავს მტკიცედ იცავს, რომელსაც თავი არასოდეს შეურცხვენია გვარ-სისხლის წარყვნით. ამ სულ ბოლოდრომდე, შატილიონებს ერთი დიდი უპირატესობა ჰქონდათ. შატილიონების ქალის თხოვება სიძეს ძალიან ძვირად უჯდებოდა. შატილიონების ქალის წაყვანა დიდ პატივად ითვლებოდა და ამიტომ, სიძე დიდად იბეგრებოდა, ხოლო თუ შატილიონელი ირთავდა სხვა გვარის ქალს, ასე ძლიერად არ იბეგრებოდა, არამედ იბეგრებოდა ქალის მხარე. **საბჭოთა ხელისუფლების გავლენით, შატილიონების ეს პრივილეგია გაუქმდა.**

რომელიმე გვარს რომ ვენერიული სენი რამ შეამჩნიონ – თუმცა ეს მოვლენა ძალიან იშვიათია ხევსურეთში, – მას **დამპალს** უწოდებენ, და იქ არა თუ არ გაათხოვებენ ქალს, ან მოიყვანენ იქიდან, არამედ ახლოც არ გაჭაჭანდებიან.

გვაროვნული კავშირის გასამტკიცებლად კაცები ერთმანეთში დადიან როგორც ჭირში, ისე ლხინში. ყოველ წლითავზე უეჭველად ინახულებენ ერთმანეთს, გვაროვნული ალერსით მოიკითხავენ, გაიხსენებენ წარსულს, შეაფასებენ აწმყოს, მომავალს. ეს კავშირი ხორციელდებოდა **ათენგეობას**. ნათესაური მიმოსვლა აქვთ აგრეთვე დისწულებში, დედით ბიძებში, მოყვრებში (ქმრისა და ცოლის დედამამის ოჯახში). მისვლა-მოსვლის საბაზია – ქალის გათხოვება, შვილის შეძენა, ცოლის შერთვა. მოაქვთ მოსაკითხავი – არაყი. ახალწელიწადს – ბედისკვერი, ერთი ხმიადი, ხავიწიანი ქადა, არაყი.

საზოგადოებრივი წყობილება

გვარს ჰყავდა ერთი ამორჩეული კაცი – **კითხული კაცი**. კითხული კაცი, რასაკვირველია, ჭკვიანი, გამოცდილი, ბრძენი უნდა ყოფილიყო. უიმისოდ გვარში არ გადაწყდებოდა არც ერთი, თნდაც წვრილმანი საქმე. ყოველ გასაჭირში მას ეკითხებოდნენ როგორც საერთო საგვარეულო, ისე სათემ-სოფლო საქმეს. კითხული კაცი მსაჯულიც იყო, თემსოფლის საქმეთა მომრიგებელიც, გვარის წინამძღოლიც.

19

ასეთი კითხული კაცის გარდა, ძველად ხევსურები (და ფშავლებიც) ირჩევდნენ თითო ჭკვიან კაცს. ასეთ კაცს ხევსურეთში **მომრიგებელი – მრჩვეელი** ეწოდებოდა (ფშავში – **ბრძენი**). ახლაც ახსოვს ხალხს ბრძენი ადამიანები – **დათვია ხახუასიძე** (ხევსურეთში) და ჭულურა **ყულუნჩაური** (ფშავში). ბრძენ კაცებს ირჩევდნენ განუსაზღვრელი დროით. ისინი მთელს თავიანთ სიცოცხლეში განაგებდნენ ხეობას.

ამათთან თანაბრად ირჩევდნენ კიდევ ხუთ კაცს.

ამორჩეულთა სიტყვა კანონი იყო. თუ ხევსურებსა და ფშავლებს რამე შუღლი მოუვიდოდათ, მის გადასაწყვეტად იწვევდნენ ამ ბრძენ კაცებს. რასაც ისინი გადასწყვეტდნენ, იმის თანახმანი იყვნენ ორივე ხეობის მცხოვრებნი.

შემდეგში, ისტორიულ პროცესში, ასეთი ბრძენი კაცების ინსტიტუტი შესცვალეს **დეკანოზებმა** და **ხევისბერებმა**.

დიდი საქმეები ირჩეოდა ბრძენი კაცების უზენაეს საბჭოში, მაგრამ სანამ აქ გადაიტანდნენ საქმეს, მას არჩევდნენ თითოეულ თემში ცალცალკე. ამრიგად, იყო კიდევ ერთი ორგანო, ქვემდგომი, რომელსაც ახლაც ასე ეწოდება – **მობჭენი**. ეს იყო სოფლის სამედიატორო სასამართლო, ანუ სოფლის საბჭო.

მთელ ხევსურეთში ირჩევდნენ კიდევ ეგრედწოდებულ **კუთხა-კუთხის** კაცებს. სულ ირჩევდნენ ოთხ კაცს. ესენი წარმოადგენდნენ მთელი ხეობის უმაღლეს საბჭოს და არიგებდნენ გვართა შორის აღძრულ საქმეებს.

რასაკვირველია, ირჩევდნენ ისეთებს, რომლებიც ცნობილნი იყვნენ ჭკუით, სიდარბაისლით. თუ მოკვდებოდა ან რამე მიზეზით გამოვიდოდა საბჭოდან რომელიმე წევრი, მაშინვე ირჩევდნენ სხვას, ისეთს, რომელიც უკვე დიდი ხანი ჰყავდა ხალხს თვალში აწონდაწონილი, შესწავლილი, ნაცადი ზნეობრივი სიფაქიზის მხრით.

ამრიგად, ხევსურეთში სამი საზოგადოებრივი დაწესებულება იყო: ბრძენი კაცები **მრჩველნი** (უზენაესი), **თემის** (სოფლის) – **მობჭენი** (ქვემდგომი) და **კუთხა-კუთხის** ხალხი.

დიდი სათემო საქმეების გასარჩევად სამი ადგილი ჰქონდათ: პირველი – სოფ. ოხერხევის გორის ბოლოში; მეორე – საირმიაზე, ღულისჭალაში; მესამე – გიგაურთის ველში, ანუ სოფ. მოწმას-ჭალაში. დიდი საქმეების გარჩევაზე მიიტანდნენ ხოლმე ორ მთავარ დროშას – გუდანის ჯვრისას და კოპალის ჯვრისას. ესენი

ყველაზე მეტად აშინებდნენ ხალხს იყო სიმბოლოო დამორგუნველობისა.

როცა ერთი გვარის საქმე ირჩევოდა, ამაში მეთაურობდა მარტო ამ გვარის კითხული კაცი, მაგრამ როდესაც ირჩევოდა სათემ-სასოფლო დიდი საქმე, მაშინ იწვევდნენ კუთხა-კუთხის კაცებს და მთელი ხეობის მომრიგებელი მრჩეველები ბრძენის მეთაურობით არჩევდნენ საქმეს. საქმე გრძელდებოდა რამდენიმე დღეს. დღით და ღამით შეუწყვეტელი სჯა-კამათი ისეთი ცოცხალი, ბრძნული აზრებით სავსე, რომ უცხო მაყურებელი განცვიფრებაში მოდიოდა. იქ არც ბრალმდებელი იყო, არც დამცველი, არც ჯალათი, არც ჟანდარმერია, არც ცრუ მოციქული მღვდელი; დამნაშავეს არც ციხე აშინებდა, არც სახრჩობელა. დამნაშავეს აშინებდა თემ-სოფლის მსჯავრი, გაკიცხვა, შეჩვენება და წელში გამწყვეტი დაბეგვრა-დაჯარიმება. განაჩენის სამართლიანობაში კი არც ერთ ხევსურს ეჭვი არ შეუვიდოდა. ყოველნაირ მსჯავრს გამანადგურებელსაც კი, იგი უყუყუნოდ ემორჩილებოდა.

მოსამართლეები მსჯელობდნენ სრულიად მიუდგომლად, სიმართლითა და ხევსურული რჯულის (სამართლის) წესების სრული დაცვით. ისინი თავს ვალდებულად თვლიდნენ ეხელმძღვანელათ ასეთი პრინციპით:

„ბერო, ბერობას ნუ შჩივი,
მაკლებას თვალებისასა,
ეცადე ჭკვა-გონებასა,
რიგებას თემ-სოფლისასა,
სწორ-სწორად გაჯავრდომასა
თავისასა და სხვისასა,
ჯერ ბოლოს გაიკეთებდი
მერმ გზასა სულეთისასა“.

ამ მორალის საილუსტრაციოდ მოგიტხოვრებთ ერთ ამბავს. ჩემი იქ ყოფნის დროს არხოტის თემში იყო ერთი განთქმული, ბრძენი კაცი, კითხული კაცი, თათია ბალიაური, მახვილი გონების პატრონი. მთელ არხოტის თემში დიდ კითხულ კაცად ითვლებოდა, მაგრამ ფიცხი იყო, ყველაფრის სწრაფად ამთვისებელი. ერთხელ თემში მან რაღაც დანაშაული ჩაიდინა. მთელ თემში კაცი ვერ ნახეს, რომ მისი გასამართლება შესძლებოდა. რაკი ვერ გაასამართლეს, მან თითონ გამოუტანა განაჩენი თავის თავს და თავი მოიკლა თოფით.

21

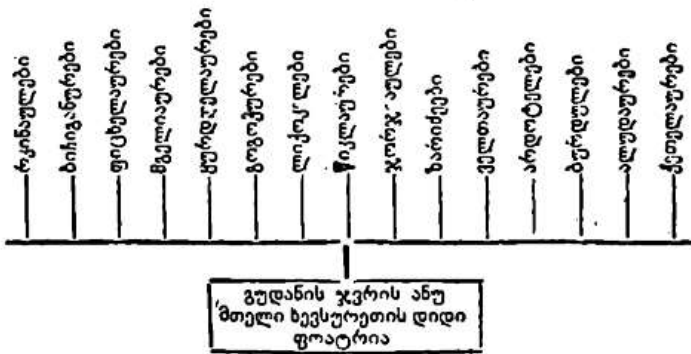
ომის დროს ან მტრის შემოსევისას, ხალხის სარდლობა ეკისრებოდა მთავარი ხატის დეკანოზს.

ხევსურეთი მთის ხალხთა შორის ისეთი ხალხია, რომელმაც შეჰქმნა ყველაზე თავისებური ყოფა-ცხოვრება. თითქმის ყველა ის საყოფაცხოვრებო მოვლენა, რაც ახასიათებს, მაგ., – ამერიკის ძველ ბინადართ – იროკეზებს, – ხევსურებსაც ახასიათებს. იროკეზების ხალხის მრჩეველ, ჭკვიან კაცს ეწოდებოდა **სახემი**. ხევსურეთში ასეთ კაცს – **კითხული** კაცი. იროკეზების ხალხურ საბჭოში შედის რამდენიმე სახემი და დანიშნულ ადგილას მათს შეკრებას

ჰქვია „სახემების საბჭო“; ანალოგიურ დაწესებულებას ხევსურეთში ეწოდება „კუთხა-კუთხის ხალხის საბჭო“. იროკეზების სამხედრო ბელადები საზოგადოებრივ როლსაც თამაშობდნენ; ხევსურეთშიც ასეთები იყვნენ **მომრიგებელი მრჩეველები, ბრძენი კაცები** და სხ.

ხევსურეთში მთავარი სალოცავი იყო **გუდანის ჯვარი**. ამ ჯვარის საკუთარ საყმოდ ითვლებოდნენ არაბულები, ჭინჭირაულები და გოგოჭურები. რადგანაც ესენი წარმოადგენენ ხევსურეთის ფუძე, ძირეულ მოსახლეობას და ყველაზე მრავალნი არიან, ამიტომ ლაშქრობაში მთავარი როლი ამათი იყო; მათივე ხატი იყო ომში წინამძღოლი. სხვა გვარები კი მხოლოდ ემორჩილებოდნენ მათ. გუდანის ჯვარის წინაშე ყველა ხევსური დებდა ფიცს გამარჯვებისათვის. ამრიგად, ხევსურეთის ლაშქარი გუდანის ჯვრის ერთ დიდ ფრაქტიად შეიძლება განვიხილოთ. ომს სარდლობდა გუდანის ჯვრის დეკანოზი. ამას გარდა, ყველა გვარს თავისი სალოცავი ჰქონდა.

დეკანოზი შეიძლება ყოფილიყო კითხული კაციც. ყოფილა შემთხვევა, რომ რომელიმე პატარა თემ-სოფლის ხატის დეკანოზი მთელი ხევსურეთის კითხულ კაცად გამხდარა.

დეკანოზები (გუდანის ჯვრისა და კოპალასი) ლაშქარს რომ მეთაურობდნენ, ეს სულ ძველად ყოფილა. შემდეგ კი, ასეთ მეთაურად გამხდარა ეგრეთწოდებული **გავედიანი** კაცი, ადამიანი, განთქმული სიმამაცით, გამჭრიახობით. ასეთ კაცს ჯარის მეთაურად არც ირჩევდნენ, არც ნიშნავდნენ. ლაშქრობაში ის თავისთავად ხდებოდა მეთაური, როგორც გულადი, გონიერი ადამიანი.

სარწმუნოებრივი კულტი

ხევსურები ხატს ისე არ უყურებდნენ, როგორც ეკლესიას უყურებდნენ საერთოდ სხვაგან. ხევსური ხატში „სულის საცხოვნებლად“ არ მიდიოდა. ხევსურისათვის ხატი დამხმარე, მშველელი იყო ყოველგვარ საქმეში.

ხატი (ჯვარი) მრავალია ხევსურეთში, მაგრამ მთავარი ოთხია – **გუდანის ჯვარი, მთავარანგელოზის ჯვარი, ხახმატის ჯვარი, და ლიქოკის ჯვარი**.

ლიქოკის ჯვარში ბრძანებლობდნენ **კოპალა და იახსარი**.

ეს ჯვარი გამოდიოდა, ასე ვთქვათ, მაცდურის (ემმაკის) გზაზე დამდგარის მხსნელი, ე. ი. უბედურებისაგან მხსნელი. ვინც თავს მოიკლავდა, ზვავისაგან დაილუპებოდა, წყალში დაიხრჩობოდა ლიქოკის ჯვარს შეავედრებდნენ. თუ ხალხს რაიმე საერთო გასაჭირი მიადგებოდა, მთელი თემი კოპალას ან იახსარის ჯვარს შეევედრებოდა განსაცდელისაგან დასახსნელად.

გუდანის ჯვარში „ბრძანებლობენ“ „ღვთის მშობლისა“ და გიორგის ხატები. გუდანის ჯვარი ორივე სქესის სამლოცველო იყო. ესეც, ვითომც, მფარველობდა ხალხს ყოველგვარ გასაჭირში.

ხახმატის ჯვარის დანიშნულება იყო უშვილოსათვის შვილის გაჩენა; მეტადრე მას ევედრებოდა ის, ვისაც ვაჟი არა ჰყავდა. ამ დანიშნულებისათვის, ხახმატის ხატში განსაკუთრებული ნიში დგას **მწევრის საფლავი**; აქ ორსულ დედაკაცს ან უშვილოს ფეხს შეადგმევიწებდნენ, რომ შვილი გაეჩინა, მეტადრე ვაჟი. მწევრის საფლავზე ყოველ წელიწადს ურიცხვი საკლავი იკვლებოდა. აქ სალოცავად მოდიოდნენ ხევსურებიც, თუშებიც, ფშაველებიც. მწევრის საფლავის ნიშის თავზე ერთი ქვაა, რომელიც მამაკაცის სასქესო ორგანოს მოგაგონებთ. ალბათ, ხევსურები ოდესმე ფალოსის კულტის თაყვანისმცემლები იყვნენ.

მართლაც და, წარმართობის ნაშთების მხრივ ყველაზე საინტერესოა ეს ხახმატის ჯვარი. მას ლამაზი ბუნებრივი მდებარეობა

აქვს. აღმოსავლეთით ჩაუდის წყარო სტექურა. მის გადაღმა აშენებულია სახლი მლოცავი (მეხატონე) ქალებისათვის **საჯარე**. ქალებს აკრძალული ჰქონდა სტექურაზე გადასვლა. ეს იყო საზღვარი მათთვის სამლოცველოსთან. სტექურას აქეთა ნაპირზე კი არის ოდნავ დაფერდებული ვაკე, რომელზედაც დგას სხვადასხვა სახელწოდების ხატის ნიშები. აქ დგას მრავალწლოვანი დიდრონი იფ-

მწვერის საფლავი.

ნები, ვეებერთელა გამლილი ტოტებით. ამ ხეების ჩრდილში ღრეობდნენ ხატიონები (ანუ მეხატიონები). ვაკეზე აქა-იქ, მეჩხერად ყრია დიდრონი ლოდები. ვაკის თავში, ჩრდილოეთის მხარეზე, აშენებულია მთავარი ხატის სახლი, რომელსაც ზევიდან გადმოჰყურებს **ხახმატის ჯვრის ციხე**. მის ახლოს ვერავინ გაივლიდა. ვინც გაივლიდა, მას დააჯარიმებდნენ ერთი საკლავით და უკანასკნელად გააფრთხი-

24

ლებდნენ. ხევსურების თქმით იქ იყო ქაჯეთის ციხიდან მოტაცებული ძვირფასი ქვებით მოჭედილი ძროხის რქა და ოქროს ჩონგური.

მთავარი ხატის სახლში სამი ოთახია – **საკოდე, დარბაზი და საქობე**.

ხახმატის ჯვარს სამხრეთით ჩამოუდის ღარისთვალა, – პატარა არაგვის მდინარე. დასავლეთით აკრავს ბუნუელას ციხე და სოფ. ბისო.

მთავარი ხატის სახლის გვერდით მწკრივად იდგა სამი ნიშ-სხვადასხვა სამლოცველო დროშებისათვის. ქვემოთ, ვაკის ბოლოში არის **მწვერის საფლავის ხატი**, რაც იყო ძეობის სიმბოლო. როგორც ზემოთ ვთქვით, აქ სალოცავად და საკლავით მოდიოდნენ უმვილო და უვაჟო დედაკაცები. საკლავად აქ აუცილებლად თიკანი უნდა ყოფილიყო.

სტექურას გამოდმით, საჯარე სახლის პირდაპირ, ხატის პატარა ნიშია. მის წინ, მარიამობას, აუარებელი ბატკანი იკვლებოდა

მლოცავი ქალების გასანათლავად. მლოცავი ქალი ბატკანს გადასცემდა ხატის მსახურს, **დასტურს**. მთავარი ხუცესი დაჰკლავდა ბატკანს. ყელიდან გადმოსულ სისხლს დედაკაცი შეუშვრდა ხელს, გაიბანდა და მერე უკანვე გადახტებოდა სტეჟურაზე. ხახმატის ჯვრის დღეობა აგვისტოში იყო, მარიამობას. აქ სალოცავად მარტო ხევსურები კი არ მოდიოდნენ, არამედ ფშაველებიც, თუშებიც, კახელებიც კი. მაგრამ, ეს ჯვარი, უმთავრესად, მაინც ქალების სალოცავი იყო. ქალებსა და ღვთისმშობლის შუა აქ შუამავლად, **მეშუედ** ქალებივე იგულისხმებიან – ანგელოზები. მათ ემახდნენ **გიორგი ნაღვარმშვენიერის მოდემომბრეს**, გიორგის **აზადს**, გიორგი ნაღვარმშვენიერის **გათამამებულებს** (აზადი – თამამი), გიორგის **ყელლილიანებს**. ამ აზად ქალებში ყველაზე ძლიერი, თამამი და გავლენიანი ანგელოზი იყო – **სამძიმარა**, ანუ **სამძიმარა ხელანგელოზი**.

ამ ნაღვარმშვენიერი გიორგისა და სამძიმარაზე ასეთი თქმულებაა დარჩენილი:

ხახმატში ყოფილა წმინდანი – **გიორგი ნაღვარმშვენიერი**. მას ხატისათვის შეუყენებია (ე. ი. ბერად დაუყენებია) ჭორმემელი **გახუა**; გახუა უცოლო ყოფილა. ნაღვარმშვენიერი ქაჯეთს წასულა საომრად, გახუაც თან ჰყოლია. ქაჯებს გიორგი და მისი მხლებელი დახოცილი კაცების თავ-ფეხებით მოუგერებიათ. გიორგი ადამიანის ხორცს ვერ მიჰკარებია. გახუა კი ხელოსანი ყოფილა და იგი შესულა ქაჯების ციხეში. მას ღვთისშვილები (ხატები)

25

შეჰყოლიან. გახუას გაუტეხნია ქაჯების კიდობანი, ათასნაირი განძითა და სიმდიდრით სავსე. ციხიდან გამოსასვლელად გიორგი ნაღვარმშვენიერს გახუა ცხენის სტომაქში ჩაუსვია და ასე გამოუყვანია, რადგანაც ქაჯები ცხენის სტომაქს ვერ მიეკარებოდნენ თურმე. ქაჯეთიდან წამოღებული ნადავლი გიორგი ნაღვარმშვენიერს ხევსურეთის ხატებისათვის გაუნაწილებია. ყველაზე მეტი კი თავისთვის აუღია. ნადავლში ყოფილა ძროხებიც, ხარებიც, ცხენებიც. ყველაზე შესანიშნავი ყოფილა ერთი საოცარი ძროხა, რომელსაც დიდრონი რქები ჰქონია, 6 – 7 ლიტრის ტევადობისა. გიორგი ნაღვარმშვენიერი ამ რქას გაცრილი ფქვილის ასაწყავად ხმარობდა თურმე. ქაჯეთიდან წამოუყვანიათ ხუთი ქალიც. სამს ქართული სცოდნია. ერთ მათგანს **სამძიმარა** რქმევია. **სუქალასა** და **სეითქალას** მარტო ქაჯური სცოდნიათ. სამძიმარას ღვთისმშობლისათვის უთხოვია, მომნათლეო:

„ქალ სამძიმარა გეხვეწებო
მომნათლე. დედა მარიამო,
ჩამიში მირვნის ქოთანშიო“.

მარიამს სამძიმარაც მოუნათლია, **აშექალაც** და **მზექალაც**. გახუას სამძიმარა შეჰყვარებია. ზოგჯერ სიზმრადაც კი მოეჩვენებოდა ხოლმე, ხევსურულად ჩაცმული, და გახუას ის ხევსური ამირას ქალი ეგონა ხოლმე. გახუას სამძიმარასთვის უთქვამს, ჩემთან დაწეჟიო. ამის შემდეგ გახუას რაღაცა ჟღიარული შესმენია და ლოგინზე დარჩენილა ქალის სამკაული. ქალი კი გამქრალა და მერე გახუას იგი აღარ უნახავს. ამის შემდეგ სამძიმარა აქადაგებდა გა-

ხუას ასეთი სიტყვებით:

„ქალი ქალურად მოვირთვიდიო,
ბოსლით ჭერხოსა ამახბიდიო,
საყურ-სამკაულ ავიხსნიდიო,
მეგრელაურსა გახუასაო
ამირთ ქალი ვეგონდიო,
საცოლედ ვენდომდიო“.

როდესაც ხახმატის ჯვარს ქაჯეთიდან ნადავლი მოუტანია, იმ დროს ხახმატში ორი მექონე დედაკაცი ყოფილა: ერთი ვაჟის დედა, მეორე – ქალისა. ქალის დედას გაუხედნია, დაუნახავს მორეკილი საქონელი და უთქვამს:

– აუ, რამდენ საქონი ჩამდგარა მაგ ხახმატის ჯვარში, რანხელ ქალები ას. დაილოცა, ხახმატის ჯვრის საქმე იქნების!

26

ვაჟის დედას უთქვამს:

– ეშმაკებით ავსილა და ეშმაკების თხებით მანდაობა, ღმერთმა დასწყვიას.

ხახმატის ჯვარი გარისხებულა და ვაჟის დედის შვილი ქალად უქცევია, ქალის დედის შვილი – ვაჟად.

ამ მთავარ ხატებს გარდა, სხვა ხატებიც იყვნენ: **სამებისა, დიდგორისა** და ეგრეთწოდებული **დამსჯელი** ხატი.

სამების ხატი განაგებდა ბუნების სტიქიურ მოვლენებს და მფარველობდა, განსაკუთრებით ჭირნახულს. თუ ავდარი იყო, დარს დააყენებს, თუ გვალვაა – წვიმას მოიყვანდა. სამების ხატს სოფლები ყოველ წლივ და რიგრიგობით სწირავდნენ საკლავს. ამ საკლავს **სადარ-ავდროს** უწოდებდნენ.

დიდგორის ხატი ზოგადი მნიშვნელობისაა, ე. ი. ხალხს ვითომც ყველაფერში ეხმარებოდა.

დამსჯელი ხატი ბრძანებლობდა ბაცალიგოს თემში. დამსჯელი იმიტომ ეწოდებოდა, რომ თუ ორსული ან თვიურში მყოფი ქალი გაივლიდა მის მიდამოში, იგი დასჯიდა მას: „ცდომილის“ სხეული ლპობას დაიწყებდა, დასცვივდებოდა თმა, წარბები, ცხვირი. ასევე მოუვიდოდა მამაკაცსაც, თუ ცოლი ორსულობის უკანასკნელ თვეში ჰყავდა და ამ ხატის მიდამოში გაივლიდა.

სხვა ხატებიც არიან, – საგვარეულო, სათემო ხატები. მაგ., ზეისტეჩოს ხატი. ეს არის მხოლოდ არაბულებისა და მათი ქალდისწულების ხატი. არაბულის გვარის ქალს სხვა თემში გათხოვილს, მის შვილს, შვილისშვილს ყოველ წლით მოჰყავდათ საკლავი ამ ხატისათვის.

ხევსური ხატობაში ვერ წავიდოდა, თუ საკლავი არა ჰყავდა, რადგანაც ასეთ მლოცველს ხატი არა ღებულობდა. ვერც ისეთი მამაკაცი მივიდოდა ხატში, რომელიც წინა სამი დღის განმავლობაში დარჩენილა თავის ცოლთან. ასეთ ხევსურს თუ რაიმე აუცილებელი საქმე ჰქონდა ხუცესთან (დეკანოზთან), შორიდან გამოუძახებდა მას. დეკანოზი წაიღებდა ლუდით სავსე ვერცხლის თასს, დააღვინებდა ხევსურს და გამოელაპარაკებოდა. დედაკაცთან ნამყოფი ხევსური კი ამ თასს ხელს ვერ მოჰკიდებდა. მოიხდიდა ქუდს, ორივე ხელისგულზე დაი-

დებდა. დეკანოზი ქულზე დასდგამდა თასს და ხევსური ისე დალევდა ლუდს და ამრიგადვე გადასცემდა დეკანოზს.

ცოლ-ქმარს ერთად წოლა შეეძლოთ მხოლოდ ხუთი კვირის განმავლობაში, მეექვსე კვირას კი უნდა გამოჩევილიყვნენ ერთმანეთს,

27

რადგანაც ხატობა ახლოვდებოდა და ცოლთან ნაწოლი მამაკაცი ვერ მოვიდოდა ხატში. დედაკაცს უფლება არა ჰქონდა ხატთან ახლოს მისვლისა. დედაკაცები შორიახლო სხდებოდნენ თავიანთი შვილებითა. პატარა გოგოებსაც, ხუთი წლისებსაც კი აკრძალული ჰქონდათ ხატთან ახლოს მისვლა.

ვიმეორებთ, ხევსური ხატში იმისათვის კი არ მიდიოდა, რომ „სული ეცხონებია“, არამედ მხოლოდ ყოველდღიური საჭიროების, ცხოვრების პირობების, საქმიანობის უკედ წარმართვის მიზნით. ადგილობრივი რწმენის თანახმად, თუ ადამიანი შრომობდა, ხატი დაეხმარებოდა ყოველგვარ გასაჭირში, საქონლის გამრავლებაში, მოდგმის „დასაძირკვლებაში“, აცდენდა ფათერაკიან გზას და სხ. ხატი მარტო კარგ საქმეში კი არ ეხმარებოდა ადამიანს, არამედ ცუდშიაც – ქურდობაში, ყაჩაღობაში, კაცისკვლაში. ასეთნაირ საქმეზე მიმავალი ხევსური ხატს საკლავს ჰპირდებოდა (წინდაწინ არ დაუკლავდა). საქმე უშედეგოთაც რომ დამთავრებულიყო, ხევსური ხატს დანაპირს მაინც შეუსრულებდა და საკლავს დაუკლავდა. სანადიროდ მიმავალი ხევსური ხატს ჯიხვის რქებს ჰპირდებოდა, და თუ მოჰკლავდა ჯიხვს, რქებს უეჭველად ხატს მოუტანდა. ამიტომაც, რომ ხატთან მუდამ აუარებელი რქები აწყვია. სანადიროდ სახლიდან გასვლისას ხევსური პირჯვარს იწერდა და ამბობდა: – ღმერთო, ნადირისა და მონადირის გამჩენო, მოგვიმართე ხელი, მოგვეცი ბრმისა და კოჭლის თავი მაინც (ე. ი. თუ კარგს ვერას მოვკლავ, უბრალო ნადირი მაინც მომაკვლევიანო).

საკლავის მაგივრად შეიძლებოდა რაიმე ძვირფასი ნივთის შეწირვა.

შეწირვათა გამო ყოველი ხატი მდიდარი იყო განმეულითა და მიწა-წყლით. ამიტომ, ხევსურეთში, ხატი დიდი მემამულე იყო. ამ მამულით სარგებლობდა ხალხი, საერთოდ. ეს გამოიხატებოდა იმაში, რომ ამ მამულს საერთოდ ამუშავებდნენ და მოსავალსაც საერთოდ ხმარობდნენ ხატობაში. კერძო პირს ხატის მამულით სარგებლობის უფლება არა ჰქონდა. მხოლოდ იშვიათ შემთხვევაში აძლევდნენ მიწას გაჭირვებულს დასამუშავებლად. ასეთ გაჭირვებულს **ხატის ამანათი** ჰქვიადა.

ამანათები ყოველ სოფელში იყვნენ თითო-ოროლა. უფრო ხშირად, კაცისმკვლელები; კაცისმკვლელი თავის თემში ვერ დარჩებოდა; უნდა გადახვეწილიყვნენ ისეთ თემში, სადაც მოკლულის ნათესავები ადვილად ვერ მისწვდებოდნენ. იშვიათ შემთხვევაში ამანა-

28

თები შეიძლება იყვნენ გადმოსახლებულნი სხვა პროვინციიდანაც – ქისტეთიდან ხევიდან.

როგორი იყო ხატის მსახურთა შემადგენლობა?

ხევსურეთში მღვდელი არ იყო, მღვდელი არ სწამდათ.

უმთავრესია ხუცესი. ყოველ ხატს ჰყავდა ერთი ან ორი ხუცესი, მიწვეული ხატის მიერ ან ქადაგის მითითებით არჩეული. ხუცესი უვადოდ იყო არჩეული, სიკვდილამდე. ხუცესი ახალგაზრდა არ შეიძლებოდა. უნდა ყოფილიყო შუახნისა მაინც, დარბაისელი, პატივცემული. მისი მოვალეობა იყო ხატის საქმეების გამგებლობა: როდის მოიმკას ხატის მამული, როდის მოიხარშოს ლუდი. მასვე ევალეობდა დროშის მოვლა და ტარება, შესაწირავი საკლავის დაკვლა. მას ჰქონდა უფლება მისულიყო ხატთან, შეხებოდა მას და მის ნივთებს ხელით; იგი წინამძღოლობდა მთელ თემს, განაგებდა მის საქმეებს, შუღლის დროს ამშვიდებდა ხალხს, ლხინის დროს ალხენდა. ხატის სამსახურში მყოფი ხუცესი განუსაზღვრული უფლებითა იყო აღჭურვილი, მის წინააღმდეგ ხმას ვერავინ ამოიღებდა ხატის კრძალვითა და შიშით. ხატობის გათავების შემდეგ კი ხუცესი ჩვეულებრივი, უბრალო გლეხი იყო. ყოველ თემს ჰყავდა ასეთი ხუცესი.

ხუცესის პირდაპირი თანაშემწე იყო **ხელოსანი**, ანუ **მედროშე**. მედროშეს ირჩევდნენ ერთი-ორი წლის ვადით. მისი ამორჩევის წესი ასეთი იყო: კანდიდატი 5 – 6 კვირით უნდა გაშორდეს სოფელს. ამ ხნის განმავლობაში მან ყოველდღე უნდა იზანაოს ისეთ მდინარეში, სადაც არც საქონელი დადის, არც სარეცხი ირეცხება და არც თვიურში მდგარი ქალები დაიარებიან. ამ ახალგაზრდას სოფელი უცხოვს ქადებს, უხდის არაყს და უხარშავს ხინკალს. მთელი ეს ამბავი იწყებოდა რომელიმე დიდი ხატის წინ ხუთი კვირით ადრე. ხატობის დაწყების წინ კანდიდატი კიდევ უნდა გაბანილიყო ცხრა წყაროში, ჩაეცვა სრულიად ახალი ტანისამოსი და გადაეხადა **სახელო**, ე. ი. ამ დღეობისათვის მას საკუთარი ხარჯით უნდა მოეხარშა ლუდი, გამოეცხო იმდენი ცალი პური, რომდენიც კომლია სოფელში, დაეკლა ერთი კურეტი*, მოეხარშნა, მისი ხორცი დაეწყო თითო პურზე, ახალი ლუდით უნდა გაეცხო თასები და დაედგა სუფრაზე. სუფრა იშლებოდა მრგვალად. გარშემო ანთებდნენ სანთლებს. კანდიდატს ჩააყენებდნენ სუფრის შუაში. ხუცესი იხუცებდა (დაილოცებოდა) იმ ხატისათვის, რომლის სამსახურად ემზადებოდა ახალგაზრდა. ამის შემდეგ ის ითვლებოდა ხატის მსახურად, **ხელოსნად**, ანუ მედ-

* ანუ კურატი – ახალგაზრდა კურო (ბულა).

როშედ. მას უფლება ჰქონდა ეარა ხატის მიდამოში, ხელით შეხებოდა ხატსა და მის ნივთებს. მაგრამ არ იყო ხუცესის განსაკუთრებული უფლებით აღჭურვილი.

ხელოსნის შემდეგ, ხატის მსახურნი იყვნენ **დასტურები**. მათ ირჩევდნენ ერთი-ორი წლით. მათი მოვალეობა იყო ხატის ყანების დაცვა, მომკა, გალეწვა; შეშის დამზადება, ლუდის მოხარშვა ხატისთვის ერბოს გადახდა; ხატში მოსული ხალხის მომსახურეობა და მისთანანი.

შემდეგ, ხატს ჰყვანდნენ **დიასახლისები**. ამათ ირჩევდნენ უსა-

თუოდ დასტურების ოჯახებიდან. დიასახლისებად ისეთ დედაკაცებს ირჩევდნენ, რომელთაც თვითური სულ ცოტა, ერთი წლის წინათ მაინც ჰქონდათ შემწყდარი. დიასახლისების მოვალეობა იყო ხატობაში ქადების ცხოვა; სხვა არაფერი. დიასახლისებისათვის ხატში აშენებული იყო ცალკე ბინა – **სადიასახლისო**.

დასტურებს ჰყავდათ ერთი ან ორი თანაწემზე – **ჩანჩხი** ანუ, უფრო ძველებურად, **შულტა**.

ხატს ჰყავდა აგრეთვე **მაგანბური**, ე. ი. ხატის ქონების მომვლელი და მეთვალყურე.

იმ შენობას, სადაც ხატის სიმდიდრე და წმინდა ნივთები ინახებოდა და სადაც ხუცესი, ხელოსანი და დასტურები ასრულებდნენ თავიანთ მოვალეობას, **დარბაზი**, ანუ **ბეღელი** ერქვა.

ყოველ ხატს ჰყავდა ეგრეთწოდებული **დობილნი** (ესენი ალბათ, ერთგვარი ანგელოზნი იყვნენ). მათი მთავარი მოვალეობა იყო თვალყურის დევნება ხალხზე. თუ ვინმე რამეს დააშავებდა დობილნი დაასმენდნენ ხატთან. ამიტომ ხევსურებს ეშინოდათ მათი და დიდი მორიდებით ექცევოდნენ. დობილთ ასე ლოცულობდნენ: დედაკაცები გამოაცხოზდნენ ხოლმე სამოცდასამ ძალიან თხელ ნამცხვარს **აშალს**. ერთი აშალი სხვებზე დიდი იყო. მას ეწოდებოდა: **საწინაო**. იგი გულიანია – ხავიწიანი (ხაჭოიანი). აშალს მიიტანდნენ იმ ნიშთან, სადაც დობილნი ლოცულობდნენ. აქვე გროვდებოდნენ სოფლის ბავშვები. ხუცესი დალოცავდა აშალს, შემდეგ ბავშვებს გადაუდებდა საწინაოს, მერე კი ნელ-ნელა გადაუყრიდნენ დანარჩენ აშალსაც. აქ დიდები არა მონაწილეობენ. ბავშვები კი გადაყრილ აშალს დიდი სიამოვნებით და ჟივილ-ხივილით იტაცებდნენ.

აშალი აუცილებლივ დილით, მზის ამოსვლასთან უნდა **დამლილიყო** (დაირღვეს) ან მზის ჩასვლისას. ეს იმიტომ, რომ დობილნი ამ დროს იფანტებოდნენ თავიანთი ალაგადან და თუ ვინმე ბავშვი

30

ან ქალი მოხვდებოდა იმ ადგილას, სადაც ხატის მიჯნა იყო, და მწვერვალთაში, ე. ი. მზის ახლადდაცემულ სხივებში გაეხვია, ავად გახდებოდა – დაყრიდა მუწუკებს, რომლებიც მერე დოყვებად გადაიქცევოდა. ავადმყოფს სიცხეს მისცემდა, ჭკუაზე შეშლიდა. ამისთანა ავადმყოფისათვის **დამლიდნენ** აშალს და შესწირავდნენ თიკანს.

დობილთა პირდაპირი დანიშნულება იყო დაეცვათ ხატის ადგილები შეურაცყოფისაგან: არავის გაეარა ხატის ადგილზე მზის ამოსვლისასა და ჩასვლისას, არავის ექურდა, დაეფურთხებია იქ. არ მოიფეხსადგილებია, ხატის ნივთებს უდიერად არავინ მოჰყრობოდა და სხვ. ასეთი რამ ძლიერ საშიში იყო.

დობილნი თან მიჰყვებოდნენ მზის გრილას, ანუ ჩრდილს.

იმ ადგილას, სადაც დობილნი ილოცებოდნენ **დობილი ხავალა** ერქვა.

ხატის დობილნი, ხატის შეურაცხყოფისათვის ადამიანთა გარდა თითქოს საქონელსაც ვნებდნენ, მეტადრე ძროხას. ძროხას დობილის მიზეზით უფრო ხშირად ძუძუ უვადდება. ასეთ შემთხვევაში ქალები ანთებდნენ თაფლის სანთელს ან აცხობდნენ **სადობი-**

ლოს, უფრო კი აშალს. სადობილოა ქადა (ერთი ან ორი). ქადაზე სდებდნენ პატარა კვერს და ზედ დაანთებდნენ სანთელს. ამით შეევედრებოდნენ დობილთ.

ხევსურებს დიდი კრძალვა ჰქონდათ დობილებისა. დედაკაცები დარწმუნებული იყვნენ რომ მათ კარებთან ყოველთვის დგანან დობილნი და თუ რამეს გაიგონებენ, მაშინვე შეატყობინებენ ხატს.

ამ ბოლო დროს, რასაკვირველია, საბჭოთა ხელისუფლების გავლენით, ხევსურების ძველებური რწმენა ძალიან შეირყა. ცრუმორწმუნეობამ დაჰკარგა თავისი უწინდელი ძალა: დობილებმა კი, ხატის ამ ჯაშუშებმა, მთლად დაჰკარგეს მნიშვნელობა.

ზოგ ხატს ჰყავდა ლაშქარნი და მწევარნი: უპირველესად ყოვლისა მათი მოვალეობა იყო რაც შეიძლება მეტი ზიანი მიეყენებიათ ადამიანისათვის, მაგრამ დახმარებასაც უწევდნენ იმას, ვინც შორს არის სადმე წასული და გზაში ხიფათი მოელოდა.

ლაშქარ-მწევართ ლოცულობდნენ იქ, სადაც მათი ნიში იყო ხევსურულად, **ლაშქარ-მწევართ საფლავი**. ეს საფლავები ხატის წმინდა ადგილების ფარგლებშია. აქ ან ნიშია აგებული, ან რამე ნიშანია დადებული. მსხვერპლად უკლავდნენ თიკანს და ბატკანს. დაკლულ

* თიკანს უკლავენ მხოლოდ დობილებსა და ლაშქარ-მწევრებს.

თიკანსა და ბატკანს მუხლებში მოაჭრიდნენ წინაფეხებს. ფეხებს სტოვებდნენ საფლავზე. დაკვლის შემდეგ (დასაკლავს ეწოდება **ზღვენი**) ამავე მიზნით, ლაშქარ-მწევართა საფლავზე ზოგჯერ, ღამისთევაც იმართებოდა. ღამისთევლად მეხვეწური გამოხდის ლუდს, გამოაცხობს ქადას, წაიყვანს ზღვენს და საფლავზე მართავს ქეიფს. ქეიფი იწყებოდა ხუცესის ლოცვით **თას მახსენებით**. სუფრაზე იმდენი თასი უნდა იდგეს ლუდით სავსე, რამდენიც **ღვთისშვილია** ხევსურეთში, ე. ი. ხატი. ყოველ თასზე ასახელებდნენ რომელიმე ხატს ან ჯვარს. ყოველ თასზე დაანთებდნენ სანთელს. ამით იწყებოდა ხუცობა–თას მახსენება. ხუცესი პირდაპირ მიმართავდა იმ ხატს, რომელთანაც ითვლებოდნენ ლაშქარ-მწევარნი, და სთხოვდა დახმარება გაეწია გაჭირვებულისათვის, რომლისთვისაც იმართებოდა ეს ღამისთევა.

ასეთი რამ უფრო ხშირად ხდებოდა **ძენგლის დადების სახით**. ძენგლი არის ადამიანის მიერ ნაკისრი ვალდებულება, რაიმე დანაშაულის სამაგიეროდ. ძენგლის გადახდა ღამისთევის სახით იცოდნენ წელიწადში ერთხელ ან რამდენიმე წელიწადში ერთხელ, იმის მიხედვით თუ როგორი პირობა ჰქონდათ დადებული. ძენგლს სდებდნენ უფრო ხშირად იმ შემთხვევაში, თუ ხატს მოჰპარავდნენ რამეს ან სხვა რაიმე დანაშაული ჩაიდინეს მის წინააღმდეგ. ძენგლს ივალდებულებდნენ მაშინაც, თუ რამეს სთხოვდნენ ხატს.

ამრიგად, ძენგლის დება უმთავრესად სასჯელია. ეს სასჯელი უდავო იყო და თაობიდან თაობაზე გადადიოდა. სასჯელს ადებდა ხალხი. ხევსურს შეეძლო არ მიეღო ეს სასჯელი. ვინც მიიღებდა, იმას ეწოდებოდა მეძენგლე. ძენგლი უბრალო დანაშაულებისათვის არ დაედებოდა ადამიანს.

ხატობა ხევსურეთში წლის განმავლობაში მრავალჯერ იმართებოდა, თითქმის ყოველ თვე. ნაკლები მნიშვნელობის ხატობას მართავდა თემ-სოფელში ერთი გვარი ან მარტო ერთი ოჯახი. ოჯახი იხდიდა სამღთოს ბავშვის დაბადების ერთი, სამი ან ხუთი წლის თავზე. ასეთი ხატობა იმართებოდა ბავშვის წლოვანობის მხოლოდ კენტრიცხვზე; მაგრამ იმართებოდა საყოველთაო, მთელი ხევსურეთის მნიშვნელობის ხატობაც. ასეთია **ათენგენობა, ამაღლება, მარიამობა და გიორგობა.**

ყოველ ხატობაში მსხვერპლის დაკვლისას (მსხვერპლად ითვლებოდა ხარი, მოზვერი, თიკანი ან ბატკანი) მთავარი ხუცესი (დეკანოზი) ხუცობდა – ილოცებდა. ხუცობა ყოველთვის იწყებოდა წინასიტყვაობით. წინასიტყვაობა იწყება ასე: „გადიდას, გაგიმარჯოს ღმერ-

32

თმა ამ პირისაბანზე, სადიდებელზე! მთავარო ანგელოზო, შენ უმველე მეხვეწურს. შენ ბედი-დავლათი დაახმარე!“ და წმინდა „აა, დიდება ღმართსაო, დიდება დღესინდელ ძალ ღვთისასა. დიდება და გამარჯვება შენდა, მთავარო ანგელოზო! გევედრებიან, გეხვეწებიან მამაშვილები. – რასა მხარ-გულზე გეძახოდან, იმ მხარ და გულზე დაეხმარიდი, კაცის მეხვეწური იყვასა, კაცსა ბოლოს უმატიდი, შორსმყოფი ახლოს დაუხთიდი, უშველიდი, უხოიშნიდი, შენ კაბის კალთას ჩააფარიდი, სხვა თუ რა ღვთისშვილი უწყრებოდას, უმრუდებოდას, შუ გაურიდი, წაღმ გაურიდი, სხვა, მყუდრო შარა გაასწავლიდი. ჩემგნივ რაც დიდება-ხსენება გაკლდებოდას შენ შენს წყალობას ნუ მააკლებ. ღმერთმ შენს ბატონობას გაუმარჯოს!“.

როცა ხუცესი ხუცობას გაათავებდა, სამღვინე საკლავს, რომელიც იქვე დასტურს ეჭირა, ყელში ხანჯალს გამოუსვებდა, გასისხლიანებულ ხანჯალს ყელგამოჭრილი საკლავის კრაველზე გასწმენდდა და ქარქაშში ჩააგდებდა. ამით თავდებოდა ხუცესის მოვალეობა.

ხატში დაკლული საქონლის ტყავს, თავ-ფეხსა და ხორცს ხუცესები და დასტურები ინაწილებდნენ, მხოლოდ ნაწილს უგზავნიდნენ. მლოცველებს **მეძღვნის ხელით.** ტყავსა და თავ-ფეხს ხუცესები და დასტურები ასე იყოფდნენ: ტყავსა და თავ-ფეხს ცალცალკე დაალაგებენ, მერე ხატის რომელიმე სტუმარს მისცემენ ადლისოდენა ჯოხს. სტუმარი ჯოხს ხელს წაავლებს შუაში. სტუმარი ჯოხის ერთ წვერს ტყავისაკენ მიმართავს, მეორე წვერს – თავ-ფეხისაკენ. ხუცესი ან დასტური იტყვის: ძირი მე, წვერი შენ.

მეორე სახუცესო საგანია **სანთელ-სადიდებელი.** ეს არის ქადები სანთლებიანი და მასთანავე რაიმე საწირი – ფული, ვერცხლის ან სპილენძის ნივთი, შეძლებისა და სურვილის მიხედვით.

მესამე სახუცესოა – **კოდი-სადიდებელი.** კოდი არის ლუდის შესანახავი ჭურჭელი, რომელსაც ხატობის დროს გახსნიან ხოლმე ხუცობით.

ხანმატის ჯვრის მთავარი სახლის აღწერისას ჩვენ ვთქვით, რომ ეს სახლი სამი ოთახისაგან შესდგება: საკოდესაგან, საქობესაგან და დარბაზისაგან. საკოდეში ინახება მხოლოდ სალუდე კოდები, მეორეში სალუდე ქობი დგას. ამ ქვაბში ყოველი დღესასწაულისათვის იხარშება ლუდი. ეს ქვაბი კირის საწვავ ლუმელს ჰგავს, ან

თანამედროვე სამხედრო-სალაშქრო ქვაბს.

სულის ხუცობა, – გარდაცვალებულის სულის მოხსენებაა. ამ ხუცობით ლოცავდნენ ტაბლას ხარჯების დროს – ლუდსა და არაყს,

33

აგრეთვე საკლავსა და ცხენსაც დააკურთხავდნენ ხოლმე. სულის კურთხევის სიტყვები ასეთია:

– ღმერთო, დიდება შენდა, ღმერთო, მაღლი შენდა! ღმერთო! კაციც შენ გეხეიწებისა და სულიც შენ გეხარებისა, ღმერთო, უშველე მამა-შვილსა, ღმერთო მარხეს ნულარას მისცემ, ავი შეუცვალე, ღმერთო, ავს ნულარ დაადირება! სადაც შენ ხარ, მინდია, სული შენი იხსენებისა. ტაბლა შენი დაიდგმისა. შეგინდნას, მაგახმარას ღმერთმა ეს დადგმული ტაბლა, დასხმული თასნი, დაკრულნი სანთელნი, დადგმულნი კოდნი. შაგინდნას, მაგახმარას ღმერთმა, როგორც მამა-შვილებს ეჩქერებისა, ისემც შენ მოგიდისა ცოტა დიდათა, რიოს წმინდათა, ფურცვლელადა, წაუქცევლადა. ლოცვასაც გიმსუბუქებსა, ხელით ნაქნარსა, ყურით განაგონსა, წინდახვედრილსა, უკანდაწეულსა, კარიმც საკვამიმც მღიე გაქვაო, შემოსვლასამცა ნურა დაგიშლისო, კალთასამც გახკრა, ხელსამც გაიხვევა, შაგინდნას, მაგახმარას ღმერთმა!

ტაბლის დალოცვა. ეს უკვე ხუცების საკუთრივ მოვალეობას არ შეადგენდა. ასეთი დალოცვა ხშირად ხდებოდა. ხევსურები იმვითად ამზადებდნენ კარგ საჭმელს – ხინკალს, ქადას, ყაურმას. ასეთ დანამზადებს დააწყობდნენ ტაბლაზე, გვერდზე მოუდგამდნენ წყლით ჭურჭელს, თუ ჰქონდათ – არაყს. ყანწებში ჩაასხამდნენ არაყს და ოჯახის ერთერთი უფროსი დაილოცებოდა თავისი მიცვალებული-სათვის. თუ ქალი ილოცებოდა, ჩუმად ლაპარაკობდა. მამაკაცი კი უფრო ხმამაღლა. დალოცვის დროს კარს გააღებდნენ, რომ მკვდრები ადვილად შესულიყვნენ შინ. ამ დროს შინ თუ კატები იყო, გარეთ გირეკავდნენ.

ტაბლის დალოცვა ასეთი იყო.

– ღმერთო, დიდება შენდა, ღმერთო, მაღლი შენდა! ღმერთო, მარხეს ნულარას მოგვეცემ! სადაც შენ ხარ, მამუკა დედავ, შენი სული იხსენიების! შაგინდნას, მაგახმარას ეს ტაბლაი, წყალი წყურვილი, როგორც ჩვენ გვეჩქერების, ისემც შენ გეხმარების, ნუმცარა გაკლავ, ნურაიმთაც ღონდები, ყველაიმც მზას გაქვს დადგმულ ტაბლა, დადგმულ ლოგინი, კარიმც მღე დაგხვდების, შარაიმც თავისუფალი, მაზიდულ-მაწეული. ვინ გაწყვებისავ, მაკეთე ნატამალი, დობილ-ძმობილი, სიკვდილის დღეს დასწრობილი. ნურამც რაით დაღონდების, ნურამც რაი დაგაკლდების. შაგინდნას, მაგახმარას ღმერთმა, როგორც ჩვენ გეჩქერების, ისემც შენ გეხმარების. შენ მმა გიგია, სად იყვას ან ნანუკა სად იყვას, დე-

34

დიო, გაიყოლიდი! წყლულიან ყვანდესავ, წყლულის საპოხ სჭირდებოდესავ, სახვილ სჭირდებოდესავ, ხელგახკრილით თან გაიყოლიდით, ნუმცარაით დაღონდებით, ნუმცარა შეგაწუხებთ. შაგინ-

დნას, მოგახმარას ღმერთმა, თქვენიმც სახმარი იქნების, ცოდვა-სამც გახდისთ, გზასამც გიღებთ!

საკულტო წესებში მეტად საინტერესოა ეგრეთწოდებული **სიცოცხლეში დამარხვა**. ეს წესი იმაში მდგომარეობდა, რომ უმემკვიდრო ადამიანი (უმეილო ცოლ-ქმარი, უცოლოდ დაბერებული მამაკაცი, ან გაუთხოვარიქალი) სიბერეში რომ შევიდოდა, სიცოცხლეშივე შეასრულებდა ყველა იმ წესს, რასაც მისი სიკვდილის შემდეგ შეასრულებდა მემკვიდრე, რომ ჰყოლოდა. ასეთი წესებია: **რიგი – საჭმლისა და სასმლის დალოცვა, ცხენ-დოღის გამართვა** და სხვ. ნათესავ-მოკეთეებიც ისე მოიკითხავდენ და ისე მიუსამძიმრებდენ, როგორც ნამდვილ მიცვალებულის პატრონს. თავის დამარხვა საპატიო საქმე იყო, საამაყო, მაგრამ, აუცილებელი კი არა. ამ წესს იხდიდა ის, ვისაც შეძლება ჰქონდა. თავის დამმარხველი იმ დღეს ჩაიღვამდა საუკეთესო ტანისამოსს, შეიძლება სულ ახალიც ჩაეცვა. რიგის დამთავრების შემდეგ გაიხდიდა და ნამდვილად მოკვდომისათვის შეინახავდა სამკვდროდ (**სასუდროდ**). მოკეთეები ასეთ ფსევდო-მკვდართან არაყს მიიტანდენ ხოლმე, ისე როგორც ნამდვილ მკვდრის ჭირისუფლებს მიუტანენ ხოლმე.

დამარხვა მარტო დასაფლავებას არ გულისხმობდა, არამედ ყველაფერს, მთელ ცერემონიას, რაც შესრულებული უნდა ყოფილიყო ამ შემთხვევაში. თავის დამარხვა და ნამდვილი დამარხვა ერთმანეთში თითქოს არაფრით განსხვავდებოდა. თავის დამარხვისათვის ყველაფერი ისე ხდებოდა, როგორც **უნაწილოდ** (უმემკვიდრო მამაკაცი) ან **უბედოდ** (უმემკვიდრო ცოლ-ქმარი) გარდაცვლისათვის. მკვდარს რიგში დაულოცავდენ სასმელ-საჭმელს, ტანსაცმელს, თოფ-იარაღს, ცხენსა და მისთანებს. გარდაცვალების შემდეგ ერთი წლის მერე მიცვალებულის ტანისამოსს (შარვლის გამოკლებით) დაალაგებდენ ხალიჩაზე, გარშემო შემოუსხდებოდნენ დედაკაცები და დაიტირებდნენ. ერთი მოსთქვამს, სხვები უხმოდ ტირიან. ტირილის შემდეგ ამ ტანისამოსს უნაწილებდენ ნათესავებს. ამ რიტუალს **ტალავართ** ალბა ჰქვიოდა. ტალავართ ალება და ტირილი ცოცხლად დამარხვის დროს წესი არ არის. ერთ წლამდე კი, გარდაცვალებულის ტანისამოსს უვლიან და ინახვენ სუფთად (გაწვიპულად). თავისდამარხვაზე თავისდამმარხველი არ მიეკარება იმ სასმელ-საჭმელს რაც

35

ნაკურთხი იყო რიგის წესით. მისთვის სხვა საჭმელი მზადდებოდა. არც დოღი იმართება. დოღის მაგივრად ასეთი წესი სრულდებოდა: ცხენს ჰკიდებდნენ ფსევდომკვდრის ტანისამოსს, ხურჯინს. ხურჯინის ერთ თვალში ჩაალაგებდნენ ნაკურთხ საჭმელს, მეორეში – უკურთხს. ცხენზე შესვამდნენ თავისდამმარხველს. იგი წავიდოდა თავის დედის ძმის სახლისაკენ. გზაში შემხვედრთ მიაწვდიდა ნაკურთხ საჭმელს, უკურთხს თვითონ სჭამდა. ცოტაოდენი გზის გავლის შემდეგ, დაბრუნდებოდა უკან. ხარჯების მონარჩენ ნაკურთხ საჭმელ-სასმელს დაურიგებდა ან გაუცვლიდა მეზობლებს. როცა თავისდამმარხველი ნამდვილად მოკვდებოდა მაშინ შეუსრულებდნენ ყველა იმ წესს, რაც თავისდამარხვაზე დააკლდა: დოღს, ტალავართ ალებას და სხვ.

ტანისამოსს, იარაღს, საჭმელს, რიგის დროს ლოცავდა **სულის**

ხუცესი, ან მღვდელი. თუ ხატის ხუცესი მონაწილეობდა, სულის ხუცესი საჭირო არ იყო. ვინც სულის ხუცობა (ლოცვა) იცოდა, ყველას შეეძლო დალოცვა.

ხევსურები მარტო ქრისტიანული წესით (მრონით) კი არ ინათვლებოდნენ, არამედ შეწირული საქომლის სისხლითაც. ხელმეორედ გასანათლავად ხევსური ხატს სწირავდა ბატკანს. როცა ჯვრის ხელოსანი ბატკანს დაჰკლავდა, შემწირველი ხელს შეუშვერდა სისხლს, დაიბანდა ხელს, გულსა და შუბლზე ამ სისხლით გამოსახავდა ჯვარს. ასეთ განათვლის დროს დედაკაცები ხატისაგან მოშორებით იდგენ.

ოჯახი

ხევსურული ოჯახი მონოგამიურია, რაც მჟღავნდება თავისებური წესებით. შეუღლება ხდებოდა სამი გზით: ქალ-ვაჟის ნებაყოფლობით, მოტაცებით ან მშობლების ძალდატანებით. აქ მონაწილეობენ ახლო ნათესავები, მაჰანკლობენ. ზოგჯერ შეუღლება ხდებოდა ხატის მითითებითაც. ხევსურს შეუძლიან მეორე ცოლი შეირთოს პირველის სიცოცხლეშივე. ეს ხდება მაშინ, თუ პირველ ცოლს შვილი არა ჰყავს ან არა ჰყავს ვაჟი. ასეთ შემთხვევაში ხევსურს პირველი ცოლი ვერ გაეყრება. ამას ჰქვია **კვეთილში** ჩასმა.

დაქორწინების პირველ თვეს ცოლქმარი ერთმანეთს არ ელაპარაკება. შემდეგ ერთმანეთს ესაუბრებიან მესამე პირის დახმარებით. მთელი სიცოცხლის განმავლობაში ქმარი ცოლის სახელს არ ახსენებდა, სახელით არც მიმართავდა. უწოდებდა მხოლოდ დიაცს.

36

ხევსურული ქორწინება მკაცრი ეგზოგამიურ წესითა ხდებოდა. ზემოთ უკვე ვთქვით, რომ თავისი გვარის ან თავისივე სოფლის თუნდაც სხვა გვარის ქალის შერთვა სასტიკად აკრძალული იყო. ამ წესის დამრღვევი განდევნილი იქნებოდნენ სოფლიდან, თავისი მიწა-წყლიდან.

ოჯახში ყველა ემორჩილება დედ-მამას. მათ დაუკითხავად ოჯახში შვილები ვერაფერს გააკეთებენ. უფროსობა და მეთაურობა, რასაკვირველია მამისაა. მამის სიკვდილის შემდეგ მეთაურობა დედაზე გადადის. შინაურები მას ისე ემორჩილებიან, როგორც მამას. თუ დედაც მოკვდა, მაშინ უფროსობა გადადის უფროს ვაჟიშვილზე. ოჯახს თუ არც ვაჟი ჰყავს (ეს იშვიათი მოვლენაა), მაშინ უფროსობს უფროსი ქალიშვილი.

თუ ოჯახი უშვილოდ ამოწყდა, დამარხვა და ყოველნაირი ჭირისუფლობა ოჯახის მამის ძმას ან ახლო ბიძაშვილს ევალებოდა და მთელი ქონებაც მასზე გადადიოდა. თუ არც მამის ძმაა, არც ახლო ბიძაშვილი, მაშინ შორეული ბიძაშვილი პატრონობდა მიცვალებულს და ქონებაც მას რჩებოდა.

ხევსურული წესის მიხედვით უმცროსი ვაჟი უფროსზე ადრე ვერ შეირთავს ცოლს. რძლებს შორის რაიმე უპირატენობა არ არის, მაგრამ რომელი რძალიც თავისი ჰკუითა და გამჭრიახობით

სჯობნის სხვა რძლებს, უპირატესობასაც ის დაიმსახურებს.

მამა მოვალე იყო შვილი აღეზარდა ხევსურული მკაცრი წესების მიხედვით. ბავშვს ნათლობის სახელის გარდა მაშინვე არქმევენ რომელიმე დიდი ნადირის სახელს, ზმნის სიტყვას ან რამე საგნის სახელს. ვაჟებს: ვაჟას, დათვისას, მგელიკას, ლომიკას, გამახელას, უთურგას, ჯარმულიკას, უნცრუას, იმედას, ბერდიას, მინდიას, სუ-ხუმიას და მრავალ ამისთანას. ქალებს: მზიას, მზექალას, მეწყინას, აშექალას, სამძიმარას, სანდუას, დედიკას, ძილას და სხვ.

ვაჟებს წვრთნიდნენ ხმლის ხმარებაში, მხედრობაში, მუშაობაში. უამბობენ ხევსურეთის გმირების თავგადასავალს. ჰგეშავდნენ გარეშე მტრებზე, ასწავლიდნენ ხევსურულ ზნე-ჩვეულებას, თავიანთებურ რაინდობას, მეურნეობას. ვაჟის დაბადება ზეიმსა და სიხარულს იწვევდა. ოჯახი ფერხულს უვლიდა. ქალის დაბადების გამო კი ღონდებოდნენ, თავჩაქინდრული დადიოდნენ.

ახალდაბადებულს ქუდის ყურში ჩაუკერებდნენ ხოლმე ნახშირს, კურძნის ქერქს, ჯორის ძუას, ღორის ჯაგარს, ღორის კბილს.

37

არწივის გაზს (არწივის ფეხების ყანწს) მაფზე ასახამდნენ და აკვანზე ჩამოჰკიდებდნენ. ყველაფერი ეს იყო ავგაროზი, ფათერაკის ამცილებელი. ავი თვალისაგან დასაცავად ხმარობდნენ ქარვისა და გიშრის მძივებს.

ყოველგვარი საოჯახო საქმე დედაკაცს ეკისრება: ბავშვების აღზრდა, საქონლის მოვლა, რძის დამუშავება, კარაქის შედღვევა, ერბოს გადადნობა, პურის ცხობა, ბოსლის დახვეტვა, მატყლის დაჩეჩვა, დართვა, ტანისამოსისთვის შალეულის დამზადება, მოქსოვა, შეკერვა, ქარგვა, შეღებვა და სხვა. ერთი სიტყვით მთელი შინამრეწველობა დედაკაცის კისერზეა. მამაკაცს დედაკაცი უშლის ლოგინს, სამუშაოდან მოსულს მიართმევს „თათებს“ (იხ. ქვემოთ „ტანისამოსი“) და სხვა. ოჯახის მართვა-გამგეობაში დედაკაცი მეტად შეზღუდული იყო. მამაკაცი თავის დიაცს არაფერში ეკითხებოდა. თუ დაეკითხა, ხალხი დასცინებს: ცოლის ცოლიაო, იტყვიან. სტუმრის მიღება, მოვლა, გამასპინძლება დედაკაცის საქმეა, მაგრამ სტუმრებთან საუბარი და დაჯდომა დედაკაცს მარტო ახლონათესავთან შეუძლია, შორეულ ნათესავთან და უცხო სტუმართან არა. მაგრამ ამ ბოლო დროს ეს წესიც გადავარდა. **ებლა ხევსური დედაკაცები ქმარსაც თავისუფლად ელაპარაკებიან, გარეშე სტუმარსაც და მასთან თავისუფლად სხდებიან. სისხლის აღების წესებიც თანდათან გადავარდა. სოციალისტურ წყობას აქაც შეაქვს თავისი მძლავრი, გამაკეთილშობილებელი და გამანთავისუფლებელი გავლენა.**

დედაკაცი შინა მუშაობს, მამაკაცი – გარეთ. ამიტომ, თუ ოჯახს აკლია პური, ტყავი, ქალამანი, თივა, ჩალა, შეშა, ნავთი, ჩირახი, მარილი, – ეს მამაკაცის სირცხვილთ. თუ აკლია ყველი, ერბო, საქონელი, ტანისამოსი, – ეს დედაკაცის სირცხვილია. თუ ოჯახს თივა-ჩალა მომარაგებული ჰქონდა, მაგრამ საქონელი ზამთარში კარგად ვერ გამოიკვება და გაზაფხულზე გამხდარი გამოვიდა ბოსლიდან, ეს დედაკაცის სირცხვილია, რადგანაც მან

ზამთარში კარგად ვერ მოურა საქონელს.

დედაკაცი თავისუფლად განაგებს თავის ხელნაქნარს, – ერბოს, ყველსა და მისთანებს, და მამაკაცს უფლება არა აქვს დედაკაცის დაუკითხავად შეეხოს ამ საგნებს. ქმრის დაუკითხავად ვერ გაყიდა საქონელს. თუ დედაკაცი ქვრივია, საქონლის, მიწის, სახლ-კარისა და ქმრის იარაღის გაყიდვა შეეძლო, მაგრამ უჯობდა ახლო

38

ნათესავ მამაკაცს დაჰკითხებოდა. ქვრივი დედა ქალს თავისით ვერ გაათხოვებდა თუ არ დაეკითხა ქმრის ბიძას ან ბიძაშვილს.

თუ რაიმე საპატიო მიზეზით დედაკაცს ქმართან არ ეცხოვრებდა, შეუძლია გაშორდეს ქმარს და შობილებთან წავიდეს, მაგრამ ქმარს შეეძლო იგი **კვეთილში** ჩაესვა, ე. ი. ნება არ მიეცა მეორედ გათხოვებისა.

საერთოდ კი, ხევსური ქალი თამამია. მას ადვილად ვერავინ დაჩაგრავს. მკვირცხლია, ცქვიტი, გამრჯე, მომქმედი და შრომისმოყვარული. აქვს თავისებური თავისუფალი მიხვრა-მოხვრა. საუბარში აჩქარებულ კილო, სიამაყე; დედაკაცის საქმიანობაში მამაკაცი სულ ვერ ჩაერევა. დედაკაცი შველის ხოლმე მამაკაცს ხვნა-თესვაში, მკაში, თიბვაში, შემის მოტანაში, ძნის თრევაში.

დედაკაცები სახალხო საქმიანობაში ერეოდნენ მხოლოდ ჩხუბის დროს, როგორც გამშველებლები. ჩხუბის საკითხების არსებითად გადაწყვეტაში კი ისინი ვერ ჩაერევოდნენ. ხევსურულ სამართალში (რჯულში) დედაკაცს მონაწილეობის უფლება არ ჰქონდა. ამაზე ხევსურეთი იტყოდნენ, – ჩვენ მაშინ დავილიენით, როცა დედამ დაგვისხდნენ ოზირათო! ჩივილი შეეძლო, საქმის აღძვრა, მაგრამ მოსამართლეებში, რჯულის კაცებში, დაჯდომა კი არა. ხევსური დედაკაცი არც თავისი ხლის საქმეში წარმოადგენდა რამეს. აქაც შეეძლო საქმის აღძვრა. შესრულებით კი მამაკაცებს უნდა შეესრულებია. თუ მოკლული იყო ისეთი მამაკაცი, რომელსაც გვარში სხვა მამაკაცები არა ჰყავდნენ, საქმის აღძვრა შეეძლო დედას, ცოლს, დას, მამიდას*.

ქორწილში, რიგებში, დედაკაცები დიასახლისობენ, ხევსურულად – **ხარისტას** აძლევენ. ახალგაზრდა ქალები კი სტუმრებს უვლიან.

ხევსურულ ოჯახში ძმების ერთმანეთთან დამოკიდებულებას რაიმე განსაკუთრებული თავისებური წესები არა აქვს. მაგრამ მაინც უმცროს ძმას მორიდება და პატივი აქვს უფროსი – ძმისა. თუ უფროს ძმას ვინმე აწყენიებს უმცროსი მზად არის დაიცვას იგი და თავიც კი შეაკლას მტერს. მაგრამ უფროსი ძმა, რაც უნდა მწვავე მდგომარეობაში ჩავარდეს, თავს იკავებს, სიბრაზეს არ იჩენს, არა უწმაწურობს, დინჯად იქცევა, რომ უმცროსი ძმა თავისი თავდაუქერლობით მსხვერპლი არ გახადოს.

გვარშიაც ეს წესია დაცული.

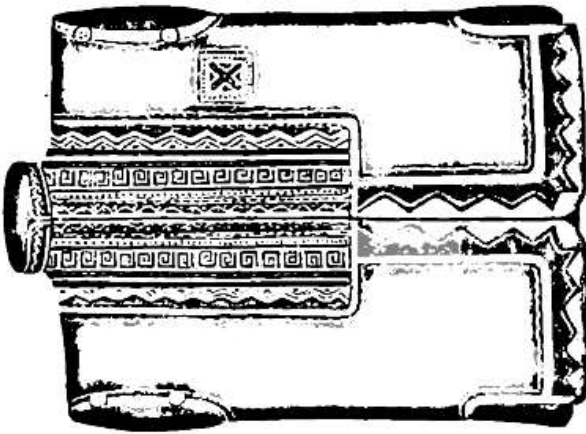
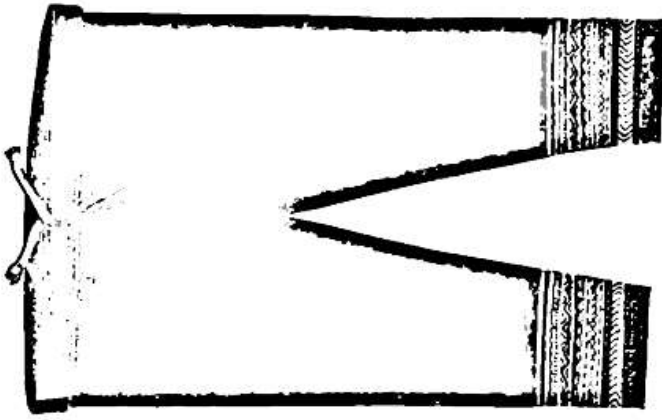
* იხ. სისხლის აღების წესები ხევსურეთში; „ხუთი წელი ფშავ-ხევსურ“

დები შეძლებისდაგვარად ინაწილებენ ოჯახის საქმეს. მცირე-წლოვანივე ეჩვევიან და სწავლობენ საოჯახო საქმეს: კერვას, ქსოვას, რთვას და მისთანებს. დები ერთმანეთს ეხმარებიან. ერთმანეთისაგან სწავლობენ საქმეს. ერთმანეთს ეჯიბრებიან ხელსაქმის უკეთესად გაკეთებაში. ძმებში თუ ჯერ უფროსმა უნდა შეირთოს ცოლი, დებისათვის ეს წესი არ არის. ქალი გათხოვდება მაშინ, როდესაც მას შემთხვევა მიეცემა. და უფროსი დის გათხოვებას არ ელის. მზითვეი მიღებული არ არის წესად. მაგრამ ქალი წინდაწინ იმზადებს რამდენიმე ხელ ტანისამოსს, ხელნაქნარ ნივთებს და მხოლოდ თავისი ხელით გაკეთებული ნივთები და შეკერილი ტანისამოსი მიაქვს ქმართან. ამას გარდა თავის სახელზე ზრდის ერთ ძროხას, რომელიც საკუთრებად ქმრის სახლში მიჰყავს. ამას ჰქვია **სათავნო**, მაგრამ, ხევსური ქალის ცხოვრებაში ყველაზე მნიშვნელოვანია **სწორფერობა**, სიყვარული გათხოვებამდე.**

საინტერესოა ოჯახში რძლებისა და მაზლების ურთიერთობა. უმცროსი რძალი უფროს მაზლს ვერ დაელაპარაკება მოყვანიდან ერთი თვის განმავლობაში. უფროსი რძალი კი თავისუფლად დაელაპარაკება მაზლს (ამ შემთხვევაში, რასაკვირველია, უმცროსი მაზლი უნდა ვიგულისხმოთ, რადგანაც ოჯახში ჯერ უფროსი ძმა ირთავს ცოლს). (იხ. ზემოთ). უფროსი რძლის **აძრახება** (დალაპარაკება) ასე ხდება: თავისი მოყვანიდან ერთი თვის შემდეგ უმცროსი რძალი მივა უფროს მაზლთან და მესამე პირის დახმარებით ადღეგრძელებს მას. მერე როცა კაი ხანი გავა რძალი მაზლის თხოვნით აიღებს არაყიან ყანწს და ადღეგრძელებს მაზლს. ამის შემდეგ უმცროს რძალს უფლება ეძლევა ელაპარაკოს უფროს მაზლს. ეს წესი შესრულებული უნდა იყოს ყველა უფროსი მაზლის მიმართ, რამდენიც უნდა იყოს ოჯახში.

მამის სიკვდილის შემდეგ მთელი ქონება რჩებოდათ ვაჟიშვილებს. იყოფდნენ თანასწორად. მხოლოდ უფროს ძმას ეძლეოდა ერთი დღიური მიწა მეტი **საუფროსო**. ხვან-თესვის დროს სათესლე თანასწორად იყოფოდა. დანარჩენი ქონებაც თანასწორად იყოფოდა, სულობრივ. აკვნის ბავშვსაც ჰქონდა წილი. მხედველობაში არ იღებდნენ ვინ რამდენს მუშაობდა, ვის რა შეჰქონდა ოჯახში, ვის რა ძალა შესწევდა. ყველას არსებობა უნდოდათ – გლახაკს, ბეჩავს, გაურჯელს, ბეჯითს, **კობტას** (კობტა – უსაქმო, მოხეტიალე კაცი). ხევსურები ამბობდნენ: კოჭლო ბრმა და კობტა ოჯახმა უნდა შეინახოსო.

** იხ. სწორფერობა; „ხუთი წელი ფშავ-ხევსურეთში“, წიგ. I

შემღებულ, ღონიერ ოჯახის პატრონს, ჭკვიანს, დარბაისელს კერამიკვიდრეული ჰქვია. ასეთი კაცის სახელი ოჯახის ფარგლებიდან გადის გვარში, თემში თემს იქითაც გავარდება ხოლმე. ასეთი კაცი გახდება **გავედიანი** (იხ. ზემოთ). ასეთ კაცს ავალეზდა თემ – სოფელი ახალგაზრდობის გაწვრთნა-სწავლებას. ისიც ასწავლიდა წარსული ცხოვრების ძველ ამბებს, აღვიძებდა მათში გმირულ გძნობებს. ასეთი უფროსი კაცი ერთგვარი განსახიერება იყო ხევსურული ზნეობისა. მის წინაშე ხმაამოუღებელიც უნდა მდგარიყვნენ რძლები. თავჩალუნულთ უნდა ესმინათ მისი ლაპარაკი. ოჯახში ამ უფროს კაცისათვის საკუთრად აქვთ საგანგებო სკამი – **საუფროსო სკამი**. სადაც მივა ისეთი გავლენიანი ან უფროსი კაცი, სხვა ოჯახში თუ თემში საქმის გასარჩევად, აქაც მას ასეთ საუფროსო სკამზე მიიწვევენ.

საცხოვრებელ სახლს წინად შუაზე ჰყოფდა შუაცეცხლი. ერთ მხარეს ერქვა **სადიაცო**, – მეორეს **სამამაცო**. სამამაცოში გადასვლა დიაცისათვის დიდი სირცხვილი იყო. სამამაცოში იდგა ერთი გრძელი სკამი, რომელზედაც სხდებოდნენ ასაკის მიხედვით. სადიაცოში სკამები არ იყო. დედაკაცები პირდაპირ მიწაზე სხდებოდნენ კერისპირად. პურისჭამად ჯერ მამაკაცები სხდებიან, მერე დედაკაცები. საუკეთესო ნაჭერს. – ლუკმას. – მამაკაცებს მიაართმევდნენ. დედაკაცები სულ ცუდ ნაჭერებს სჭამდნენ, ამის გასამართლებლად

ამზობდნენ: დედაკაცს რად უნდა ჭამა. ძალღონეს რა მტერთან ბრძოლაში გამოიყენებსო. საინტერესოა მეორე ანდაზაც: ქალს რათ უნდა თვალები, რა ღურბინდისათვის გამოიყენებსო. ასეთი ანდაზები, ოჯახური ყოფაცხოვების დამახასიათებელი, მრავალი იყო ხევსურეთში. დედაკაცის სისხლიც ნახევართავად ფასობდა.

დედაკაცები მეტსა მუშაობდნენ ოჯახში, ვიდრე მამაკაცები. მუშაობდნენ თითქმის მთელ დღე-ღამეში. მამაკაცებს შეეძლოთ მუშაობის დროს დაესვენათ კიდეც, დაეძინათ კიდეც. დედაკაცი-სათვის კი ასეთი რამ სირხვილი იყო. ღამითაც კი, როცა მამაკაცები იძინებდნენ, დედაკაცები განაგრძობდნენ საქმიანობას: ჩეჩავდნენ, ართავდნენ, აკერებდნენ. ლოგინშიაც კი არა წვებოდნენ, იქვე ბოსელში მიწვებოდნენ იატაკზე და იძინებდნენ.

მამაკაცები იძინებენ სახლის მეორე სართულში – **ჭერხოში**. პირველი სართული ორი ნაწილისაგან შესდგება, **საკვამისაგან** და **ბოსლისაგან**. საკვამე წინანაწილია პირველი სართულისა. წინა კე-

* იხ. სისხლის აღების წესები ხევსურეთში: „ხუთი წელი ფშავ-ხევსურეთში“, წიგ. I.

დეღში ზემოთ დატანებულია პატარა სარკმელი სინათლისა და ბოლისათვის. საკვამის უკან არის ბოსელი ბრტყელი ქვით დაფენილი. საკვამის შუაადგილი ცეცხლისათვისაა განკუთვნილი, ოდნავ ჩავარდნილია და ბრტყელი ქვით დაფენილი. ზემო მხარეზე დევს მოგრძო ქვის კერა, გარშემო აწყვია ბრტყლად წაფენილი ქვები. როგორც ზემოთ ვთქვით კერის მარჯვნივ არის **სამამაცო**. აქ დგას ხის ან ქვის გრძელი სკამი მამაკაცებისათვის. მის ზედა თავს საუფროსო ეწოდება. საცეცხლე ადგილას შუაზე ჩამოკიდებულია ჯაჭვი – **საკიდელა**. მამაკაცები საკვამეში ჭერხოდან ჩადიან. საკვამეში შესასვლელად მათთვის სხვა გზა არ არის. საკვამის ჭერში გამოჭრილია ერთი კუთხე. აქედან საკვამეში ჩადის საცალფეხო კიბე. ამ კიბით ადიან მამაკაცები ჭერხოში. დედაკაცი ამ კიბით ვერ ჩავა საკვამეში. საკვამეში ის გარეთა კარიდან შედის. მამაკაცს კი საკვამეში შესვლა ამ კარიდან სასტიკად ეკრძალება. სტუმარი მამაკაცებიც საკვამეში ჭერხოდან ჩაჰყავთ. პატივსაცემ სტუმარს სკამზე ნოხს დაუგებენ.

ჭერხოა ავეჯის, ჭურჭლეულის, ტანისამოსის, ხორბლეულის შესანახი და დასაძინებელი ადგილი. ხორბალს აქ ინახავენ დიდ-რონ გოდრებში. ტანისამოსი გადაკიდებულია ხარიხებზე – მამაკაცისა ცალკე, დედაკაცისა ცალკე. ოჯახის ყოველ წევრს ორი წყვილი ტანისამოსი აქვს – საშინაო და საგარეო. შეძლების მიხედვით შეიძლება 2-3 ხელი **ტალავარი** (ტანისამოსი) ჰქონდეთ. ტანისამოსის შესანახად უფრო ხშირად ოჯახით ყოველ წევრს ცალცალკე აქვს ხარიხები. ჭერხოშივე დგას ხევსურული ლოგინი – მაღალფეხებიანი საწოლი, გაბანდული ბაწრით ან თასმით. შიგ დაგებული იყო ნალეწი ჩალა. საბნად ხმარობდნენ ნოხს ან ფარდაგს. საწოლის წინა ნაწილი თავისებურად არის მოჩუქურთმებული. სასთუმალთან ჰკიდია ხევსურული თათები (იხ. თავი „ხევსურული ტანისამოსი“). თათები ფეხების მოსასვენებელია, წინდების მაგა-

რი. თათები სტუმრებისთვისაც აქვთ, სათადარიგოდ. ჭერხოში იძინებენ მამაკაცებიც და დედაკაცებიც, მაგრამ უფრო ხშირად კი ბოსელში ეძინათ ხოლმე.

მკვდარს არ დაიტირებენ მშობელი – შვილს, ცოლი – ქმარს, ქმარი – ცოლს. ასეთი რამ სირცხვილია. სხვები კი დაიტირებენ ხოლმე. არც გვარი ტირის მოკლულს, ესეც დიდი სირცხვილია. ყველაზე მეტად სტირის ძმას და, თმას გაიკრეჭავს და მთელი სიცოცხლის განმავლობაში არ გაიხარებს. გლოვის წესია წვერის გა-

42

შვება, ტანსაცმელის ჩაცმა უკუღმა, საკრავი ნივთების პირქვე გადმობრუნება; მათ ერთი წლის განმავლობაში არ დაუკრავენ – ყოველნაირი სიკოხტავე უარყოფილია, ცხენს კუდს არ გამოუნასკვამენ, მორთულ გულ-მკერდს რამე თალხი ფართლით დაფარავენ; დედაკაცები მანდილის ჩაკეცილ ყურს გადმოუშვებენ. სიცოცხლს ერიდებიან.

ქალი უწმინდურ არსებათ ითვლებოდა. უფროსის ლოგინის ახლოს ვერ გაივლიდა, თვიურის ჟამს ჭერხოში ვერ ავიდოდა ხოლო თვიურის გათავების შემდეგ სამი დღის შემდეგ შეეძლო ეს. ეს იმიტომ, რომ ხევსურების წარმოდგენით მამაკაცსა და მის საწოლს მთავარანგელოზი მფარველობს და თვიურიანი დედაკაცი ჭერხოში შესვლით წაბილწავს იქაურობას. ამის გამო მთავარანგელოზი გაუწყრება ოჯახს და საქმე უკუღმა წაუვა. იმავე ანგელოზის შიშით დედაკაცი მამაკაცს ხმამაღლა ვერ აუძრახდებდა (დაელაპარაკება).

ხევსური სამუშაოდ გადის დილით ადრე, უზმო. სამუშაოზე დანაყრებული არავინ გავა. ეს დიდი სირცხვილია. კაცმა ჯერ უნდა იმუშაოს და მერე ჭამოსო. ისაუზმებენ მაშინ, როცა კარგად იმუშავებენ და მზე ცაზე კარგად მალლა წამოიწევს. ამას ჰქვია **ნაყრი**. დღეში კი სამჯერ სჭამენ – დილით – ნაყრი, შუადღისას **სამხარი** და საღამოთი **ოხშამი** (ვახშამი). იციან აგრეთვე **გრძელი სამხარი** (დაგვიანებული) და **გრძელი ოხშამი**.

ახალგაზრდა ვაჟიშვილს საჭმლის მხრივ მეტი პატივისცემა აქვს ვიდრე მამას, ე. ი. უკეთეს ნაჭრებს ვაჟიშვილს მისთავაზებენ. უკეთესი ჭამა უნდა მას, რომ კარგი ვაჟკაცი გამოვიდესო. პურის ჭამად უფროსს ელიან და მასზე ადრე არ დასხდებიან; უფროსი კი არ ელის უმცროსებს.

წვნიან საჭმელს სჭამენ **ქიტურათი** (კოვზით). ქვაბიდან წვენის ამოსაღებად ხმარობენ **ქიტს** (ჩამჩა). წვენს ჭამენ ან საერთო ჯამში, ან ცალცალკე. წვეულების დროს შლიან **ტაბლას**. ყველანი შემოუსხდებიან მას გარშემო. ერთი კაცი ემსახურება ყველას. ეს არის **ზემდეგი**. ზემდეგი ტაბლაზე მსხდომთ დაუდგამს სათითაო ვერცხლის ჯამს ლუდით სავსეს. ხუცესი იტყვის ტაბლის სადიდებელს და ყველა შეუდგება ჭამას. ჭამას რომ გაათავებენ აიღებენ ლუდით სავსე თასებს. ყველა თავისებურად დაილოცება და დასცლის თასს. ტაბლის ასეთ დაწყობას, დადგმას, დოვლათს ჰქვია, – **კარახანა**.

მიწის საკითხი

იმის გამო, რომ მიწა მხოლოდ ვაჟიშვილზე გადადიოდა ან მხოლოდ გვარის მახლობელ ნათესავებზე, აგრეთვე იმის გამო, რომ უფროს ვაჟს ერთი დღიურით მეტი ეძლეოდა საუმფროსო, მიწა თანაბრად ვერ ნაწილდებოდა. მაგრამ ხშირად გვარს საერთო სამფლობელო მიწებიც ჰქონდა. მაგალითად, სოფ. ამღაში მთლად წიკლაურები ცხოვრობენ. არიან სხვა მოდგმის მცხოვრებლებიც, მაგრამ რაკი ერთ სოფელში ცხოვრობენ ერთ გვარეულ ჯგუფს წარმოადგენენ: მათ ჰქონდათ საერთო ხატი, სასაფლაო და სასოფლო მიწები. ამ მიწებს გვარი ასე ხმარობდა: საბალახო საერთო ჰქონდათ, სახნავი მიწები კი დანაწილებული იყო ოჯახებზე. ზოგს მეტი ეჭირა, ზოგს ნაკლები. ამის ნიადაგზე ხშირი იყო ჩხუბი, ერთმანეთის ჩაგვრა, მიწის ძალით წართმევა, მკვლელობა. ვისაც **ბევრი მიწა ჰქონდა იმაზე ამბობდნენ – ხოდაბურის მჭრელიაო.** (ხოდაბური – დიდი მამული). ყველაზე მეტი მიწები, ხოდაბურები, ხატს ჰქონდა. რაც უფრო „დიდი“ იყო ხატი, ე. ი. რაც უფრო დიდი საყიდი ჰქონდა, მით უფრო მეტი მამული ჰქონდა. ზემოთ უკვე ვთქვით, რომ ხატის მამულს საერთოდ ამუშავებდნენ და მოსავალს ხმარობდნენ ხატობაშივე, ხოლო გაჭირვებულებს სახმრისად აძლევდნენ მიწის ნაკვეთებს. ხატის ტყე კი სრულიად ხელუხლებელი იყო. იქიდან ერთ გამხმარ ჩხირსაც ვერ გამოიტანდნენ. ამიტომ ხატის ტყე საუცხოოდ არის დაცული.

ძმათა გაყრის დროს ხშირი იყო ჩხუბი, უთანხმოება. საკუთრებად განაწილებული მიწები ოჯახებს არ ყოფნიდათ. ეს იწვევდა სიღარიბის გაძლიერებას. ამის გამო გავრცელებული იყო მოჯამაგირეობა. მიწის გამო ხშირი იყო დავა გვარებს შორისაც, ერთი თემ-სოფელი მეორეს უცხადებდა ომს, პირიქითელები – პირაქითელებს: დავა და ბრძოლა ერთი ნაჭერი მიწისათვის ზოგჯერ ათეული წელი გრძელდებოდა ხოლმე. ასეთი იყო გაუთავებელი დავა გუდანის ჯვრის და არხოტის ჯვრის ყმებს შორის. თუ არ ხევსურული რჯული გუდანელები ერთი დაკვრით დაამარცხებდნენ არხოტელებს, მაგრამ მათი დავა ბოლოსდაბოლოს გადაწყდა და ეხლა ამ გვართ შირის კეთილი განწყობილებაა.

* გვარის საერთო სასაფლაოზე სხვა გვარის მიცვალებული ვერ დაიმარხებოდა.

ხევსურული ტანისამოსი

ხევსურეთში ტანისამოსს მხოლოდ დედაკაცები ამზადებენ. ეს მარტო დედაკაცის საქმედ ითვლება და მამაკაცი ამაში არ ჩაერევა.

მამაკაცის ტანისამოსი 8 ნაჭრისაგან შეესდგება. ესენია: 1) პერანგი, 2) ჩოხა, 3) შალვარი, 4) ბაჭიჭები, 5) გულისპირი (ჟილეტი), 6) ქუდი, 7) ტყავი და 8) ჯღანი.

დედაკაცის ტანისამოსის შემადგენელი ნაწილებია: 1) სადია-ცო, 2) ქოქლო, 3) კაბურა, 4) ბაჭიჭები, 5) ტყავი, 6) თავსაცმელა, 7) მანდილი და 8)თათები.

საერთოდ, ხევსურული ტანისამოსი შალისა მზადდება. ყოველ სოფელში არის დახელოვნებული დედაკაცი, რომელიც ყველას უსასყიდლოდ გამოუჭრის ტანისამოსს. გამოჭრილს ჯერ შეკერავენ და მერე შეღებავენ. უფრო მიღებულია შავი და ლურჯი ფერი. თეთრი და ლეგა ტანისამოსი სირცხვილად მიაჩნიათ. შეღებილ ტანისამოსს გაშრობის შემდეგ დაუწყებენ დაჭრელებას აბრეშუმის ძაფით ან შინდამზადებულით. ზოგ საღებავს დედაკაცები თვითონ ამზადებენ, ზოგს კი ქალაქში ყიდულობენ*, მაგალითად, ლილას, ძალას და სხვას.

პერანგს ახალგაზრდისათვის კობტად და გულდასმით დააჭრელებენ, ხნიერისათვის კი სადად. მკერდზე დააკერებენ ერთგვარ! ნაჭერს, რომელსაც ქალები **შილიფას** უწოდებენ. ამაზე **ნაჭრელა** (ნაქარგი) ადვილად იკერება. პერანგზე მოკერებულ ამ შილიფას ეწოდება **საბეჭური**. საბეჭური იწყება ქამარს ზემოდ, მიდის წინა მხარის უღლებამდე. პერანგს ბეჭებზედაც აჭრელებენ ჯვრებით, ასევე ამოქარგული სახელოებიც მაჯებიდან იდაყვებამდე პერანგი მუხლებამდე უნდა სწვდებოდეს. მოკლე პერანგი სირცხვილია. პერანგი თემოების კიდურებიდან ფერდებზე გაჭრილია.

ჩოხას სხვადასხვანაირად კერავენ: აჭრელებენ მხრებზე, მხარსახელოებზე. წინ გულმკერდზე სამასრეები აქვს. ჩოხის ბოლოებს აჭრელებენ ნაჭრელათი და სირმით. ნაჭრელა ყველგან ჯვრებადაა, გარდა კალთებისა.

შარვლის ტოტებს უწინ გადმოშვებულს ატარებდნენ, ბაჭიჭებში არ იტანდნენ. ეს წესი ეხლა გადავარდა. მოხუცებულები თუ მისდევენ, ისე კი ბაჭიჭებში ატანენ.

* იხ. საღებავები ხევსურეთში „ხუთი წელი ფშავ-ხევსურეთში“, წიგ. I.

დიდი სირცხვილია **საწელეს** (ხვანჯრის) გამოჩენა. შარვლის ტოტები კარგი ნაჭრელითაა ნაკერი. პირველ პირზე მიკერებული აქვს **შილიფა** (შილის ფერადი ძაფი დაგრეხილი). შილიფას მოკერებული აქვს სხვადასხვა ფერის **სკლატი**, (რბილი და თხელი მათის მსგავსი მატერია, – ქალაქში ყიდულობენ), ოთხკუთხედად დაჭრილი. სკლატის მოსდევს **ნაფთულა** (ერთმანეთზე მიკერებული შილიფა). ნაფთულას მისდევს რქებად დახრილი (ნიშან ჭ მსგავსი) ნაჭრელა და სამკუთხედად დაკლავნილი ნაჭრელა. ისევ მეორდება ნაფთულა. მერე ისევ სკლატის კუთხა და ბოლოს შიბაის ჯვრები. შარვლისათვის ამზადებენ საუკეთესო შალს სუფთა ძაფისაგან. ამ შალს **ორშიანი** ჰქვია.

ტყავი იკერება, უფრო ხშირად ცხვრის ტყავისა. თბილი ჩასაცმელია. ტყავი ორნაირია: ერთი მოკლე, უმთავრესად სამუშაო, მეორე უფრო გრძელია, – მუხლებამდე. ჯიხვის ტყავისაგან შეკერილს **საბეჭვარეთო** ჰქვია. ეს შეძლებულების სამოსია და მონადირეებისა. ეს საპატო ტანისამოსია. ვისაც ეს აცვია, იმაზე იტ-

ყვიან საჩინოდ, საამაყოდ არის ჩაცმულიო. საბეწვგარეთოს წამოას-
ხამენ ხოლმე საპატიო სტუმარს. ცხვრის ტყავი იკერება ჭრელად.
იღლიებში დააკერებენ მაუდის სამკუთხედ ნაჭრელებს, სხვადასხვა
სახისას. საყელოს უკეთებენ შავი ბატკნის ტყავისას. წინ, ქამრის
ცოტა ზემოთ, უკეთებენ **საყრელებს**, ნაჭრელათი დაკერებულს და
მძივებდაყრილს. სახელოებზე აკერებენ წითელი ან ლურჯი მაუდის
შალს. მოხუცებულების ტყავი სრულიად სადაა.

ბაჭიჭები (პაჭიჭები) ორგვარია. ერთნაირია – უბრალოდ შეკერი-
ლი, მუხლებს ზემოდ სწვდება. იცვამენ უფრო ზამთარში, თოვლ-
ში. სამუხლე ბაჭიჭები ჰქვია. მეორენაირია – **დაკერებული ბაჭიჭე-
ბი**, ახალგაზრდებისათვისაა. მოკლეა, დაჭრელებულია ბოლოებზე
და წვივების შიგნითა მხარეზე.

თათები ორგვარია – **საქალამნე თათები** ანუ **ამოცვლილა**. ამ
თათების ხმარება უქალამნოდ არ შეიძლება. ესენი წინდების მა-
გიერია. მეორენაირი თათებია **შიბიანი თათები**. დაკერებულ-დაჭ-
რელებულია. ძირზე გამოკრული აქვს ცხვრის, თხისა ან ხბოს ტყა-
ვი. ასეთი თათები ყოველ ოჯახში რამდენიმე წყვილი არის საპა-
ტიო სტუმრისათვის, ფეხების მოსასვენებლად.

საფუხრეებიც ორგვარია – ხუთთითიანები, შეიძლება იყოს
მოქსოვილი, ფერადი ძაფისა, ზედ გამოყვანილი ჯვრებით, რქები-
თა და სამკუთხედებით. აკერებენ ფერად მაუდებს, ჯგუფ-ჯგუფად

46

მძივებს, ღილებს. მეორენაირი საფუხრეები სქელია, თბილი და გამ-
ძლე. აქვს ერთი ბუდე ოთხი თითისათვის და ერთიც ბერა თითისა-
თვის (ცერისათვის).

ყაწიკა წამოსასხმელია. მხოლოდ პირიქითა ხევსურეთში ხმა-
რობენ და გადმოღებული აქვთ ქისტებისაგან. იხმარება წვიმაში,
როგორც ხევსურები იტყვიან, **ბოჭკოდ** იქსოვება როგორც ჩვეუ-
ლებრივი შალი, მაგრამ ძალიან მჭიდროდ. სიგრძით 11 ან 12 ად-
ლი ოთხკუთხედი. სიგრძე მეტი აქვს სიგანეზე. წამოისხამენ ხოლ-
მე ისე, რომ პირის სიგრძე კისრიდან წვივებამდე მიდის, მეორე
პირი გადაბრუნებულია შიგნით და წელამდე მაინც უნდა სწვდე-
ბოდეს. ამ გადაბრუნებულ პირზე დაკერებულია ღილი და შატა,
რომლებითაც ყაწიკას შეიბნევენ გულმკერდზე. ყაწიკა შეიძლება
იყოს სხვადასხვა ფერისა.

ქოქაი ყელსახვევია, სათბური. ლურჯი შალის ნაჭერს დასჭ-
რიან და მერე ერთმანეთს დააკერებენ ჩაკოჭვილად. შემდეგ ირგ-
ვლივ შემოაყოლებენ წითელ მიტკალს, ზედ მოაკერებენ სისვის
(მომწვანო ფერის) ნაფთულას (მატერიას), რომელსაც დააჭრელე-
ბენ დაკლავნილად ან სწორი შიბით. სისვის შუა გულზე მოაყო-
ლებენ რბილი მაუდის ნაჭერს ან უფრო წერილი ნეჭრელათი დაჰ-
კერავენ მთლიანად. ქოქაის გარშემო შემოაკერებენ სირმას და ზედ
მძივებს დააკერებენ. ბოლოზე კიდევ გაატარებენ ორ-ორად ას-
ხმულ მძივებს. მძივებს ბოლოებზე უკეთებენ აბრეშუმის **ჯინჯილს**
(ფოჩებს). ბოლოებზე დააკერებენ ღილსა და შატას; ქოქაი ყელ-
კისერს ეხვევა მთლიანად.

ჩაჩმის ანუ **ჯანჯილის ხელსახოცი** იხმარებოდა უწინ. **ვადანზე**

(ხმლის ტარზე) ჰქონდათ ხოლმე შებმული. სიგრძით ოთხი მტკაველი, სიგანით ერთი ხელის დადება. ხელსახოცი შალისაა. გარშემო შემოვლებული აქვს წითელი შილა ან წითელი მიტკალი, ისე რომ ბოლოებამდე არ მიდის, თითო მტკაველი დატოვებულია უშილოდ. შილას შიგნით მოაყოლებენ **ნაფთულას** (ზოლებად დაჭრილ მატერიას) ნაჭრელათი დაკერებულს. შემდეგ – სირმისა და წითელი სკლატის ნაფთულას. ბოლოებზე დატოვებული თითო მტკაველი შილა შეკუმშულია იმდენად, რომ სამი თითის სიფართო ჰქონდეს. ზედ გააკრავენ ხოლმე სისვისა და წითელ ნაფთულას. ამ ნაფთულაზე აკერებენ აბრეშუმის შილას, დაკავკაულს ან ზედვე დააკერებენ მძივებს. ბოლოებს მოქარგავენ აბრეშუმის ძაფით. ამ

47

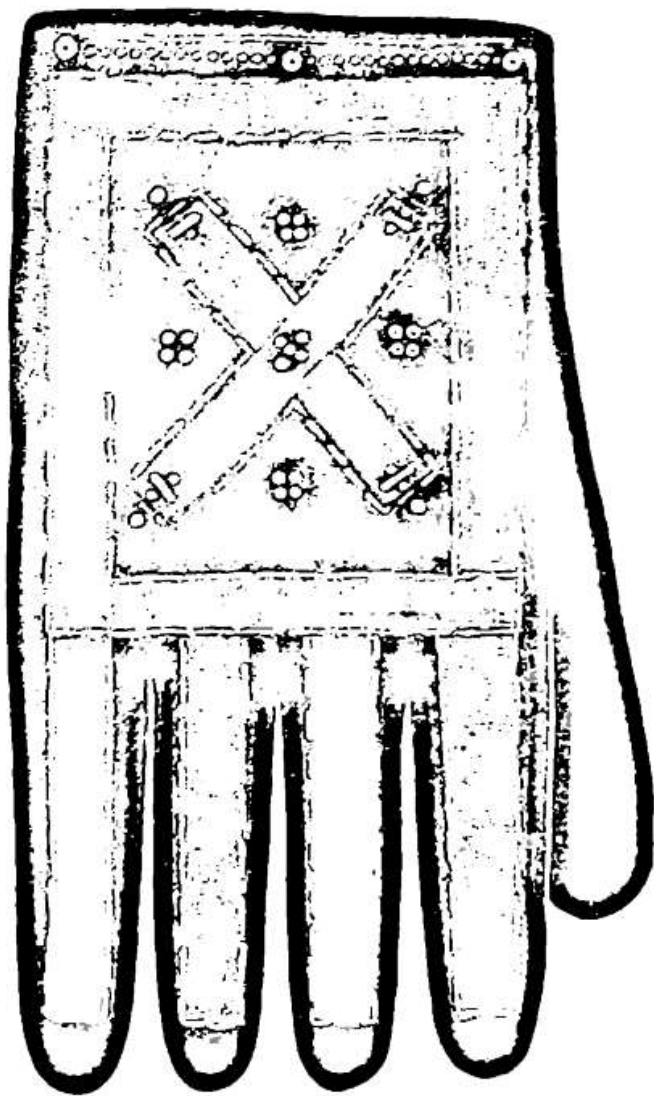
ხელსახოცს ეხლა ხმარობენ ცხენ-დოდის დროს – თავზე იხვევენ; შუღლის დროს შეიხვევენ ხოლმე ჭრილობას.

დედაკაცის ტანისამოსი უფრო რთული ხელსაქმის ნიმუშია. **სადიაცო** – შიგნითა ჩასაცმელია. იკერება შავი ან ლურჯი. სადია-ცოსათვის ტოლს (შალის საკაბე ნაჭერს) სიგანე უნდა ჰქონდეს ოთხი მტკაველი. ხოლო სიგრძე ორად მოკეცილი – ხუთი მტკაველი. სადიაცო კაბის მაგიერია და იცვამენ შიშველ ტანზე. მარტო სა-დიაცოთი ხვესური დედაკაცი ვერც გარეთ გამოვა, ვერც მამაკა-ცებს დაენახვება, ვერც ოჯახში ისაქმებს. იკერება ასე: ტოლს გას-ჭრიან სიგრძეზე – სამ მტკაველსა და სამ თითზე. აქედან ამოსჭრი-ან **აზლოტებს** (გვერდებზე ჩასაკერებელ ნაჭრებს) და სახელოებს. აზლოტი ბოლოში ოთხი გაშლილი თითის სიგანისაა, თავში – სამი-სა. აზლოტებს გვერდებში ჩააკერებენ ისე, რომ სადიაცო ტომარას დაემსგავსება. ამ ჩაკერებულს დაჰკერავენ ტომრის შიბაით. ასევე მიაკერებენ სახელოებსაც. შემდეგ შედებავენ მთლად. მერე მარც-ხენა მხარეზე გასჭრიან ოთხი თითის გაშლაზე, მერე ჩაშჭრიან მარ-ცხნივ ორი მტკაველის სიგრძეზე და მიიღება ეგრეთწოდებული **ფა-რაგის კანჭი** (უბე). **ფარაგი** სამკუთხედიანია, მთლიანად ფარავს მკერდს, ისე რომ ქალს ძუძუები არ ემჩნევა. ფარაგში გამოჩენი-ლი ძუძუები დიდი სირცხვილია. ამიტომ ფარაგი იღლიებამდეა ამოკერებული. ფარაგს აჭრელებენ სხვადასხვა ფერის სკლატის ნაჭრებით, აბრეშუმის ძაფითა და დააკერებენ მძივ-ლილს.

ფარაგს ასე ჰკერავენ: კიდეებს დაკერავენ **მწკალით** (წმინ-და ძაფით ამოუხვევენ), მერე დააკერებენ ორი თითის სიგა-ნე ლურჯ სკლატს მარჯვენა მხარემდე და ბოლოზე მოავლებენ სის-ვი სკლატის ნაფთულას, ნეკის სისხოს. ნაფთულას მოქარგავენ აბრეშუმის ძაფით – გააკეთებენ ნაჭრელას. ნაფთულაზე დააკერებენ წითელ სკლატს სამი ღვინჭის სიგანეს (ღვინჭი – თითების სახსრე-ბი, რომლებითაც თითები უერთდებიან ხელის ზურგს). ამ სკლატს **ზიკი** ჰქვია. ზიკს ზედ ნაწყვეტ-ნაწყვეტად დააკერებენ შავ, თეთრ და ყვითელ ნაფთულებს, ერთმანეთზე მიყოლებით და გამო-დის ნაჭრელა. ფარაგის გაკეთების შემდეგ სადიაცოს მარცხენა გვერდზე ჩაჭრილ ნაპირსა და საყელოს მორთავენ იმავე სახით, როგორც ფარაგს, აგრეთვე სახელოებს იდაყვებამდე. კალთებსაც დააჭრელებენ ვისაც როგორ სურს. სკლატით ან მოქარგავენ აბრე-

შუმის ძაფით, ან შინ დამზადებული ძაფით. შემდეგ სადიაცოს წაკერებენ ქოქომოებს, – ოთხი ფერის ერთმანეთზე წაკერებულ

48

შალის ნაჭრებს. ქოქომოების პირველი წყება შავია, მეორე – ყვითელი ან რუხი, მესამე – წითელი ან ლურჯი და ბოლოს – ლურჯი ან შავი. ქოქომოებს ბოლოებზე მიაკერებენ სამფეროვან შილიფებს, რომლებსაც დაყოლებული აქვთ დაგრეხილი სირმა. ქოქომოების უკანა ნაწილი დანაოჭებულია. ამ ნაოჭებს **ნაჩაფნი** ჰქვია, რიცხვით 15-ია ან 24. ნაჩაფებს თავებზე წაკერებული აქვს სამფეროვანი შილიფა, შემდეგ კიდევ შილიფა. ამას მოსდევს კბილებად, დაწყვეტილად გამოჭრილი სკლატი. ნაპირებზე შემოაყოლებენ თეთრ გრეხილებს.

მეორენაირ სადიაცოს კალთამაკერებული სადიაცო ჰქვია. იკერება იმავე სახისა, როგორც პირველი, მაგრამ სკლატს კი არ უკეთებენ, არამედ ჰქარგავენ მარტო ნაჭრელათი – სხვადასხვა ფერის ძაფით. ზიკ-სამწყვეტულასაც ტოლისას უკეთებენ, სკლა-

ტის ნაცვლად კალთამაკერებულს დააკერებენ ხოლმე უბე-საკერავას. იქსოვება ღვედა-კაჭკაჭიანი, მთლიანად შავ-თეთრი ძაფისა. შეღებავენ ტუტაში ცისფრად ან ენდროში, წითლად ან რუხად. ამ შალს დასჭრიან წინა კალთის სიგრძეზე, წააკერებენ უბეზე და ფარავის მარჯვენა გვერდზედაც ააკერებენ ილლიის ძირამდე.

კალთამირგვალას ქსოვენ არშიანს და ცალპირადაც (უბრალოდ), მხოლოდ შალი კარგად მოთელილი უნდა იყოს. იქსოვება ყველანაირი ფერისა. მოქსოვის შემდეგ გასჭრიან ფარავიდან მუხლებამდე. ამ ტოლს შეღებავენ ნახევარს ლურჯად ან რუხად, – ნახევარს წითლად. შემდეგ ამ ორი ფერის ნაჭრებს მიაკერებენ ერთმანეთს. ამას **თიკვთი** ჰქვია, შალს კი **სათიკვე**. თიკვთსა და მირგვალას ერთმანეთს მიაკერებენ. თიკვთს ძალიან ლამაზად დააჭრელებენ სკლატ-აბრეშუმით-ნაჭრელათი და შიბაითი და შუა ჩააყოლებენ სირმის გრეხილს. კალთამაკერებულს წააკერებენ სამ ქოქომს – შავს, რუხსა და წითელს. შილიფაწაკერებულს ზიგჯერ ქოქომოსაც წააკერებენ. ქოქომო შეიძლება არშიანი იყოს ან სადა. ფარავს დააკერებენ ხოლმე მძივებსა და ძვლის დილებს, მაგრამ უფრო ნაკლებად შეამკობენ ხოლმე. სახელოებს მოქარგავენ, როგორც სადიაცო სახელოებს.

ზაფხულში, ტყავის მაგივრად, დიაცები წამოისხამენ ხოლმე ფაფანაგს, ქოქლოს, ქათიბს.

ფაფანაგი წამოსასხმელია, სადიაცოს ზემოდან. იკვრება საუკეთესო შალისა – ტოლისა. ტოლს ქსოვენ ოთხი მკლავის სიგანეს, არშიანს. მოქსოვილს გარეცხავენ, მოთელავენ მაგრად და დასჭრიან

ცხრა აზლოტს, უკეთესია თორეტი. ბეჭებში სიგანე აქვს ოთხი მტკაველი. მხრებიდან წელამდე ორი მტკაველი. აზოტის სიგრძე წელიდან ბოლომდე სამი მტკაველია, სიგანით – ბოლოში ერთი მტკაველი, თავში სამი თითის დადება. აზლიტები დაჭრელებულია ტომრისა და ჩოხის შიბაით. ტომრის შიბაი თავიდან ბოლომდეა, აზლოტის გარეთა ნაპირზე მოკერებული აქვს ჩოხის შიბაი, დაკავკაული. აზლოტებს დააწყობენ ერთმანეთზე, დაადებენ ზედ მძიმე ქვას, რომ კარგად დაიკეცოს, ფაფანაგს წელზე განვირად აჭრელებენ ჩოხის შიბაით, სწორით ან დაკავკაულით, აგრეთვე ჯვრებით, მარწულებითა და კვერათი. შემდეგ ფაფანაგზე ჩამოაგდებენ ორ-ორ სწორ შიბაის, შუაში გაკერავენ დაკავკაულად შიბაითვე. სახელოს ნაკერავებზედაც დააკერებენ შიბაის. შიბაიებს შორის მოქარგავენ დაკავკაულად. საყელოს იმავე ტოლისას უკეთებენ; სიგრძე ოთხი გაშლილი თითია, სიმაღლე – ორი თითი. დააჭრელებენ სწორი შიბაით და დაკავკაულით. ყველა ამის შემდეგ ფაფანაგს შეღებავენ ლურჯად. აზლოტებსა და კალთებს შორის ამოუკერავი რჩება ორივე გვერდები. ამ გვარდებს ეწოდება **სამხედრო**. ორი მტკავლის სიგანისაა. სამხედროს აჭრელებენ სკლატითა და აბრეშუმით. ნაპირზე მიაკერებენ ლურჯი შალის ნაფთულას, ცერის სიგანისას, ამოქარგულს სხვადასხვა ფერის ორი წყვილი შიბაით, შემდეგ – წითელი სკლატის ნაფთულასა და მერე წითელი ან ლურჯი აბრეშუმის შიბაის. სამხედროს გაკეთების შემდეგ შეუდგებიან კალ-

თების გამოყვანას. კალთებს მიაკერებენ სკლატის წითელ ნაფთულას; ამას მოავლებენ ჭრელი აბრეშუმის შიბაის. სკლატს წითელივე სკლატით გახიდავენ სამ ალაგას. მას შუა ჩააკერებენ ყვითელი სკლატის მარტულებს. მარტულებს შემოავლებენ სირმას. აზლოტებს ბოლოებზე მიაკერებენ წითელი სკლატის ნაფთულას ორი თითის სიგანისას შიბაით და დააჭრელებენ. შემდეგ მიაკერებენ ისევ ყვითელი სკლატის წვეპლას. ყვითელი სკლატის წვეპრას მოავლებენ წითელი სკლატის ნაფთულას. ამას დააჭრელებენ ჭრელი შიბაითი. შიბაით შუა, ნაფთულის ნაპირზე სისვი აბრეშუმით მოქარგავენ დაკვაკულს. ამას გარშემო მოსდევს ყვითელი და თეთრი დაკბილულა, ირგვლივ წითელი სკლატის წვეპრა. სახელოებს დააჭრელებენ სხვადასხვა ფერის სკლატის მარტულებითა და ჯვრებით. სახელოებსაც აქვს სამხედროები, ნაპირებზე შილიფა შემოვლებული (შილიფა ყაითანია). სამხედროს სამ ალაგას აქვს ღილი და შატა.

50

ქოქლო ანუ კაბურა. ამისი ტოლიც საუკეთესო იქსოვება.

ტოლს სიგრძე სამი მტკაველი აქვს. ტოლს მაგრად მოთელავენ და გამოსჭრიან ისე, როგორც ფაფანაგს. ქოქლოსა და ფაფანაგს შორის ის განსხვავებაა, რომ კაბურას დიდ სამხედროებს არ უკეთებენ. შედებვის შემდეგ კალთებს და ფარაგის მხარ-სახელოებს ან წითელ ნაფთულას დაატანენ ან ნაფთულაზე აბრეშუმის შიბას დააყოლებენ სხვადასხვა სახით, ვისაც როგორ სურს. კალთებზე მიაკერებენ შილიფებს. ფარაგებისა და სახელოების წვერებს შემოავლებენ რუხ ან წითელ შილიფებს. სახელოებს წვერები გახსნილი აქვს. სახელოებს გადაიგდებენ მხრებზე, როცა სურთ. ბეჭებს აჭრელებენ ნაჭრელათი, მარტულებით, სკლატის კვერილებს დააკერებენ კუთხად და მრგვლად, აგრეთვე ხოხბის თვალებს. გარეთა ნაპირზე, წელისა და აზლოტების თავებზე სამი თითის სიგრძით ჩამოკიდებულია სკლატის ნაფთულები, იმნაირადვე აჭრელებული, როგორც მხარ-სახელოების თავები.

ქათიბი – იკერება მხოლოდ ნაყიდი ჩითისა ან სატინისა, წითელი ან ლურჯი. ჩითს დასჭრიან როგორც ფაფანაგისათვის ტოლს. სარჩულს უდებენ მხოლოდ ბეჭებზე. წელზე – ნაოჭები. იღლია გახსნილი აქვს. სამხედროს მარტო სახელოებზე გააბამენ ერთი მტკაველის ოდენას. წელზე ნაკერავებს დააკერებენ შალის ნაფთულას, ან სისვ-წითელ მიტკალს, აგრეთვე მხარ-საყელოს და ფარაგს. ქათიბს ბოლოებზე მიაკერებენ ბატკნის ბეწვს – **მაშთაგს**, ქათიბის ფერისასვე. მაშთაგს მოსდევს წითელი მიტკლის დაკბილულა. ბეჭებზე – აჭრელებულია, შიბაით, მძივებით და ღილებით.

სარტყელი – დედაკაცები იკრავენ სადიაცოზე. მზადდება მატყლის ქსოვილისა: სიგანე აქვს ერთი ხელის გაშლა: სიგრძე 5 ადლი. კეთდება წითელი, შავი ან ლურჯი. ბოლოებზე აქვს შილიფა, წელზე ირტყამენ ორფათ.

მანდილი – თავსახურავია, მხოლოდ ქმრიანი დედაკაცებისა. სიგანე აქვს ერთი მტკაველი და 4 ღვინჭი. სიგრძით ხუთი წყრდაა, ფესვებიანად. ფესვებს სიგრძე – ერთი წყრთაა. ფესვები

იქსოვება ყაითანივით. მანდილი ლურჯია ან შავი. ნაპირზე შემოვ-
ლებული აქვს ჭრელი შიბაი, დაჭრელებულია ნაჭრელათი, გემოვ-
ნების მიხედვით. ნაჭრელას მოსდევს ჭრელი შიბაი, შემდეგ – დაკავ-
კაული ფესვებიდან ერთი მტკაველის სიგრძეზე ააჭრელებენ ლა-
მაზი შიბით და დაქარგულით, აგრეთვე აბრეშუმის ძაფით. მოქარ-
გულებში დასტოვებენ თავისუფალ ადგილს სამი თითის დადება-

51

ზე. შიგ ჩახატავენ დიდ ჯვარს გემოვნების მიხედვით. ჯვარზე
ამოქარგავენ პატარა ჯვრებს. ფესვებში ჩატანებულია სხვადასხვა
ფერის ბამბის გრეხილები.

სათაურა ანუ თავსაცმელა. – კეთდება ლურჯი ან წითელი
სკლატისა. დააჭრელებენ ნაჭრელათი. (თუ ეს არა აქვთ, მაშინ
ტომრის შიბაით ნაბადს შავად მოქარგავენ). მორთავენ ამავე სკლა-
ტის სხვადასხვა ნაფთულით. ნაფთულებს შუა გააკეთებენ ნაჭრე-
ლებს – ჯვრებს ან დაკავკაულას. შემდეგ დააკერებენ მძივებს. დაჭ-
რელებულ ზედაპირს ზემოდან დაადებენ მუთაქისებურ პატარა
ბალიშს, – მოღუნულას, რომელიც შუბლსა ჰფარავს, ერთი ყური-
დან მეორემდე. ბოლოებზე მოკერებული აქვს შილიფა. ამით შეიკ-
რავენ კევის ძირზე. თავსაცმელის ზემოდან გადაიფარებენ მან-
დილს.

ქოქაი – სილამაზისათვისაა. ყელზე იხვევენ. სამი თითის სიგანი-
საა, ლურჯი შალისა. მოქარგულზე დააკერებენ მძივებს და ღი-
ლებს. ბოლოებზე აქვს შილა, რომელსაც ჩაუშვებენ ფარაგის შიგ-
ნით.

სათმე – ძველად იხმარებოდა თმის ნაწნავებში ჩასატანებლად.
დაწნული იყო გრძელი შილიფისაგან 11 – 12 ცალი, ნაწნავების
რიცხვის მიხედვით. აჭრელებული იყო მძივებით, ბოლოებში მძივე-
ბი ქუჩუჩებითა და სკლატით.

ხელსახვიელა. – ქალის გრძელ თმას გაწეწავენ, დაართავენ და
დაწნავენ, შიგ ჩაურთავენ 5-6 მტკაველის შილიფს, მძივებით შემ-
კულს. ერთ ბოლოში დააკერებენ ღილებს, მეორეზე – აბრეშუმის
ძაფით ყულფებს – შესაკრავად. ხელსახვევს ხმარობენ მხოლოდ
მარჯვენა ხელზე დედაკაცებიც მამაკაცებიც, რომ ხელი არ
დაიღალოს მუშაობით. ასრულებს ერთგვარი პროტეზის როლსაც,
როცა რომელიმე ხელის კუნთები დაზიანებულია.

ბაჭიჭები. – ქალების ბაჭიჭები იქსოვება წინდის-ჩხირებით. სიგ-
რძით - კოჭებიდან საბაწრემდე (მუხლამდე). თავსა და ბოლოზე
მიაკერებენ შილიფას. სათავეებზე მოაბამენ ბაწარს, რომლითაც
დაიმაგრებენ მუხლებთან. ახალგაზრდა ქალის პაჭიჭები ბოლოებ-
ზე დაჭრელებულია.

თათები – დედაკაცებისაც ორნაირია: **საქალმე და ამოკერე-
ბული.**

ტყავი – დედაკაცისა სულ არა ჰგავს მამაკაცისას. იკერება
ცხვრისა, ხბოსი და შუნჯიხვისა (დედალი ჯიხვისა). სიგრძით მუხ-

ლებამდე აწ ცოტა გრძელიც. ნაპირებზე, კალთებსა და ბოლოებზე შემოკრებული აქვს ხბოს ტყავი, – ჭრელი (ხნიერი დედაკაცებისათვის – შავი ან წითელი). ეს შემოვლებული ტყავი ხელის დადების სიგანისაა. ჰქვია **სამწავე**. ასე შემკულ ტყავს **მომწაული** ჰქვია. ხბოს ტყავს მოსდევს წითელი შილა. სამწავე აქვს სახელობის ბოლოებზედაც, ბეჭებსა და ფარაგზე მოკრებული აქვს შავი მაშთაგი, ან ჯიხვის თავის ან ფეხების ტყავი. საყელოზე მოყოლებულია ჯიხვის ყურებიც. ამრიგად საყელო ფარავს ბეჭებსაც. საყელოსა და წელს შუა ადგილას ააჭრელებენ ილლიისძირით. ილლიისძირი სამია – სამკუთხედი, სკლატი აჭრელებული მძივებით და ნაჭრელათი. ილლიისძირებს დააკრებენ სამკუთხედებათ თითოს აზღოტებზე და ერთს ბეჭებს შუა. ილლიისძირის გარშემო, ზოგჯერ, მოქარგავენ ხოლმე ჯვრებით.

ჯღანი – იკრება ხარისტყავისა. ტყავს მოთელავენ კარგად, მერე გამოსჭრიან და შეკერავენ ჯღანს ყურებიანი მესტებივით. ძირს გაბანდავენ თასმებით, შიგ ჩააგებენ დაფხვნილ ჩალას ან თივას.

მკურნალობა

დიდ ინტერესს წარმოადგენს ხევსურული მკურნალობა, როგორც ხალხური, შეიძლება ითქვას პირველყოფილი მკურნალობა. ამ მკურნალობაში, რასაკვირველია, დასტაქრული მკურნალობა უკეთესად არის განვითარებული, ვიდრე შინაგან ავადმყოფობათა მკურნალობა, რადგანაც ჭრილობა უფრო დასანახი, მისაწვდომი და რეალურია განუვითარებელი გონებისათვის. წამლებით მკურნალობის გარდა, შინაგან ავადმყოფობას როგორც ყველგან, ხევსურეთშიაც შელოცვითაც მკურნალობენ, განსაკუთრებით იციან შელოცვით მკურნალობა წითელი ქარისა და შეშინებულისა. შელოცვით მკურნალობა შეიძლება შევადაროთ შთაგონებით მკურნალობას. შელოცვით მკურნალობენ მხოლოდ დედაკაცები.

სანიმუშოდ მოვიტან დამახასიათებელ ორ ლოცვას.

წითელი ქარის ლოცვა

სახელო ხვთისაო, სახელითა ხვთისათა ისხდეს დედანი, მამანი კარსა სამოთხისასა, იტყოდეს წამალსა. რაის წამალსა? წითელი ქარისასა, ყვით-

ლის ქარისასა, პირქვა მარულისასა, სუროვანდისასა. ჩვენ სამნი ძმანი ვიყვენით: მათე, ივანე, მარკოზი. მთასა წავედით, კვალი მივკვლიეთ, კვალი მივკვლიეთ, ხავრისა, ხიარაჯისა, წითელი ქარისა, ყვითლის ქარისა, პირქვა მარულისა, სუროვანდისა. ორბი იყო ორბისა, მხართა შუა გაზრდილი.

ორბსა ლარი დაუგით, ლარი აბრეშუმისა; მოვიდოდა ქრისტე ღმერთი ცხრით მღვდელითა,

ცხრით დიაკვნითა, ერთად ღალადებითა. ველთა ველი ორი, ტანთა ტანი ორ, ვაჟყმას მოხვდები, ქალყმას მოხვდები, ხორცსა დაადნობ, სისხლსა დაადენ, ჟამსა ამტეხენ, ჟამსა ღამეებისასა, ჟამსა ამტეხენ, ჟამსა თენებისასა, გამე, გამაიკრიფე, წყალთა შუა თევზივითა, თორემ გამოგიყონ ღვთისა შეწევნითა, ცხრანი უკვრენ შენს ჭირს, შენს სატკივარსა, ცხრანი ანიავებენ ოქროს ფიწლითა. ფუი, ჯვარი გეწერას, ეგრამც მალე მარჩები!

შეშინებულის ლოცვა

დაწყებამდე აიღებენ რაიმე ჩვარს, დაკეცავენ ორად ისე, რომ ჩვარის ყურები ერთმანეთს გაუთანაბრდეს. შუაში გაურჭობენ ნემსს. შემდეგ ჩვარს დაახვევენ მაგრად, რომ ნემსი დაიმალოს. ჩვარს გულზე დაადებენ შეშინებულს, ზემოდან რამე რკინას და შემლოცველი ზემოდან დაადებს ხელს. შემდეგ იტყვის ლოცვას:

გულო, გულის ალაგასა, ჩაჯექ თავის ალაგასა, თეთრი ქორი ქანდარასა, ქათამი – საბუდარსა. გულო, რამ შეგაშინა? ცის ქუხილმა? მიწის ძვრამა? ხარის ყვირილმა? ცხენის ჭიხვილმა? ზვავის ქუხილმა? მამლის ყივილმა? დედლის ჭყივილმა? გულო, გულის ალაგასა, ჩაჯე, თავის ალაგასა.

შემლოცველი ლოცვას იტყვის სამჯერ. მერე გახსნის ჩვარს და გასინჯავს ჩვრის ყურებს. თუ ერთ-ერთი დასჭარბდა, მეტი მოვიდა, ეს იმის ნიშანი იქნება, რომ გული შეშინებულია; ამიტომ შემლოცველი იმდენხანს გაიმეორებს ლოცვას, ვიდრე ყურები გატოლდება. ხევსურების რწმენით ყურები აუცილებლად გატოლდება და ავადმყოფიც განიკურნება.

54

ავი თვალის ლოცვა

ავი თვალის წინააღმდეგ ლოცვას ასეთი წესი აქვს. დიდხუთ-შაბათის დილით შემლოცველი დედაკაცი ხმამაღულბლივ წავა ცხრა სხვადასხვა წყაროზე და თუნგში ჭიქით მოაგროვებს ცხრა ჭიქა წყალს. მოიტანს შინა და აადუღებს. თან თითო-თითოდ ჩაყრის ქაქემს (ნაკვერჩხალს). თითო ქაქემზე ჩაიფიქრებს (ახსენებს) იმის სახელს, ვიზედაც ეჭვი აქვს ავთვალთანობისა. ქაქემში თუ აუშუმხუნდა, ეს იმის ნიშანი იქნება, რომ ავთვალისანი ის არის, ვინც ამ ქაქემზე იყო ჩათქმული. ქაქემის ჩაყრის დროს შემლოცველი ასე იწყევლება: „ეგრემც ჩაიშრიტების, ვინც ჩემს მეკვემურობის სახლყოფას ცუდი თვალით შემოხედავს“.

მთელ ამ ცერემონიას **თვალის ჩაშრეტა ჰქვია**.

ამით ვათავებთ ამ სავესებით ცრუმორწმუნეობის ამბავს და გადავდივარ იმ მკურნალობაზე, რომელსაც შეიძლება ნამდვილი მკურნალობა ვუწოდოთ, თუმცა აქ ბევრი რამ შეგვხვდება უხეშიც,

დაუსაბუთებელიც, მაგრამ ყოველ შემთხვევაში, გამოცდილებასა და ცოდნაზე დამყარებულად.

ხევსურეთში არიან გამოცდილი, სახელგანთქმული ექიმები მაგრამ ხალხს ახსოვს ძველი, სახელოვანი ექიმები. ფშავ-ხევსურეთში სამი ასეთი ექიმის სახელია დარჩენილი. ერთი ყოფილა ფშავის ხევში – **ბაჭყურაისძე**, ორი კი ხევსურეთში **ბლარათ თათუა** და **გახუა**. ექიმობის გარდა ისინი საზოგადოებრივ მუშაობასაც აწარმოებდნენ: ამორჩეულ კაცებად იყვნენ – სახალხო საქმეების გამორჩეველები და მომგვარებლები და მხედარ-მეომრების მეთაურებიც. საერთოდ ასეა ხევსურეთში – ექიმი კაცი ბრძენ და კითხულ კაცად იყო მიჩნეული. ექიმი თუ საზოგადოებრივ საქმეში არ მონაწილეობს, მისი გავლენა და სახელი დიდი არ არის.

უნდა ითქვას, რომ ამჟამად ფშავ-ხევსურეთში მდგომარეობა დიდათ შეიცვალა. ის, რასაც მოგიტხრობთ, სულ ახლო წარსულის ამბავია. ამ რამდენიმე წლის წინათ კი, იმდროს, როდესაც ავტორი საბჭოთა ხელისუფლების მიერ მივლინებული იყო ფშავ-ხევსურეთში, როგორც ექიმი, მდგომარეობა სულ სხვანაირი იყო. იქ ჯერ ისევ ბატონობდა ძველი ჩამორჩენილი გვაროვნული, საშუალო საუკუნოების კულტურა. მაგრამ საბჭოთა ხელისუფლებამ, ლენინ-სტალინის პარტიამ, დიდი **სტალინის** ხელმძღვანელობით აქაც შეიტანა შუქი კულტურისა და ბედნიერი ცხოვრებისა. დღეს ფშავ-ხევსურეთში არის სკოლები, რადიო, საავადმყოფო; უმაღ-

55

ლესი განათლების მქონე ექიმები მომსახურეობას უწევენ მოსახლეობას. ხალხი უკვე მიიჩვია ამათ და თავის ძველ ექიმებაშებს აღარ მისდევს. ხევსურეთში განთქმულმა დასტაქარმა **მგელიკა ლიქოკელმა** შეწყვიტა ექიმობა და მეურნეობას მიჰყო ხელი, მაგრამ თავისი სიცოცხლე ასოცი წლის მოხუცმა ტრადიკულად დაამთავრა. მას მარცხენა ფეხზე ფლეგმონა გაუჩნდა. ტკივილებმა შეაწუხა. თვითონ გაიკეთა ოპერაცია და წამლობა დაუწყო თავის თავს, მაგრამ ვერა უშველა რა. და 1935 წლის ნოემბრის პირველ რიცხვებში თავი მოიკლა თოფით.* მგელიკა, ცნობილი დასტაქარი, დინჯი, ტანად მორჩილი, დიდი გამჭრიახი გონების პატრონი იყო, დიდი, მეხსიერების მქონე და იმათებურად დიდად მცოდნეც. არ იყო ისეთი ძველი ამბავი, გადმოცემა, რომელიც მას არა სცოდნოდა. საუბარიც დინჯი ჰქონდა, იცოდა დაწვრილებით თხრობა.

მგელიკა ლიქოკელის სამკურნალო წესები. მგელიკა ლიქოკელის ექიმობაზე ბევრი რამ გვაქვს მოთხრობილი პირველ წიგნში. აქ მსურს დამატებით ვთქვათ მისი სამკურნალო წესების ამბავი.

მგელიკა ჭრილობების მოსარჩენად ხმარობდა **არხვის (ფრინველია) ქონს**, **ირმის კინწვის (ფეხის) ძვლის ტვინს** და **დათვის ქონს**.

სისხასი (დეზინტერიის) და ყაბზობის წინააღმდეგ ხმარობდა ერთსა და იმავე წამალს – **ხვითოს**. ხვითო არის რაღაცა ბურთულა, ირმის რქის ძირში, გარედან ყვითელია, შიგნიდან თეთრი. ხვითოს ლესავდა წყალში და ისე ასმევდა ავადმყოფს. მგელიკას სიტყვით ეს უებარი წამალია, ორ დღეში ჰკურნავს ავადმყოფს.

ბისტს (თვალზე თეთრი რომ გადაეკრობა) მგელიკა მკურნალობდა **ყორნის ნაღველით**. ერთი წვეთი თვალში. ეს წამალი მეტად მწვავეა. ამასვე ხმარობდა სათესლე ჯირკვლების გასივების წინააღმდეგ. წყალში გახსნილს ასმევდა ავადმყოფს ერთხელ ან ორჯერ.

ჭრილობის მოსარჩენად სხვა მალამოსაც ამზადებდა: ორი წილი თხისქონი, ერთი წილი საკმეველი, წმინდა სანთელი, ორი წილი კარაქი, ყაყაჩოს ღეროს წვენი, ერთი წილი **ზინთი** (კვეი). მგელიკა ამ მალამოს **ლურჯ მალამოს** ეძახდა.

მეორე რეცეპტი: შაბიამნის ფხვნილი, ჯანდარი (საღებავია) და ფისი, ერთმანეთში არეული. ხმარობდა წამხდარი ჭრილობის

* მგელიკასი და მისი მკურნალობის ამბავი იხ. „ხუთი წელი ფშავ-ხევსურეთში“ წიგ. 1.

56

მოსაწმენდად. შემდეგ კი ჭრილობას ადებდა მომწვანო ფერის მალამოს. ეს მალამო ჭრილობის დასაამებელ საუკეთესო წამლად ჰქონდა მიჩნეული.

მესამე რეცეპტი: მალამო ყვითელი ფერისა. ხმარობდა ჩირქიანი სიმსივნის გამოსარწყობად, გამოსაწოვად – დარიშხანას ურევდა წყალში გახსნილ ჯანდარში.

ამრიგად, მგელიკა ლიქოკელის აფთიაქში წამლებს საკმაოდ მოუყრიათ თავი, მაგრამ ამ წამლებს ხევსურები თვითონაც, მგელიკას დაუკითხავადაც ხმარობენ. მგელიკა თავის წამლებს საიდუმლოდ არ ინახავდა. საინტერესო ის არის, რომ ლიქოკელი მკურნალობაში კონსერვატორი არ იყო. ახალ წამლებსაც სცდიდა ხოლმე, ბევრჯერ სცდიდა, და თუ უკეთესი გამოდგებოდა, ძველებს უარყოფდა ხოლმე.

სამკურნალო ბალახები.

რადგანაც ხევსურეთი მთაა და ცივჰავიანია, ამიტომ იქ კულტურული მცენარე ვერა ხარობს. იშვიათად შეხვდება ადამიანი ოჯახს, რომელსაც ბალჩა ან ბოსტანი ჰქონდეს. ხევსურები ხილად ხმარობენ მთის ველის მწვანილეულობას, ხმილსა და პანტას. მაგრამ ამ ბოლო დროს, საბჭოთა ხელისუფლების მზრუნველობით, ხევსურებმა ცოტ-ცოტათი უკვე მიჰყვეს ხელი მეზადეობას. რგავენ და თესავენ ისეთ მცენარეებს, რომლებიც ეგუება ადგილობრივ პირობებს.

ბევრნაირი საჭმელი ბალახია ხევსურეთში. ამათში მეტი წილი სამკურნალო ბალახებადაც ითვლება. მაგრამ არის მხოლოდ წამლად სახმარი ბალახებიც.

საჭმელად და სამკურნალოდ სახმარი ბალახები: შეჰყა დიყსა ჰგავს. ფართო ფოთოლი აქვს. ტკბილია. სჭამენ მარტო ძირს (ფესვს), ღეროს კი ხმარობენ კბილისტკივილის წინააღმდეგ, როგორც გამაყრუებელს. **ხონხუტა** – მოტკბილოა და ძალიან ცხარე. სჭამენ ძირსაც და ღეროსაც. ძირს ხმარობენ გველის ნაკბენზე.

ტყისკვლია – საამო სუნი აქვს. ტკბილია. იჭმევა მხოლოდ ღერო. თესლს კი ხმარობენ როგორც საუკეთესო საწინააღმდეგო სახეობის ლობიოსა და ხინკალში. იხმარება კუჭისტკივილის წინააღმდეგ. სვამენ წყალში ჩაჭრილს. **დუცი** – ფართო ფოთლები აქვს. სჭამენ. მხოლოდ ღეროს. წამლად იხმარება სიცხის წინააღმდეგ. მოტკბილია.

57

მხოლოდ სამკურნალო ბალახები: ცინტორა – სიცხის გამომწვევად და ოფლმდენი წამალია. ხმარობენ მის ბუბულას, როგორც ჩაის. ამავე მიზნით იხმარება **ცაცხვისა** და **დუდგულის** ყვავილები. დუდგულის ყვავილი ტკბილია, ცოტა გალა სუნი აქვს. გრძელი ფოთოლი იცის; ბუჩქნარაა. ტყის მოდგმისა. დიდი არ იზრდება, ქარების წამალია. **ანწლი** – დამწიფებულ ნაყოფისას ხდიან არაყს და იმითი იზიდავენ მტკივნეულ ადგილებს. **წყელისწამლა** – დაჭრილის წამალია. გაახმობენ, დანაყვენ და აყრიან ჭრილობას. **მთისბობოლა** – წვრილფოთოლია. იხმარება იმგვარადვე. დიდხანს ინახება. **კლდისდუმა** – კლდეზე მოდის. სქელი ფოთოლი აქვს. ზედა კანს მოაცლიან და ისე დაადებენ ჭრილობას. ტკივილებს აყუჩებს. **შალისძირი** – ყვავილი ლურჯი აქვს, ძირი – თეთრი. დაჩეჩქავენ, მოხარშავენ რძეში, გააციებენ და დაადებენ დახამებულ (მსივან) ადგილზე. მგელიკა ლიქოკელის სიტყვით, სიმსივნე მეორე დღესვე ქრება. **ცხენისტერფა** – მრგვალი, სქელი და თეთრი ფოთოლი იცის. ამოდის კლდეზე. იხმარება სასწრაფო დახმარების მიზნით, მაგ., გზაზე დაშავებისას, ექიმთან მიყვანამდე. **გველისწამალი** – მინდვრის ბალახია. ყვითელი ყვავილი იცის. გველის წამალს იმიტომ ეძახიან, რომ თქმულებით, ეს წამალი ერთ ხევსურს გველისაგან უსწავლია. მას გველი დაუჭრია ცელით. გველი გასრიალებულა, რაღაც ბალახის ყვავილი მოუწყვეტნია. და ჭრილობაზე დაუდვია. მერე თავისებურად დახვეულა და კლდის ძირში განაბულა, თითქოს ჩასძინებია. ხევსურს თვალი დაუჭერია მასზე. ერთი დღე-ღამის განმავლობაში. გველი განკურნებულა. იმ ხევსურს ის ყვავილი ჯერ პირუტყვზე უცდია. მერე ადამიანზე. **ჩაღალდი** – ჭაობის ბალახია. ყვავილი არ აქვს. წვრილფერაა. ხავის (სიმსივნის) წამალია. იხმარება დაჩეჩქვილი. **სისხლიანი ბალახი** – ქვიშნარში იზრდება. ყვავილი აქვს და მრგვალი ფოთოლი. რომ მოგლიჯოთ, წითელი წვენი გადმოუვა. მის ფოთოლს გაახმობენ, დაფქვავენ და დააყრიან ჭრილობას. **სამყურა** – მინდვრის ბალახია. დაღეჭავენ ან დაჩეჩქავენ და დაადებენ ჭრილობას. **ციცისკუდა** – იმგვარადვე იხმარება, უფრო ხშირად საქონელზე, როცა ის ფეხს მოიტეხს ან დაიჭრის. **ხარისენა** – ჩრდილში მოდის. ხარის ენასავით პრტყელი ფოთოლი აქვს. ფოთოლს გაახმობენ მზეზე, დაფხვნიან და დააყრიან ჭრილობას. **აზინტა** – მზიან ადგილას მოდის. კარგი სუნი აქვს. მისი ფოთოლი კუჭის ტკივილის წამალია. ფოთოლს გაახმობენ, დაფხვნიან,

58

ჩაყრიან ჭიქა არაყში და დალევენ. **ბალბა** – ველის ბალახია. დი-

დი არ იზრდება. წვრილი ფოთოლი და წითელი ყვავილი აქვს. ყვავილს გაახმოებენ, დაფხვნიან, აურევენ კაცის ძვლის ფქვილსა და შარდში, მოზილავენ ცომს, კვერივით გამოაცხოებენ, გაახმოებენ, შემდეგ დაფხვნიან და ჭრილობაზე ხმარობენ. ხევსურების აზრით საუკეთესო წამალია.

მხოლოდ საჭმელი ბალახები. **კენკემა** – მინდვრის ბალახია. ტკბილი. იჭმევა მხოლოდ ღერო. **ბიბუ**, – ესეც მინდვრისაა, ნივრის გემო აქვს. წნილად სდებენ ფოთოლს. **ხიფხოლა** – ერთი ბალახის ძირსა ჰქვია. მის წვერს კი ხიფლისყვი – **ჭიმა**. გემოთი ყველა ბალახსა სჯობია. ძმრითა სჭამენ. **კრავისთვალა** – მისი ნაყოფი თხილსა ჰგავს. სჭამენ მხოლოდ ძირს. მოტკბოა. **ბიწყინტა** – ტკბილია. სჭამენ მხოლოდ ძირს. ჭამის წინ უსათუოდ უნდა გაირეცხოს. **ბაჩიკა** – მინდვრის ბალახია. ტკბილია. სჭამენ ძირსა და ღეროს. მისი ჭამა უყვართ ხვნა-თესვაში. **მჭივანა** – მის ფოთოლს სჭამენ ძმარში ჩაყრილს. **თვითმავალა** – წელიწადში ორჯერ მოდის. მხალია. **ნაცარქათამა** – მხალია. **წითელმხალა** – იჭმევა მხოლოდ მოხარშული. **მონადირეთ მხალა** – ტკბილია. **ალომა** – ტკბილია. ფოთოლს თუ მოვგლეჯთ, რძე გამოვა. იჭმევა ღერო. **ჭერთხალა** – მყავე ბალახია. სჭამენ მარტო ღეროს. **ველისწიწმატი** – მომწაროა. სჭამენ ღეროს. **მყავია** – წვრილი ფოთოლი აქვს. **ძირტკბილა** – მრგვალი ძირი აქვს, ტკბილი. იჭმევა მხოლოდ ძირი. **დიყი** – დიდრონი ფოთოლი აქვს. ტკბილია. მარტო ღეროსა სჭამენ.

ფშავი

ფშავლების განვითარების საფეხურები, როგორც ეტყობა, ისეთივე უნდა იყოს, როგორც ხევსურეთისა, მაგრამ ფშავლები გაცილებით წინ არიან წასულნი. ცხოვრების ძველი წეს-წყობილება ფშავლებს უკვე დიდიხნის დავიწყებული აქვთ. აქ აღარ არის სისხლისაღების წესები, საკუთარი რჯული (სამართალი), არც მართვა-გამგეობის საკუთარი ინსტიტუტი. მათ შერჩენილი აქვთ საყოფაცხოვრებო წვრილმანები ადათები, საკუთარი დიალექტი, ძველი სარწმუნოებრივი კულტის ნაშთები.

თვით ფშავლების თქმით, მათი წინაპრები შორეულ წარსულში გამოქცევნიან მონურ ცხოვრებას და თავი აქ შეუფარებიათ, მთებში, სადაც მონათმფლობელობა და ბატონყმობა ვერ მისწვდებოდა. ცხოვრობდნენ თავისუფლად, მაგრამ ამ თავისუფლების დასაცავად მათ ბევრი ბრძოლა გადაუტანიათ: არაგვის ხეობის ფეოდალები მუდამ ცდილობდნენ თავიანთი ბატონობა იქაც გაუვრცელებიათ როგორც ხევსურეთშიც. ეს ბრძოლა, თავისუფლების შენარჩუნების ეს სურვილი, იყო იმისი მიზეზი, რომ ფშავლებს დიდ ხანს, ხევსურებს კი უფრო მეტხანს საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე შერჩათ თავიანთი ცხოვრების თავისებურებანი. ამის მიზეზია – ერთი მხრით პოლიტიკური და მეორე მხრით – ეკო-

ნომიური პირობები. ფშავი მდიდარია ალპიური საბალახოებით, რაც ხელს უწყობს მეცხვარეობის განვითარებას. ზემოთმოხსენებულ პოლიტიკურ გარემოებას მეორეც მოჰყვა – გაიხსნა გზა ბაზრისაკენ. რუსეთმა მოითხოვა მატყლი. ამან გააძლიერა მეცხვარეობა და ფული შევიდა ფშავში. ფულმა შესცვალა ძველი ნატურალური მეურნეობა. გაჩნდა, ასე ვთქვათ, სამრეწველო მეცხვარეობა. გაჩნდნენ მდიდარი მეცხვარეები და ღარიბი მწყემსები. გაჩნდა კლასობრივი უთანხმოება. ამან კი დაარღვია ძველი გვაროვნული რეჟიმი. მეცხვარე გავიდა თავისი ზნეობიდან. კუთხური კარჩაკეტილო-

60

ბა, უეჭველად, იმანაც დაარღვია, რომ მეცხვარეები ზამთრის სამოვრების გამო დიდი ხნით შორდებოდნენ თავიანთ ქვეყანას.*

ეს პირობები არა ჰქონდათ ხევსურებს. ხევსურეთი უფრო მიუვალი ადგილია. ფეოდალები აგრე ადვილიდ ვერ უდგებოდნენ მათს ქვეყანას. ხევსურებს ბრძოლა უმთავრესად მეზობელ სხვა ერებთან ჰქონდათ ხოლმე – ქისტებთან. ეს ბრძოლა თავისი ხასიათით უფრო ყაჩაღური იყო. მეცხვარეობას ხევსურები არ მისდევდნენ, რადგანაც არა აქვთ ისეთი პირობები, როგორც ფშავლებს. ხევსურული ძროხა განთქმულია კარგი ხარისხის რძით, მაგრამ კონკურენციას ვერ გაუწევდა რუსეთის მხავალრიცხოვან ძროხებს. ყაჩაღური თავდასხმები ქისტებსა და ხევსურეთს შორის ბოლოდრომდე იყო, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე. ეს ყველაფერი ერთად ხელს უწყობდა ძველებურ, თემურ-გვაროვნულ წყობის შენახვას.

ასეთია ფშავლებსა და ხევსურებს შორის განსხვავება, თუმცა ტერიტორიალურად ისინი კარისმეზობლები არიან.

მაგრამ ფშავლებში გვაროვნული წყობილებისა და ძველი კულტის ნაშთები მაინც მთლიანად ვერ არის ამოფხვრილი. დარჩენილია წვრილმანები, რომლებიც არ არიან ინტერესს მოკლებულნი.

გვარები ფშავში

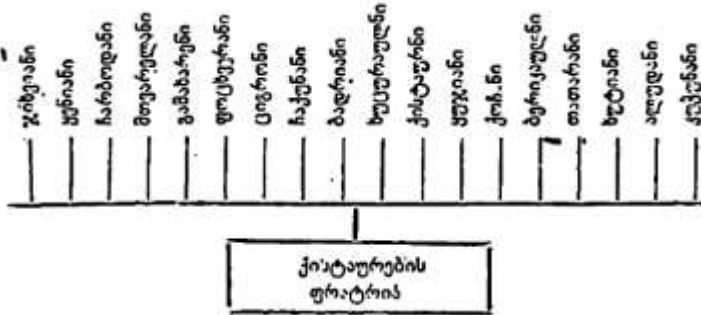
გვაროვნული წყობის თვალსაზრისით ფშავში ყველაზე საინტერესოა უკანა ფშავში მცხოვრები სამი გვარი: **გაბიდლოურები** – სოფ. ხომარაში, შეადგენენ 23 თაობას. **ქისტაურები** – ძირითადად ცხოვრობენ სოფ. შუაფხოში. რამდენიმე თაობაა. **თურმანაულები** – სოფ. გოგოლაურთაში.

ფშავლების თქმით გაბიდლოურები თუშის მოდგმისანი არიან, ქისტაურები – ქისტებისა; გამოსახლებულან სოფ. ღულჩხორგოდან (ქისტეთიდან). სამნი ძმანი ყოფილან. ერთი დასახლებულა მთიულეთში, სოფ. გაიბოტეში; მეორე – ხევსურეთში, სოფ. ღულში; მესამე – ფშავში, სოფ. შუაფხოში. ფშავში დასახლებულს დარქმევია **ქისტაური** და ეს სახელი მერე გვარად ქცეულა. ფშავში ქისტაურები, სოფ. შუაფხოს გარდა, ცხოვრობენ თხილიანში,

* უმთავრესად გადიან შირაქში.

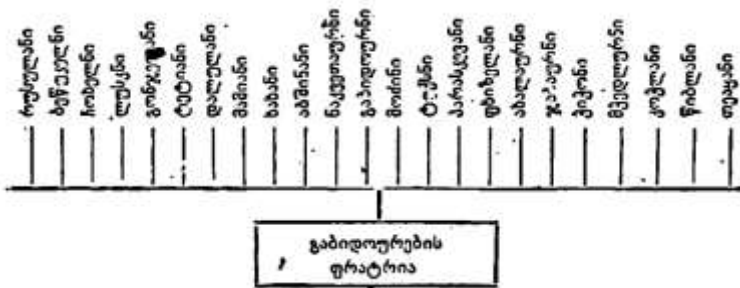
არახინჯაში, ვანხევი, სტროფაში, მათურასა და ხორხში (წინა-ფშავშია, ჩრდილოეთის მხარეზე).

ქისტაურების გვარის თაობები გამოსახულია აქვე მოთავსებულ სქემაში.

ამ სქემაში მოხსენებული ქოჩანი ყოფილა კუჭუნანის გერი ბერიკაული კი ქოჩანის გერი. ჩარბოდანი ბერიკაობას დაკარგულა ბავშობაში. უპოვნიათ კუჭუნანთ. იმათში გაზრდილა და აქვე დარჩენილა. ამჟამად მის ჩამომავლობას ჩარბოდანშილის გვარი აქვს, მაგრამ ქისტაურებს ეკუთვნის. ამ სქემაში მოქცეულია ლუღელი ქისტაურების გვარიც. ქისტაურების განაყარი შირაქშიც ცხოვრობენ, სოფ. ფუნარში. ყველა ამათ შორის სისხლისადრევა აკრძალულია. გვაროვნული წესების დამრღვევს (უმთავრესად სისხლისამღვრევს) გვარი აღკვეთს, დასწყევლის საგვარეულო ხატში და განდევნის.

მეორე მთავარი გვარია გაბიდოურის გვარი.

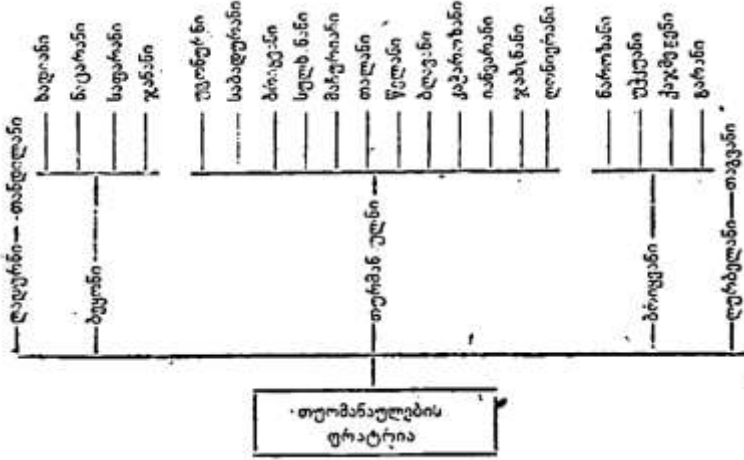

ამ სქემაში აღნიშნულ თითოეულ გვარში კიდე ბევრი მამათაობა შედის. გაბიდოურების საცხოვრებელი სოფ. ხოშარა, როგორც ეტყობა, მთავარი ფოკუსია ფშავის დასახლებისა, რადგანაც, ფშავლების თქმით, შფავლების პირველ წინაპრებად გაბიდოურები უნდა ჩავთვალოთ. ნამდვილად კი, ეხლა რასაკვირველია, შეუძლებელია, იმის გამორკვევა, თუ ვინ იყო თავდაპირველი მოსახლე ფშავისა და ვისგან წარმოდგენენ ფშავლები.

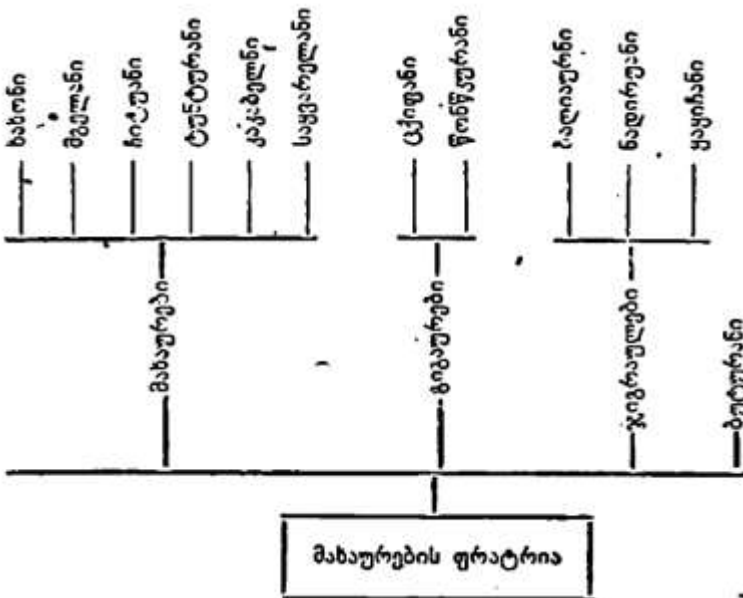
ამ ორმოცდაათი წლის წინათ სოფ. ხოშარაში გაბიდაურებისა 70-მდე კომლი ყოფილა. ეხლა კი 3 – 4 კომლიაა. დანარჩენები გადასახლებულან საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. ამ 3 – 4 კომლს მომატებიან ჯალაბაურები (ამჟამად მისრიაშვილები).

ცხოვრობენ სოფ. მისრიანთკარში. ჩამომავლობა ამ გვარს მეტად მცირე ჰყავს.

მესამე გვარი, თურმანაულები, შედგებიან:

ბეკონთა განაყარნი არიან ხადიანი, ნაცარანი, საფარანი, ჯანანი, ბრიყვანის განაყარნი – ნაროხანი, ჯაჯუანი, გარანი, ქაჯმეფენი. ამავე სოფელში – გოგოლაურთაში სახლობს სხვადასხვა

ეს გვარები შედიან თურმანაულების ფრატრიაში, მაგრამ არა სისხლის ნათესაობით, არამედ ერთ ხატშეფიცულობით.

მოდგმის ათი გვარი, ათი განაყოფი: მახაურნი, მგელიანი, ტუნტურანი, კაკაბელნი, საყვარელანი, ჩიტუანი, ბუდურანი, ხახონი, ჯიგრაულნი, გიგაურნი. გიგაურების განაყარნი არიან: წოწკურანი, მღვდლიანი, ცქიფანი. ჯიგრაულნი იყოფიან სამად: ყაყიჩანი, ნადირუანი, ბალიურნი.

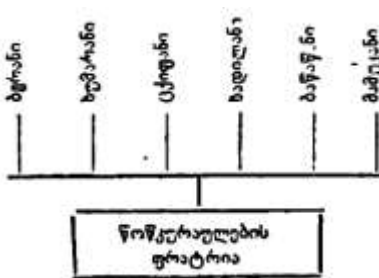
ყველა ესენი, თუმცა სხვადასხვა ჩამომავლობისანი არიან, მაგრამ ერთი ხატის ყმადშეფიცულებად ითვლებიან და ამიტომ ერთი ხატის ფრატრიად შეიძლება ჩავთვალოთ. ვინც ახალი მოსახლე მივა და მათ ხატში ძმობას შეჰფიცავს, ისიც იმავე ფრატრიას მიეკუთვნება. მამასადაძმე თურმანაულთა გვარი უძლიერესი ფრატრიაა ფშავში.

სოფ. გოგოლაურთაში რამდენიც ახალი, უცხო გვარის კაცია შეხიზნებული და ხატს შეფიცული, იმდენი სამანია ჩაყრილი. საერთოდ, როგორც ვთქვით, ეხლა ძნელია გვაროვანი ნათესაობითი კავშირის დადგენა. ჩვენ ვემბდით მოხუცებულებს, რომლებსაც კარგად ეცოდინებოდათ თავიანთი ეს წარსული. ასეთი კაცი შემხვდა, დავით თურმანაული, კითხული კაცი. მისი სიტყვით, ყოფილა სამი ძმა თურმანაული. უმცროსი – გარაი – ბეჩავი ყოფი-

64

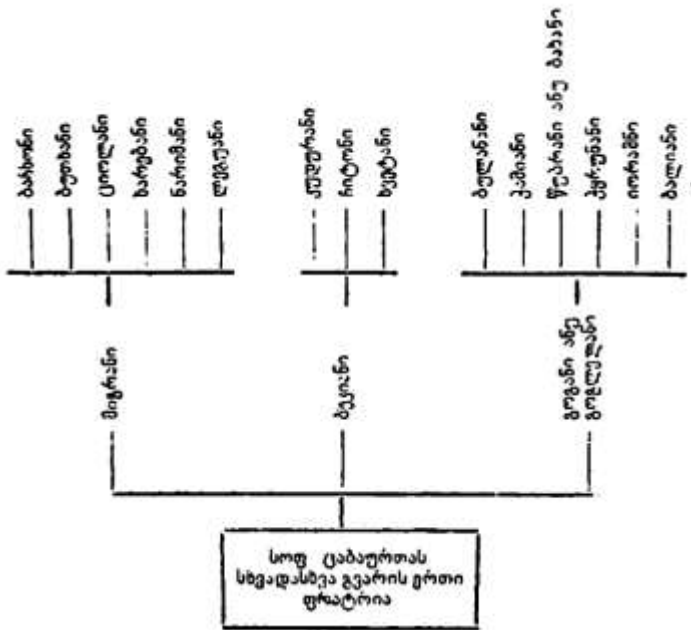
ლა. განდგომილად დადიოდა ხატის მიდამოებში და თავისთვის ლაპარაკობდა. ყველა დასცინოდა. მე ასე იმიტომ დავდივარ, რომ ვხედავ ორ ხარს, ამბობდა გარაი: ერთია წითლანი, ქვენაით (ქვემოდან) მომავალი, მეორე ნისლანი – ზენაით (ზემოდან) მომავალი. წითლანი დასძლევს ნისლახარს და ისევ ზევით მიაშურებსო. წითელი ხარი ნიშანი იყო გარაის ბედისა; ნისლა კი ლაშარის ჯვარსა. ძმებმა განიზრახეს გარაისათვის ცოლი მოეყვანათ. მაგრამ მას ქალს არავინ აძლევდა. ძმებმა მგზავრს წართვეს ცოლი და ძმას მიჰგვარეს. ხალხმა ეს არ იყაბულა. ლაშარის ჯვარში შეიკრიბა, გარაის ჩაქოლვა სურდა. გარაი წყალში გადახტა. ხალხს ეგონა, წყალი დაახრჩობსო. მაგრამ გარაი წყალში სამჯერ ჩავარდა, გაიბანა, მერე მივიდა და ლაშარისჯვრის დროშა აიღო. ამით მან ხალხის პატივისცემა დაიმსახურა. შემდეგ იგი გაუძღვა ხალხს, ქისტებს დაეცა, დაამარცხა და მრავალი ნადავლით დაბრუნდა.

სოფ. მუქოში მარტო წოწკურაულები ცხოვრობენ. ესენი პატარა გვაროვნულ ფრატრიას წარმოადგენენ:

ამ ფრატრიიდან ზოგი თურმანაულების ძმადნაფიცია, გოგოლაურების ხატისა. წიკლაურების განაყარნი გადასახლებულნი არიან ხევში. ისინი გვაროვნულ ურთიერთობას არ სწყვეტენ თავიანთ ფშაველ მოგვარეებთან. ფშაველების თქმით ეს წიკლაურები ხევსურეთიდან, სოფ. ბლოდან გადმოსახლებული წიკლაურის ჩამომავლება არიან. ის კი კაცისმოკვლის გამო ყოფილა გამოქცეული სამშობლოდან.

სოფ. ცაბაურთაში სამი მთავარი გვარია: გოგანი, ბეკი, მიგრი. ვიღაცის, შორიდან მოსულის გერის ჩამომავლები არიან. ამათ შე-

მიგრიულთა გვარის წარმოშობას ასეთი გადმოცემა აქვს. სამ ძმაში ერთი ყოფილა უჟმური, მიუკარებელი კაცი. ამ ხასიათის გამო მას დარქმევია მიგრი. ვერ შეგუებია თავისიანებს და გადასახელებულა სოფ. წინაკარში. შემდეგ ამ სოფელს დარქმევია მიგრიურთა. გოგა და ბეკი დარჩენილან ცაბაურთაში. მათი ჩამომავალნი ამჟამად სხვადასხვა კუთხეში არიან გადასახლებულნი. ზოგი სხვა გვარსაც ატარებს: მაგ., გოგანის ჩამომავლობა პანკისის ხეობაში ცხოვრობს, – სოფ. პანკისსა და კინთაში.*

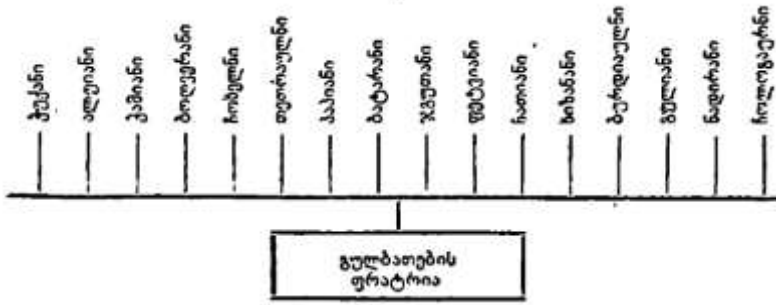
მეშვიდე გვაროვნულ ფრატრიას შეადგენენ გულბათაანი**.

* სოფ. ცაბაურთაში ერთი განსაკუთრებული ძეგლია. იქ მარხია ტაბოსტა ჭრუნიშვილი, დიდ განთქმული ვაჟკაცი.

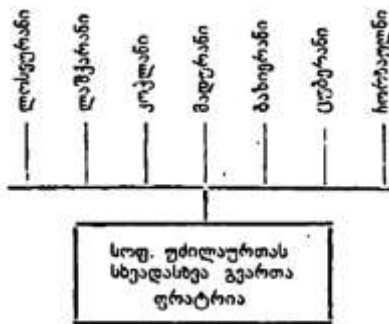
** გულბათის გვარს ჰყოლია ერთი განთქმული ვაჟკაცი – გულბათი (საერთოდ ყოველ გვარი ამაყობს რომელიმე გმირით, რომელიც გვარში ჰყოლია ოდესღაც). გულბათზე ლექსია გამოთქმული:

ჩოლოგაურთა გულბათო,
 ღმერთმა გიცხონოს მკვდარია!
 თორმეტა შუა დაბრუნდი,
 როგ მეკალოე ხარია.
 მარჯვენა მოგჭრეს ლეკებმა,
 მარცხნივ იხმარე ხმალია.

თი უწინდელი ძირითადი სოფელი იყო ჭიჩო. ამჟამად აქ გულბათაანი მხოლოდ რამდენიმე კომლია. სხვები სხვადასხვა სოფელშია გაფანტული, გადმოცემით, გულბათაანი მოდგმით ოსები არიან.

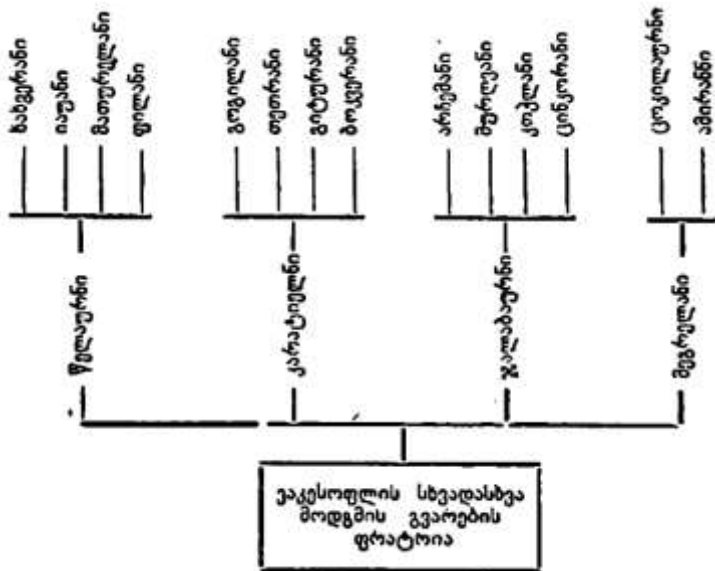
სოფ. უძილაურის გვარების ამბავი კარგად ვერ გავიგე, რადგან ვერა ვნახე ამისი მცოდნე ადამიანი. ამ სოფელში შვიდი მთავარი გვარია, სხვადასხვა მოდგმისა. მაგრამ, რაკი მათი ძირ-ფესვი ვერ გავიგეთ, ყველა ესენი ერთ გვაროვნულ ფრაქციაში მოვაქციეთ:

ამ გვართა განაყარნი სხვადასხვა სოფელში ცხოვრობენ, თვით ამ სოფელში კი ეგზოგამიური წესია. აქ მოხსენებულ გვარებს ჰყავთ თავიანთი მამათათობა, მაგრამ

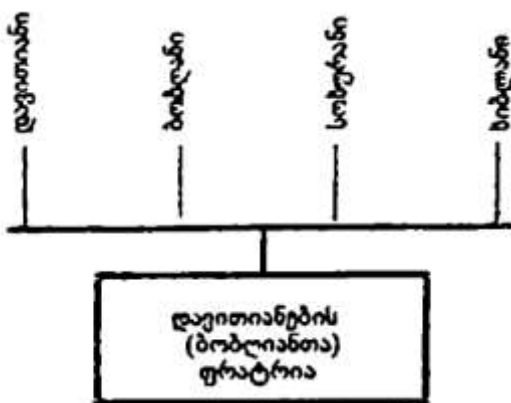
არ ვიხსენიებთ, რადგანაც ამას ჩვენი მიზნებისათვის მნიშვნელობა არა აქვს.

ვაკესოფელი სხვადასხვა გვარებისაგან შედგება, ამიტომ ამათაც ერთ გვაროვნულ-ტერიტორიალურ ფრაქციაში მოვაქციეთ.

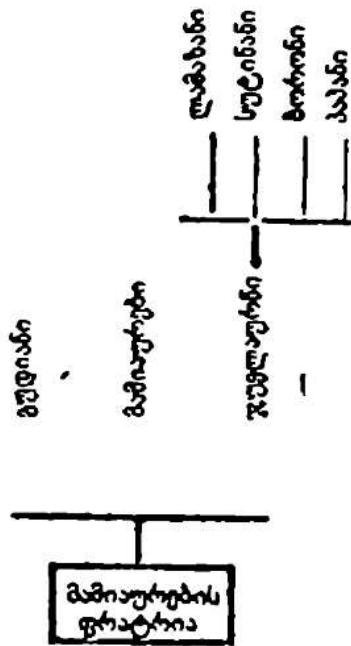

კარატიელების გვარის წარმომადგენელი სოფ. ვაკესოფელში ცოტანი არიან. დანარჩენი გადასახლებული არიან ზემოთიანეთსა და პანკისის ხეობაში. ბოკვერანი უძველესი განაყარნი არიან კარატიელებისა და გვარ-სისხლის კავშირი მათში დღესაც მტკიცეა და ცული. ადგილობრივი გადმოცემით კარატიელები ყველაზე ძველი გვარია სოფ. ვაკესოფელში. მეგრელანი სამეგრელოდან არიან გადმოსახლებულნი, ჯალაბაურნი ქისტეთიდან.

სოფ. ელიაგზა ბოლოსოფელია უკანაფშავეში. აქ სულ რამდენიმე კომლი სახლობს. მკვიდრი გვარია **ბობლიაშვილები**, წინათ **დავითიანები**. ესენი დღეს ოთხ თაობას შეადგენენ.

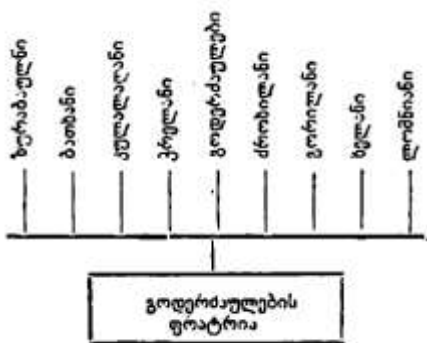

ამავე სოფელში ცხოვრობს ერთი სხვა გვარიც – მამიაური, ჩამომავლობით ხევსური. მათი განაყოფნი ცხოვრობდნენ სოფ. ჭიდალში.

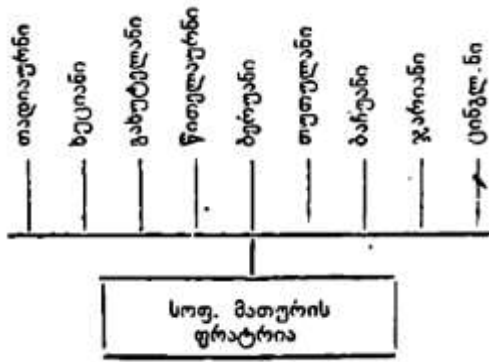
სოფ. ჭიდალში ცხოვრობს ერთი სხვა გვარის კომლი, უძილა-ურების ფრაქცია, და შედის კოჭლანის ძმათა თაობაში. სოფლები – ვაკესოფელი, ელიაგზა, ჭიდალი, ჩალახევი ბოლო სოფლებია უკანაფშავში. ამათი მთელი მოსახლეობა ერთი ხატის ყმად ითვლება და სისხლის აღრევა აკრძალული აქვთ. სოფ. ახადაში

მთავარი გვარია გოდერძაულების გვარი. ადგოლობრივი თქმით, ესენი არიან ერევნიდან გადმოსახლებული მაჰმადიანების ჩამომავალნი. ამჟამად ცხრა ძმათა თაობად იყოფა.

ყოველ ამათგანს ჰყავს ახლო განაყარნი. ამ ფრაქციაში სხვა გვარის წარმომადგენლებიც ურევიათ, მაგრამ ისე არიან ერთმანეთში შერწყმულნი, რომ მათი გამოცალკავება საჭიროდ არ მიგვაჩნია. სოფ. ახადაში ცხოვრობს ერთი სხვა გვარიც დავითიანების მოდგმისა. ეხლა ბობლიაშვილების გვარს ატარებს. ყველა ესენი ერთი ხატის ყმებად ითვლებიან, როგორც საერთო წესია ფშავში, და სისხლის აღრევა ეკრძალებათ.

სოფ. მათურაში მთავარი გვარია თადიური, ცხრა ტოტად გაშლილი. რომელ ტოტში რამდენი თაობაა, ნამდვილად ვერ გავიგეთ. ამიტომ ყველანი ერთ გვაროვნულ ფრაქციაში მოვაქციეთ.

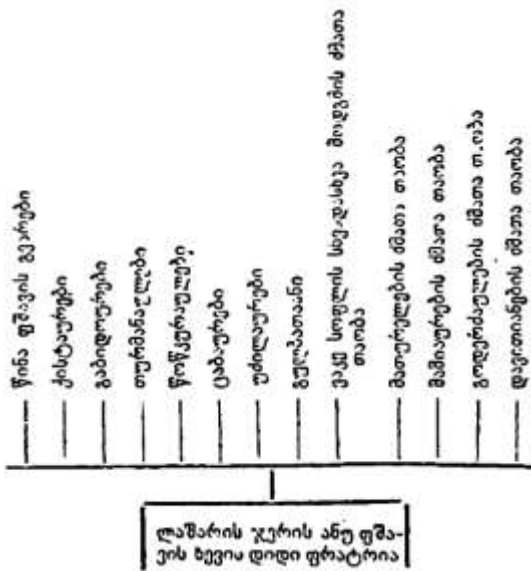
70

ამ ფრაქტრიაში შემავალი ზოგიერთი გვარი წარმოშობით უცხო ტომისაა.

სოფ. მათურის კარგა მოშორებით არის სოფ. ბახია. იქ ორი კომლია. ქისტაურების განაყარნი, სოფ. შუაფხოდან წამოსულნი, გვარად **ელიზბარაშვილი**. ბახიას ახლო, სადღაც მთის ძირში, სახლობს ერთი კომლი – გიორგი **ხუციშვილი**, განთქმული მოშიარე, გადმოსახლებულია სოფ. ქუთხიდან, სადაც მისი ძმა ცხოვრობს.

ასეთია უკანაფშავლების გვაროვნული სურათი. რაცშეეხება წინაფშავის გვაროვნულ წყობას, უნდა ვთქვათ, რომ მას ვერ ვეხებით, რადგანაც აქედან ბევრი გვარი უკანაფშავის გვაროვნულ ფრაქტრებში შედის და მათი გამოცალკეება ძნელია.

მთელი ფშავის ხეობა კი ერთ დიდ ფრაქტრიას წარმოადგენდა, რადგანაც ითვლებოდნენ ლაშარის ჯვრის ყმებად.

სარწმუნოებრივი კულტი

სარწმუნოებრივ კულტს იგივე ხასიათი ჰქონდა, რაც ხევსურეთში, მაგრამ მასში დღეს ბევრი წვრილმანი დავიწყებულია.

71

საკულტო დისციპლინა ისეთი მკაცრი აღარ არის, როგორც ხევსურეთში. ფშავის ხატობაში დაკვრაც შეიძლება, ცეკვაც, თამაშიც*, ქალ-ვაჟთა გახუმრებაც. ყველაფერი ეს ხევსურეთში სასტიკად აკრძალულია. ხატობა ფშავში უკვე ქეიფის მიზეზად იქცა და თავისი ძველებური სამლოცველო მიზანი დაკარგული აქვს.

გვაროვნულ კავშირზე, ზოგადად, იგივე შეიძლება ითქვას, რაც ხევსურულზე ითქვა. უმთავრეს გამამტკიცებელ როლს აქაც თამაშობს სისხლით ნათესაობა და კულტი. სისხლით ნათესაობა გამოიხატება უმთავრესად სისხლისღრევის აკრძალვაში, რაც ხშირად, სისხლის ნათესაობის გარდა, რელიგიური ელემენტიც უდევს.

კულტით შექმნილი კავშირი უმთავრესად გამოიხატებოდა ხატობაში. როგორც ვიცით, მთელს ფშავს ერთი საერთო ხატი ჰყავდა – **ლაშარის ჯვარი**. გვარებსაც ჰყავთ თავთავიანთი საგვარეულო ხატები, როგორც ხევსურეთშიაც. საგვარეულო ხატობას სერობა ჰქვია. გრძელდებოდა მთელი ზაფხულის გამავლობაში. ამ ხნის განმავლობაში ყველა გვარი ცალკე იხდიდა თავის დღეობას. გვარის წარმომადგენლები ყველა მხრიდან იყრიდნენ თავს. მოჰყავდათ საკლავი, აქ ქეიფობდნენ. ამტკიცებდნენ ნათესაობას. თითო გვარის სერობა თითო კვირას გრძელდებოდა. ერთი გვარი რომ გაათავებდა სერობას, მეორე დაიწყებდა, მეორეს მოსდევდა მესამე.

ლაშარის ჯვარი ფშავლების საერთო სალოცავად, ბატონად, მცველად, მეფედ ითვლებოდა. ლაშქრობაში მისი დროშა მიუძღოდნენ. მშვიდობიანობის დროს მისი გალავანი იყო სახალხო საქმეების გარჩევის ადგილი აქ ყოველწლივ იმართებოდა დიდი დღეობა **ლაშარობა**. ყველა ფშაველი, შორს გადასახლებულებიც თავს იყრიან აქ. მოჰყავთ საკლავი. ხევსურებიც მოდიან. აქ იგივე ხდება, რაც სერობის დროს, მაგრამ უკვე შეერთებულად, მთელი ფშავის ხევის მონაწილეობით. **ლაშარობა, ანუ საკვირაო**, იცის აღდგომის მეორე-მესამე კვირას.

ლაშარისჯვარზე ასეთ გადმოცემაა დარჩენილი: იმ ადგილს, სადაც ამჟამად ლაშარისჯვარი ასვენია, უწინ რქმევია **ლაშარი**. აქ იყრიდნენ თავს ძველი მეომრები, ფიცს სდებდნენ, მოლაღატეს სდევნიდნენ თემიდან... თამარ-მეფემ აქ მოიტანა ჯვარი და ამის შემდეგ ამ ჯვარს დაერქვა ლაშარისჯვარი.

72

ლაშარის გორა უწინ რომ მართლაც საბჭო ადგილი ყოფილა, ამას ამტკიცებს ნაგებობათა ნაშთები.

ლაშარის გორა საკმაოდ მაღალია და ძნელად მისადგომი. მწვერვალი ოდნავ მოვაკებული აქვს. იგი მდებარეობს უკანა ფშავის თემში. სოფ. ახადის პირდაპირ ვაკეს ამშვენებს ბებერი იფნები. ერთგან ხელოვნურად გაკეთებული მოედანია, ყორით შემოვლებული. ყორის შიგნით ქვის გრძელი სკამებია. აქვეა ყორით აშენებული ორი-სამი დარბაზი. ერთ ბებერ იფნის ტოტზე დიდდროლებიანი ჯაჭვია შემოხვეული. ერთგან ქვიტკირით ამოშენებული ორმოა. **სასაკლაო** ჰქვია. უწინ თურმე ამ ორმოს პირზე კლავდნენ ომში მოტაცებულ საქონელს. ორმო თუ გაივსებოდა ასეთი სა-

ქონლის სისხლითა ეს იმისი ნიშანი იქნებოდა, რომ ფშავლებს დიდად გაუმარჯვიათ ომში. მაგრამ მარტო ნადავლ საქონელს არ ჰკლავდნენ ამ ორმოს პირად. სალაშქროდ წასვლისასაც, მსხვერპლი აქ იკვლოდა, ლაშისჯვარობასაც.

ამ გორაზე წინათ ყოფილა ერთი დიდი მუხა. კენწეროზე ოქროს შიბი ჰქონია გაკეთებული. მუხა იმდენად მაღალი ყოფილა, რომ მის კენწეროდან შორს მანძილზე ჩანდა მიდამო და მომავალი მტრის დანახვა შეიძლებოდა. ეს მუხა საყარულო-საზვერაო იყო. ამიტომ მტრებს სურდათ ამ მუხის მოჭრა – მოესპოთ საზვერაო და ოქროს შიბიც ჩაეგდოთ ხელში. ყოფილა ვიღაც აფციაური, ფშავ-ხევსურეთის დაპყრობის მსურველი. მას მოუჭრია ეს მუხა, მაგრამ ძირგამოჭრილი ეს ხე არ წაქცეულა სანამ აფციაურს მის ძირში არ დაუკლავს შავი კატა. წაქცევისას ის ოქროს შიბი მოწყვეტილა და ცაში გაფრენილა გველის წივილით. – ასეთია გადმოცემა. ამაზე ლექსიც არის გამოთქმული:

ტიროდა ლაშარის ჯვარი
ღვთის დაბადების პირითა:
ხმელ გორზე მედგა ბერმუხა
მორთული ოქროს შიბითა.
სულმაღლმა აფციაურმა
ამოაბრუნა ძირითა,
უკულმ ჩაუდევეს საყელო
თავის ქალ-ქალის შვილისა.

ფშავ-ხევსურებმა აფციაური ჯარით უკან გააბრუნეს. მან მათი დაბეგვრა ვერ შესძლო. ფშავ-ხევსურების ძველი რწმენით ლაშარისჯვარი ყველ გასაჭირში მიეშველება მათ.

73

ლაშარის ჯვარის ლურჯასა
ფაფარი ასხავს გიშრისა.
თავის ყმათ მიეშველება.
ხან რო არ იყოს მისვლისა.

იფნზე შემოხვეული ჯაჭვის ამბავი ასეთია: თამარ მეფეს დაუმარცხებია ქისტები. იქ შეხვედრია ერთი მჭედელი **ჯალაბაური**, განთქმული ხელოსანი, დასაკეც ხმლებს აკეთებდა თურმე. თამარს მოუსურვებია მისი წამოყვანა, მაგრამ მჭედელს უარი უთქვამს. მაშინ თამარს უბრძანებია მისთვის, ისეთი ჯაჭვი გამოსჭედე, მისი რგოლი ყველა კაცს მოერგებოდეს კისერზეო. **ჯალაბაურმა** ასეთი ჯაჭვი რომ მიაართვა თამარს, თამარმა უბრძანა: – ჯერ შენს კსერზე სცადეო. მჭედელმა ჩამოიცვა ჯაჭვი კისერზე. მაშინ ის შებოჭეს და წამოიყვანეს ფშავში. **ჯალაბაურს** უთხოვნია თამარი-სათვის სადმე მივარდნილ ადგილას დამასახლეო. თამარსაც აუსრულებია თხოვნა. სადაც **ჯალაბაური** დასახლდა იმ ადგილს დაერქვა მის-რიანთკარი, რადგანაც **ჯალაბაური** მისრეთიდან ყოფილა. მისი მოდგმა ამჟამად მისრიაშვილებად იწერება. მისი ხელობა – მჭედლობა – მის ჩამომავლობაში გადადის თაობიდან თაობაზე. დღესაც არის იქ მჭედელი **ბუთლა მისრიაშვილი**. ამ სოფელში სხვა გვარის კაცი არ სცხოვრობს: ის ჯაჭვი შემდეგ ლაშარის ჯვარში

აუტანიათ.

ლაშარის ჯვრის ძლიერებაზე, იმის წინამძღოლობაზე ომში, ასეთი ლექსია:

ვინა თქვა: ენამც გახმება, მითხოს გაბევრდა ცხვარია!
გაიგო ლაშარის ჯვარმა, წელზე შეირტყა ხმალია,
უბრძანა ფშავლის შვილებსა – მთლად შემომავლეთ თვალია.
დალალდნენ ფშავლის შვილები, ყველამ დალესა ხმალია.
ვინც არ გალესა. – გადაჰკრა, მაგის ნაცემი მწარეა.
გაქანდა ფშავლის ლაშქარი, როგორც ნაგუბარ წყალია.
გადავლენ ბოროლაზედა, მათზე გაბერტყეს ნამია.
ქვახიდის ჭალას ჩაგროვდნენ, არ წყდება წვიმის ცვარია.
აფიცხეს პირისწამალი, თოფებს უპირეს ტალია.
დეერჩევიან თარესში ლამაზ-ლამაზი ყმანია,
საგათენებოს ჩავიდეს ტერელოშა მგელნია.
დაგლიჯეს ციხის კარები – აქ შეგვიყარეს ცხვარია.
აქედან ცხვარი გავრეკოთ, რო ვასახელოთ ფშავია.
წამოვლენ ნასახელარნი მოუყობიან გზანია,

74

თან ქისტებ გამოჰყვებიან. ნარჩენი მეომარნია.
აყრიან სეტყვასავითა ტყვიას, არ მიაქვს ძალია,
გორს იქ-აქად გადადის ტერელოვლების მკვდარია.
თან ძაღლებს ჩააყოლებენ, ჩაკვნიტეთ ქისტის ძვალია.
შამოდგა ლაშარისგორზე ქისტების ძროხა-ცხვარია,
ორმოცი ქისტის მარჯვენა, ფარ-ხმალი ნადავლარია.
ეგ მაღ ლექსაის მოთქომი ალიანს თუშის ქალია,
ქებით გავლექსე ფშავლები, არ დამეხოცნენ ძმანია.
თავ კი ნუ მოგეწონებათ. ეს ლაშარის ჯვრისა ძალია,
გვერდს გიდგათ ლაშარის ჯვარი, გიქრით დავლათის ქარია,
ცოტა მეც გამომიგზავნეთ, ერთ-ორ შიშაგი * ცხვარია,
ან ორი საყურ-ბეჭედი, მიზრიალებდეს ქარია.

ლაშარის ჯვრის გმირად ითვლება შვიდი ფშაველი ვაჟკაცი, ერთხელ, ოდესღაც ქისტებთან ბრძოლაში დახოცილი. ამ შვიდ ვაჟკაცს **ლაშარისჯვრის პიროფლიანები ეწოდება**. ფშავში არ იქნება ისეთი ქორწილი, ან მიცვალებულის მოსახსენებელი ორმოცი, რომ ამათი შესანდობარი არ დალიონ.

უკანაფშავში სახელგანთქმული ხატი იყო – **დამასტეს ხატი**. იმყოფება მათურის ხევში. მაგრამ მთავარი დამასტე კახეთშია სოფ. ჩაფართაში (ახმეტის თემი). ეს იყო **დარ-ავდრის მოურავი**. გვალვის დროს მას ევედრებოდნენ წვიმას. ავდრის დროს – დარს. უკლავდნენ საკლავს, უნთებდნენ სანთელს. ეს იყო ხევსურების სამების ხატის მაგიერი.

ხევსურული ძეგლისდების მაგვარი რამ ფშავლებსაც ჰქონდათ **დანადები**. დანადები არის ერთგვარი ნაკისრი ვალდებულება ხატს შესწირონ მსხვერპლი, 1-2 წლის კურეტი**, ლუდი, არაყი. ეს არის იგივე სამდთო, მხოლოდ საშვილისშვილო ვალდებულება. დანადებს დაიდებენ ვაჟიშვილის ყოლის ან ავადმყოფი ვაჟიშვილის გადარჩენის მიზნით. ამ სამდთობას, ანუ დანადებს, იხდის

მთელი გვარი რიგრიგობით. მოილაპარაკებენ, თუ როდის გადიხადონ დანადგები და ვინ გამოხადოს არაყი, მოხარშოს ლუდი***, დაკლას მსხვერპლი. (დანადგები შეიძლება თვით ხატმაც დაადოს). იმართება სუფრა. იგონებენ იმ წინაპარს, რომელმაც თავს იდგა დანადგები. ლუდი და არაყი იქვე უნდა დაილიოს მთლად. შინ წა-

* ცხვარი 1-2 წლისა.

** ახალგაზრდა დაუკოდავი ხარი (ზუდა).

*** ფშავში ლუდს ხარშავენ მხოლოდ ამაღლებას და გიორგობას.

75

ღება არ შეიძლება. ხორაგს კი, რაც დარჩება, ინაწილებენ ხევისბერი, მედრომე და დასტურები.

გადმოცემით დანადგები ასეთი მიზეზით დაწესებულა: სოფ. ცაბაურთიდან სოფ. შუაფხოში გათხოვილი ყოფილა ერთი ქალი. ეს ქალი გამხდარა ავად მძიმედ. მისი მამა ხევისბერი ყოფილა. შეუთვლია მამისათვის, საშველად მანდაური ხატი გადმოახედო. მამამ აუსრულა თხოვნა, მაგრამ ხატი ხელიდან გაუსხლტა, გაფრინდა და ავადმყოფის სახლში ჩავარდა საკვამურიდან, ცეცხლპირს დაეცა, სადაც ავადმყოფი იწვა. ქალი განიკურნა. ეს ხატი შუაფხოში დაასვენეს. ამის შემდეგ ამ ოჯახს დანადგები დაევალებულა საშვილისშვილოდ. ამ ხატმა აკრძალა ქალის გათხოვება ცაბაურთიდან შუაფხოში.

კულტის მსახურნი არიან **ხევისბერი, მედრომე და დასტურები**. ამათი მოვალეობა, ზოგადად, იგივეა, რაც ხევსურების ხუცესების, მედროშეების და დასტურებისა. უწინ ხევისბერის მოვალეობა ყოფილა ხალხის წინამძღვრობა, რჩევა-დარიგების მიცემა, ხატის ქონების მოვლა-პატრონობა, მსხვერპლის დაკვლა, ბავშვთა მონათვლა. ყველაფერი ეს წარსულში იყო. ეხლა, თუ სადმეა ხევისბერი, მას მხოლოდ საკლავის თავ-ფეხსა, ტყავსა და ერბო-კარაქზე უჭირავს ხარბი თვალი. დასტურების მოვალეობაა შეწირული საკლავის გატყავება, დაკემსვა (დაჭრა), მოხარშვა და მიტანა მლოცველებთან, შეშისა და წყლის ზიდვა და მისთ.

უწინდელი მედროშეების მოვალეობა ჩანს ხოშარელ ხახა გახიდოურის ლექსში:

ზენაარი დაბადებასა, ხოშარის ხახაისასა,

აისხამს იარაღებსა, ანგელოსსა ჰგავს ცისასა.

მხარზე გაიდებს დროშასა, ლალი ლაშარისჯვრისასა.

თერეთეგოზე გაივლის, ქვიშას არ დასძრავს მთისასა,

თარესში წამოაყენებს ნაჩვევებს ფშავლის შვილებსა.

მედროშეების ასეთი უწინდელი მნიშვნელობა და მოვალეობა დიდი ხანია დაკრგულია.

ხევისბერს ვითომდა ხატის დავალებით, ასახელებდა ქადაგი. ხევისბერს ირჩევდნენ უვადოდ. შემდეგ ეს თანამდებობა მემკვიდრეობით გადადიოდა. მედროშეს ირჩევდნენ კენჭის ყრით. დასტურებს (რამდენიმე კაცს) ერთ წლით თვით მლოცველნი.

ქადაგი – ფშავ-ხევსურეთში ღმერთის მიერ მოვლინებულ ადამიანად ითვლებოდა. ქადაგს ნიშნავდა ხატი. ქადაგი ხატის სახელით

ლაპარაკობდა, ხალსს აძლევდა ვითომც რჩევა-დარიგებას, წინასწარმეტყველობდა. ხშირად ქადაგად დაცემა ხდებოდა ქადაგის მახლობელის რამე ცოდვის მოსანანიებლად. ქადაგი ხატის დავალებით ისეთ სიტყვებს ლაპარაკობდა, რომლებითაც ცოდვილს ცოდვები ეპატიებოდა.

გვაროვნული წყობა

ფშავლების ყოველი გვარი განცალკევებული მოვლენა იყო, ე. ი. ერთგვარად შეუვალი. თუ ნათელმძირონობა არა ჰქონდათ, ისე სხვა გვარის კაცი გვარის საქმეებში არ ჩაერევოდა, თითოსაც არ გაანძრევდა. გვარში კი ერთმანეთის დახმარება, ყოველმხრივი და ყოველნაირი, აუცილებლად სავალდებულო იყო. ამისათვის ყოველ გვარს თავისებური საკუთარი საიდუმლოება, ხერხი და ემშაკობა ჰქონდა გამომუშავებული.

ძველ დროს, ლაშქრობა, ქვეყნის საერთო მტრის დახდომა, ყველა საგვარეულოს შეერთებული ძალით ხდებოდა. საერთო საქვეყნო საქმეებსაც ერთპირულად სწყვეტდნენ. ამჟამად კი გვაროვნული სიმტკიცე უკვე დარღვეულია.

როგორც ვთქვით, ყოველ გვარს საკუთარი ხატი ჰყავდა, ჰქონდა საკუთარი სასაფლაო, საერთო სახნავი, საბალახო, სათიბი, სახმარი ტყე. კერძო საკუთრებად მხოლოდ კარმიდამო იყო. ამ მხრივ ფშავლები განირჩევიან ხევსურებისაგან. საერთო სასაფლაოზე ყოველ ახლო მონათესავე ჯგუფს საკუთარი კუთხე აქვს. თუ ვინმე სხვაგან მოკვდება, გვარი ვალდებულია ითავოს მისი გადასვენება ფშავში და საკუთარ სასაფლაოზე დასაფლავება. გვარის სასაფლაოზე სხვა გვარის კაცი არ დასაფლავდება, თუ რამე განსაკუთრებული შემთხვევა არაა. ფშავშიც, როგორც ხევსურეთში, გვარს ჰყავს თავისი კითხული კაცი, მაგრამ მას იმოდენა როლი არა აქვს, რამოდენიც ხევსურეთში.

გვარი აუცილებლად მამით მომდინარეობს, მაგრამ გვარის წევრთა ურთიერთ კავშირის სიმტკიცის იდეოლოგიური სარჩული, როგორც ხევსურეთში, აქაც ისევ საერთო საგვარეულო ხატია (მაგრამ საერთო ხატი მთელ სოფელსაც ჰყავს, რამდენიმე გვარს ერთად. ესენი ამ ხატის ყმებად ითვლებიან, როგორც მთელი ფშავი ლაშარისჯვრის ყმებად).

უშვილო ადამიანი შვილად აიყვანს ძმისწულს, ბიძაშვილს, მამის მხრივ, მაგრამ დედის ჯილაგის შვილებს, ან დის ჩამომავ-

ლებს კი არ იშვილებს. ასეთი იყო ძველი წესი. ახლა ეს წესიც დარღვეულია. როგორც საერთოდ ყველაფერი ძველი.

თუ ვაჟი არა ჰყავს, ის ზედსიძედ მიიყვანს რომელიმე სხვა გვარის კარგს ვაჟს. ამით გვარი არაფერს იძენს, მაგრამ ოჯახი მაინც მთლიანად რჩება.

ფშავში დიდი ხანია აღარ არის ადგილობრივი რჯული და კუთხური სამართალი. იქ საერთო საბჭოთა სახელმწიფო კანონები მოქმედობენ.

უწინდელ დროში გვართა შორის მტრობაც ყოფილა. ამას ადასტურებს ქვემოთმოყვანილი ლექსი:

იყურეთ ფშავლის შვილებო:
საგინა გიორგწმინდელმა
ლუდი ადულა სვიანი,
იწივნა ჯალაბაურნი,
მამისშვილამდი მტრიანი.
საგათენებოდ წამოვლენ
სამოცდასამი ხმლიანი,
ჯარს წინ უდგანან უფროსნი,
დროშას გააქვის შრიალი,
უკან მოსდევენ ქალ-რძალნი
ლამაზ-ლამაზი, ჭკვიანი
ნეტავ სულ ყველა რამა ქნა
სულ ყველა დავლათიანი?
ჯერ ღვინო დააღვინა
ღვინო სდის დედისრძიანი,
მერმ ლუდი დააღვინა
ლუდი აქვს შარბათიანი.
ნუ იწყენთ ცოლეულებო,
სიტყვა რო გითხრათ გზიანი.
მოდით, ხატს მაღლი მოსთხოვეთ,
მიწა მაკბიჩეთ* მტვრიანი.
გაიგეს ფშავლის შვილებმა,
იარაღს მიაქვს ჟრიალი.
მუქოში კაცი გაგზავნეს –
მანდით ვინა ხართ ხმლიანი.
მუქოთ სუმელჯი წამოვა

* მიკბიჩეთ.

78

სუმელჯი სუროღვიანი.
ქურდოთ მიჰქონდათ ისრები,
ლალი არწივის ფრთიანი.
საგინათ შაატყობინეთ –
დღე გაგიტენდათ მზიანი.
სამოცში ერთი გაუშვეს,
ეგეც მეზეგრე არიო.
ფშავში წამოდი საგინა,
სარი იქაც ჰხნავს რქიანი.
დასახლდი ჯიგრაულთასა,
ქერი სდის ჩარექიანი.

ხევსურების ამანათების მსგავსი ადამიანები ფშავშიც მოიპოვებიან. სხვა გვარის ფშაველი მეორე გვარის სოფელში ვერ ჩა-

სახლდება. ეს საერთო წესია, მაგრამ თუ ასეთი რამ მოხდა. მაშინ იწყება დიდი შეხლა-შემოხლა ამ ორ გვართა შორის. ერთმანეთს უგზავნიან ამორჩეულ კაცებს იმის გადასაწყვეტად. დარჩეს ეს ჩასახლებული ამ სოფელში თუ არა. თუ გადაწყდა, რომ დარჩეს, მაშინ ის ითვლება იმ სოფლის ხატის ყმად, როგორც მთელი სოფელიც. ითვლება ამ სოფლის ძმადშეფიცულად და ამ ორ სოფელს შორის ქალის გათხოვებაც აკრძალული ხდება.

ფშავლებმა იციან დაზარალებულ მეზობლის დახმარება. მეზობლები ერთმანეთში მოილაპარაკებენ, – ვინ როგორ დაეხმაროს. მიუტანენ ერთ ხელადა სასმელს, ერთ ქადას ან ხმიადს. ჩარეკ ყველს, ერთ კელაპტარს და სხვა.

წინათ ქორწილში დიდი ძღვენით მიდიოდნენ – მხართმევედენ უღელ ხარს, შეკმაზულ ცხენს.

თუ მეზობელს მიცვალეული ჰყავს, მის დამარხვამდე მეზობლები დიდ საქმეს არ ისაქმებენ. ეს წესი ხვესურებშიაც არის.

ოჯახი

ფშავურ ოჯახში მამაკაცის მოვალეობაა გარეთ მუშაობა. ხვნა, თესვა, საქონლის ძოვება, ცხვარში სიარული და მისთანა. დედაკაცები ოჯახში მუშაობენ და მთელი ოჯახის საქმე მათ აწევთ კისრად – რთვა, დღვება, ქსოვა, კერვა და სხვ. სათემო საქმეებში კი დედაკაცს ხმა არა ჰქონდა. იშვიათად, თუ ქმარი ან მოსწრებული ვაჟიშვილი არა ჰყავდა, დედაკაცს შეეძლო მონა-

79

წილეობა მიეღო სოფლის საქმეში. ცოლი ქმრის სიტყვას ვერ გადავიდოდა. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, რასაკვირველია, ეს წესებიც მოისპო. დედაკაცი ეხლა სრულუფლებიანია.

ოჯახის შვილები, უფროსები – ქალებიცა და ვაჟებიც, – მსხვილფეხა საქონელში დადიან, უმცროსები კი – ხბოში. საერთოდ კი, ოჯახის მოწესრიგებაში, წვრილმანში, ავეჯის შექმნაში, ყიდვა-გაყიდვაში ცოლ-ქმარი თანხმობით მოქმედობს. მაგრამ უპირატესობა მაინც ქმარსა ჰქონდა.

ოჯახში უფროსი ძმის უფლება იმაში გამოიხატება, რომ ჯერ მამა ითვლება ოჯახის უფროსად და მერე უფროსი ვაჟი, უმცროსი ძმა და რძალი, მის დაუკითხავად, არას გააკეთებენ. გაყრისას უფროსი ძმა მიიღებს **საუფროსოს**, ერთ მეტ ცხენს, ხარს ან ოც ცხვარს. ვისაც ძირეული სახლი ერგება ნაწილად, იმან დანარჩენ ძმებს უნდა მისცეს **საქცივი** (სამაგიერო) – 100 – 200 მანეთი, დანარჩენ ქონებას – ეზოს, კარმიდამოს, – იყოფენ თანაბრად. მხოლოდ კი უფროს ძმას, უძრავ ქონებაში საუფროსოს მაგივრად ეძლევა რამე ნივთი – სპილენძის თულუხი *, ქვაბი.

ქალი ქმრის გვარს ატარებს, მის საგვარეულოს ეკუთვნის და მის ინტერესებს იცავს. ხვესურეთში რომ იციან ქალის გაჩენის გლოვა, ფშავში ეს ადათი არ არის. შვილების რიცხვი შეზღუდული არ არის, მაგრამ უვაჟობა კი ძალიან აწუხებს ცოლ-ქმარს და

ყოველ ზომას ხმარობენ, რომ ვაჟი ეყოლოთ. ერთ ასეთ ზომად ითვლებოდა **მწევრის საფლავი** (იხ. ზემოთ „ხევსურეთი“).

თვიურის დროს, ფშაველი ქალიც, როგორც ხევსურიც, ერთ კვირას ბოსელში ატარებდა, მშობიარობის დროს კი 5 – 7 კვირას, საქონელთან ერთად. მთელ ამ ხნის განმავლობაში **მეზოსლე** ქალი მოკლებული იყო ყოველგვარ მზრუნველობას, ალერსს. ასეთ მდგომარეობაში მყოფ ქალს ახალგაზრდები დასცინოდნენ: შენ, ქალავ, სახეთუგოში** ხარო.

ბინები – სახლები – ყველას ერთნაირი აქვს, მაგრამ ეკონომიურად, როგორც უკვე ვთქვით დიფერენციაცია დიდი იყო საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე. კოლექტივიზაციამ ეს მოსპო.

* კოკა.

** სელის შემხუთავი საბყრობილე.

აი, ამ უთანასწორობის გამომხატველი ლექსი, ღარიბისა:

გადმოიარა პავლემა
პიროფლიანმა დილითა,
გამოაღვიდა წისქვილი
დიდხანს ნატანჯი ძილითა,
გააძლო ქუთხარახიჯა
შენი დაფქვილი ფქვილითა,
ჩაგიდგა ახალ-ღარ-კოდი,
წყალ მოჰყავ სიპის მილითა,
დაგადვა საკოდელაი,
ბასრია ფოლადივითა,
დაგაფქვევინა სიმინდი,
ალაზნის დოლაბივითა.
ერთ კოდ ხალ მენაც დაფქვია
სადილობამდი დილითა
დათირდით, ჩემო ბალღებო,
ახლა ნულარა სტირითა,
პური მოგვშივდა, მამაო,
თქვენ ამბობამდი ჭირითა.
ეს პავლეს ცოლიც მოვიდა,
მანათობელი პირითა,
სახინკლე წმინდა მოაქვის
თავის საფერხე ვირითა,
ამბობენ არაყსა სწურავს,
სულ მუდამ შაბათ-კვირითა,
პავლეს ქერ დასძველებია
სიმინდ სხვას მათქვს ქირითა,
ახლა კი გული ჩაგიგდავ,
იბრუნე ერთი კვირითა,
საბუდარ გადაგილექავ
გადაბრუნვილხარ ძირითა,

სიმინდი წყალში ჩაგიშვა
ნაზიდი ცოდვა-ჭირითა.

ეს ლექსი ახასიათებს არა მარტო ფშაური ოჯახის ჭირ-ვარამს, არამედ სხარტულად აშუქებს ფშავლების ძველ ყოფა-ცხოვრებას.

რაკი ფულადი კაპიტალის ძალა ნელ-ნელა შევიდა ფშავლების ცხოვრებაში, ცხადია, მან პირველად ძველ გვაროვნულ წყო-

81

ბას დაუწყო ხვრა და საგრძნობლად შეარყია იგი. ფშავლებში გამოერია თითო-ოროლა მდიდარი მეცხვარე, და ფშავიც ნელ-ნელა დაუკავშირდა ქალაქის ბაზარს. ფშავლები ცხეარს, ყველს, კარაქს, და მატყლს ჰყიდდნენ.

ვისაც ასზე მეტი სული ცხვარი ჰყავდა, ის მთელი ზამთარი შირაქში იყო, ცხვარს აძოვებდა. სოფელში თითქმის მარტო დედაკაცები რჩებოდნენ.

ახალდაბადებულ ვაჟს ხატის ყმადა ხდიდნენ ხოლმე, – დალოცავდნენ ხატთან. ასწავლიდნენ სამეურნეო საქმეებს, გვარის ერთგულებას. ქალექსს ასწავლიდნენ საოჯახო საქმეს.

ფშავურ ოჯახში მეთაური ის არის, ვინც წლოვანებით სხვებზე უფროსია. მას ერქვა მამასახლისი. დედაკაცი მხოლოდ იმ შემთხვევაში გახდებოდა ოჯახის უფროსი, თუ ოჯახში მამაკაცი არ იყო.

ოჯახის უფროსი განაგებდა ოჯახს: ანაწილებდა საოჯახო საქმეს ოჯახის წევრთა შორის მათი ცოდნა-უნარის მიხედვით. იმ საქმის გარდა, რაც მიჩენილი ჰქონდა ოჯახის წევრს, ის სხვა საქმეში ვერ ჩაერეოდა, თუ ამაზე არ ექნებოდა მამასახლისის ნებართვა. ვერც საერთო სათემო საქმეში ჩაერეოდა. აგრეთვე, ოჯახის უფროსის ნებადაურთველად ოჯახის წევრი ვერ წავიდოდა, თუნდაც ერთი საათით, მეზობლებში – ქორწილში, საფეხნოდ, საქეიფოდ, ხატში, სამხთოში, ან რაიმე საქმეზე.

მამასახლისის სიკვდლის შემდეგ ოჯახის უფროსად ხდებოდა უფროსი ვაჟიშვილი. ეს ვაჟი მცირეწლოვანიც რომ ყოფილიყო – 14 წლისა, უფროსობა მაინც მასზე გადადიოდა. უფროს-უმცროსობა ბავშვებშიც კი იყო – უმცროსი ბავშვი უფროსს ბავშვს ემორჩილებოდა. ამასთანავე უფროსს ბავშვს ოჯახურ საქმიანობაში მეტი მონაწილეობა მოეთხოვებოდა. საოჯახო საქმეს ოჯახის წევრთა შორის თუმცა ოჯახის უფროსი ანაწილებდა, მაგრამ ოჯახის წევრს საქმიანობა მაინც შეეძლო თავისი სურვილის მიხედვით ამოერჩია – უფროსთან შეთანხმებით. რამდენადაც მრავალწევრიანი იყო ოჯახი, იმდენად მეტი იყო საოჯახო საქმე, მეტი იყო სამეურნეო დარგები: მეცხვარეობა, მეძროხეობა, მიწისდამუშავება. თითოეულ ასეთ დარგზე ოჯახის ერთი რომელიმე ან რამდენიმე წევრი იყო მიმაგრებული. ამ სამეურნეო მრავალდარგიანობის გა-

* იხ. „ხუთი წელი ფშავ-ხევსურეთში“, წიგ. I.

მო. ხშირი იყო შემთხვევა, რომ ოჯახს რამდენიმე ბინა ჰქონდა – ცხვარში, ძროხაში, სოფელში.

სადედაკაცო საქმე ოჯახში თავისებურად იყო განაწილებული. ქალები (რძლები) საერთო საოჯახო საქმეს მორიგეობით აკეთებდნენ და ამაზე მუშაობდნენ მთელ დღეს. თავიანთი საკუთარი ოჯახის, ე. ი. ქმარ-შვილის მოვლის საქმეს ღამით ასრულებდნენ – შეკერვა, გარეცხა, მოქსოვა და მისთ. ეს ხშირად ქალს მთელ ღამეებს ატეხინებდა. ამ საფუძველზე ხშირი იყო რძლებს შორის უთანხმოება. – ზოგი რძალი თავის საკუთარი ოჯახის საქმეს უფრო ეძალებოდა, ვიდრე საერთო-საოჯახოს.

ბავშვებსაც – გოგოსა თუ ბიჭს, – ჰქონდათ თავიანთი ძალღონის შესაფერი საქმე – ზოგი ხბოს უვლიდა, ზოგი ძროხას, ზოგიც მეხრედ იყო.

ფშავში ოჯახის გაყრა დიდ სირცხვილად ითვლებოდა და დიდადაც ერიდებოდნენ. ამიტომ ფშავურ ოჯახს მრავალწევრიანობა ახასიათებდა. ასეთი ოჯახი, თავისთავად ცხადია, ღონიერი იყო. შეძლებული.

რადგანაც ოჯახის გაყრა თითქმის შეუძლებელი იყო, ამიტომ ერთ ოჯახში, ხშირად, რამდენიმე თაობა იყო ხოლმე თავმოყრილი – ძმები, ძმისწულები, ბიძაშვილები და სხ. – გაყრილებს ლექსს გამოუთქვამდნენ ხოლმე, დასაცინად მაგ.,

გაიყარენით კოხალნი,
გაჰყავით ორან ძროხანი.
სხვა ყველა სწორად გაგერგოთ,
მამას დაგირჩათ ჩოხანი.

უფროსი კაცების ანდერძი იყო: ნუ გაიყრებით, ნუ გაახარებთ მტერს, განაყოფ ქონებას ბარაქა არა აქვსო. თუ მტერი არა გყავს, ძმას გაეყარეთ და მტერი გეყოლებათ – ფშავლებს სჯერათ, რომ გაყრილ ძმებში უეჭველად ჩამოვარდება მტრობა.

გაყრის მიზეზად, უმთავრესად, ოჯახურ უთანხმოებას ასახელებდნენ ხოლმე და ბრალს რძლებს სდებდნენ – ერთი რძალი მხოლოდ თავის სათავნო (თავის საკუთარი ქმარ-შვილის) საქმეს აკეთებდა. გაყრა მხოლოდ შინაურული მორიგებით, გარეშე ადამიანის ჩაურევლად უნდა მომხდარიყო. ეს დიდი სატრამპო იყო. გაყრის საკითხს არც გაახმაურებდნენ ხოლმე. მხოლოდ უკიდურეს შემთხვევაში თითო ძმა შუაკაცად მოიწვევდა თითო უცხო ვინმეს.

გაყრისას ჯერ დედ-მამას მისცემდნენ კუთვნილს, **სამარხს**, ე. ი.

იმას, მათ დასამარხად იქნებოდა საჭირო: ორი ძროხა, ან სახლი, ან მისი საფასური. დედ-მამას მეტი არაფერი ეძლეოდა, მაგრამ ისინი ცალკე კი არ გადიოდნენ, არამედ შეუერთდებოდნენ ერთ-ერთ შვილს. ოჯახის უფროს ვაჟს თუ გამრჯე იყო, ეძლეოდა **საუფროსო** – ვერცხლის ქამარი, სახლი. ქალებს ეძლეოდათ **სათავნო** – რაც მათ შეძენილი ჰქონდათ ზედმეტი მუშაობით, ან მიღებული საჩუქრად. ეს ნივთები ოჯახის ქონების საერთო სიაში არ შედიოდა. ქონება სულადობის კვალობაზე კი არ იყოფოდა, არამედ ოჯახების მიხედვით. – ტანისამოსიც არ შედიოდა გასაყოფი

ქონების სიაში. გაყრაში თუ შუაგაცები მონაწილობდნენ, მათ აღ-
ლევდნენ თითო ცხვარს ან მის საფასურს.

ფშაველი, ქალი ან ვაჟი, თავის მომავალ მეუღლეს ხატობაში
დაათვალიერებდა, მაგრამ საკითხს ასერი პრინციპით სწყვეტდნენ:

ქალი ხატში ნუ მოგეწონება –
იქნებ სხვისად ნათხოვარ აცვია.
ქალი მამინ მოგეწონებოდეს
რო ნახო ყანის მკაშია.

რასაკვირველია ცდილობდნენ ქალი და ვაჟი კარგი ოჯახის
შვილი, ჯანმრთელი ჩამომავლობისა აერჩიათ.

წინათ, გათხოვილი ქალი მამის ოჯახში რჩებოდა სამი წლის
განმავლობაში. ამ ხნის განმავლობაში ცოლ-ქმარი ერთმანეთს ვერ
დაელაპარაკებოდნენ, ვერ გაეკარებოდნენ. ეს დიდი სირცხვილი
იყო. ჩუმ-ჩუმად კი ხვდებოდნენ ერთმანეთს.

ამ მოვლენას ფშავლები ასეთი რამითა ხსნიდნენ: ამ სამი წლის
განმავლობაში ქალს უნდა დაემზადებია თავისი მზითვევი 4 – 5 ჯუ-
ბა (საცვალი) 3 – 4 ფაფანაგი (ზემოდან გადასაცმელი), 1 – 2 ხე-
ლი ქვეშეგასამლელი ნაბადი. მშობლები აძლევდნენ 1 – 2 ძროხას.
მაგრამ, ამ ჩვეულების მიზეზი, რასაკვირველია, ეს არ იყო. არა-
მედ იყო სურვილი უფრო გვიან გაემვათ ოჯახიდან მუშახელი.

გათხოვების გამო ხშირად ასე ეხუმრებოდნენ ერთმანეთს:

ბუჩუკურის ქალთმიანო,
თეთრ ფაფანაგ გაცვიანო.
შუაფხოს ჩაგაბრძანებენ,
ფარდაგებს გაგიშლიანო.
მაგ შენებს ფაფანაგებსა
ოროლობითა სთვლიანო.

84

თეთრი ფაფანაგი სირცხვილია და ამიტომ ამ ლექსში დაცინ-
ვით არის მოხსენებული- თეთრი ფაფანაგი.

ან კიდევ:

– რა კარგი ქალა მოგეცით,
მაგრამ მოგიკლავთ სიმშილსა.
ჩვენც ვაჭმევთ ქერის პურასა,
არც თქვენ გაგიზრდავთ ბრინჯითა.
– რო ნახოთ ჩვენებ გოდრები
ასახდომია კიბითა.
– მეც მიცი თქვენი გოდრები
სავსეა ქათმის სკლინტითა.
– ცხენებს დასწყვიტეთ წელები
კახეთს ნახვეწის ზიდვითა.
– თასურების პარვასა
ხვეწა სჯობს, ჩემის ფიქრითა.
– ასეთი საქმე არ მიყვა,
გაბაგზავნინო ციმბირსა.
– შენ ციმბირ ჯოჯოხეთია
თავად იციან ხვთისშვილთა.

ახლად მოყვანილი პატარძალი თავის დედამთილსა და მამამთილს ერთი წლის განმავლობაში ვერ გასცემდა ხმას. დიდი მოხატობა უნდა ჰქონდეს უფროსებისა. უნდა ცდილიყო წინდაწინვე უთქმელად მიხვედრილიყო მამამთილ-დედამთილის სურვილს, უნდა ყოფილიყო მათდამი ყურადღებიანი. ერთი წლის შემდეგ მამამთილი აუძრახდებოდა თავის რძალს კარგი საჩუქრის მირთმევით. რძალსაც ეძლეოდა უფლება დალაპარაკებოდა მას, დიდის მოწიწებით, მაგრამ მის სახელს მაინც ვერ ახსენებდა. თუ აუცილებელი იყო მისი სახელის ხსენება, რძალი მაგ., მაზლის სახელს მიიშველებდა და ასე ეტყოდა მამამთილს: გამიხარდის მამავ!..

ფშაური კერა ორად იყო გაყოფილი – სამამაკაცო – შუაცეცხლის მაჯვნივ, აქ იდგა ხის სკამი, და სადედაკაცო – მარცხნივ. აქ სკამი არ იყო. კერის ზემო მხარეზე, მარჯვნივ, იდგა საუფროსო საჯდომი. მას მოსდევდა სკამი დანარჩენ მამაკაცთათვის. საუფროსო სკამზე სხვა ვერავინ დაჯდებოდა, გარდა საპატიო სტუმრია.ს ქვის კერასთან გადებული იყო ფიცარი – დასაჯომად და დასაწოლად, – წვებოდნენ უფროსი და ძვირფასი სტუმრები. სამამაკაცო განყოფილებაში გადასვლა ქალს, მეტადრე ახალგაზრდას, სასტი-

85

კად ეკრძალებოდა. თვითურთმეწვეტილ ქალებს ქონდათ უფლება იქით გადასვლისა, მაგრამ მხოლოდ მაშინ, თუ იქ მამაკაცები არ იყვნენ. მამაკაცისათვის დიდი სირცხვილი იყო სადიაცო სკამზე დაჯდომა. რამე სილაჩრის ჩამდენ მამაკაცზე იტყვიან: – ეგ სადიაცო კერაზე უნდა იჯდესო.

შვილს, თუნდაც სულ პატარას, მამა არამც თუ ხელს არ მოჰკიდებს, არ მოუალერებს, არამედ არც კი მიხედავს. ეს სირცხვილია. მხრივ მამის მაგივრობას ბავშვს სხვა ვინმე უწევს, – ძმა, ბიძა.

მახლობელ ნათესავებად ითვლებიან: ძმა, ძმისწული, ბიძაშვილი, ბიძაშვილიშვილი, ნათლია, სიძე და შემდეგ ძმადნაფიცვი. ერთმანეთის დახმარებაც ამ მიმდევრობით ხდება.

ფშავლებმა იციან ერთმანეთის დახმარება ქორწილსა და გასაჭირშიც, რომ დაზარალებულ ოჯახს ფეხზე წამოდგომა უშველონ. ქალის ქორწილში (ქალის დედმამის ოჯახში გამართული ქორწილი ქალის წაყვანამდე) ვაჟის დედმამა მოართმევს ქალის მამის ოჯახს საჩუქრებს – **სანაწეოს**. მერე ქალის დედმამა – ვაჟის ოჯახს, შემდეგ ვაჟის ძმები, ბიძაშვილები. დაზარალებულის დახმარება იციან საკლავით. შორეულმა ნათესავებმა – არყით.

მეორე რიგის ნათესაობას შეადგენენ დედის მომდევრები – დეიდები, ბიძები და აგრეთვე დისწულები და სხვ.

სიძედ ირჩევდნენ არა ლამაზს, არამედ კარგ ვაჟკაცს, გამრჯეს, მხნეს. ქალსაც მოეთხოვებოდა კარგი ოჯახიშვილობა, გამრჯეობა, ხელსაქმიანობა. სილამაზე მეორე ხარისხის საქმე იყო.

სისხლის აღრევა აკრძალულია, მაგრამ არა მარტო ნათესაობით ან ერთ ხატს შეფიცულობით, არამედ თვით ხატის აკრძალვითაც. გოდერძაულებსა და ქისტაურებს (უკანა ფშავლები არიან ორივენი) ურთიერთ შორის ქალის გათხოვება აკრძალული აქვთ.

ამ ამბავს გადმოცემა ასე მოგვითხრობს: გოდერ, აულებს (სოფ. ახადი) ჰყავთ ხატი „პირქუში“. ქისტაურებს (სოფ. შუაფხო) – იახსარი. უწინ, როცა პირქუშიც და იახსარიც „ხორციელნი“ ყოფილან, იახსარი სტუმრებია პირქუშს. პირქუში ოქრომჭედელი ყოფილა. მასპინძელს იახსრისათვის ოქროს თასით მიურთმევია ღვინო. იახსარს უთხოვნია, ეგ თასი მაჩუქეო. პირქუშს უარი უთქვამს. იახსარს ის თასი მოუპარნია. პირქუში გაჯავრებულა და დაუწყევლია თავისი საყმოს ის ოჯახი, რომელიც იახსარის საყმომი

86

ქალს გაათხოვებდა. ამის შემდეგ აკრძალულია ამ ორ გვართა შორის ქალის გათხოვებაო, ამბობენ ფშავლები.

მდიდარი და ღარიბი ოჯახი გარეგნულად არაფრით განირჩეოდა. სიმდიდრედ ითვლებოდა – ბევრი ცხვარი (ზოგს ათასობით ჰყავდა), ცხენის ჯოგი, ძროხეული, ფული, სპილენძეული, ტყავეულობა, მარილი. ასეთი თქმაა დარჩენილი – სახლი მედგას ფანჩატური, მაგრამ ფასაკულიო (სპილენძის ნივთები, მარილის ყორე).

წაწლობა, მეტად გავრცელებული ჩვეულება, ფარული სიყვარულის გამოხატულება აწერილი გვაქვს I წიგნში. ვიტყვით მხოლოდ, რომ ეს ფარული სიყვარული ორნაირი იყო: 1) მხოლოდ ალერსი და ლამაზი ტრფობა – ნადომობა და 2) გადამეტებული – წაწლობა.

წაწალი მყვანდა, ვენაცვალე
განა ნადომი გულითა?
სამ წელს წაწლისთვის ვაგროვე
შიბისთვის* საყიდ ფულია,
თავად მშიერა ვიყიდი,
კინაღამ გამძვრა სულია.
მე მარტო ნადობს ვენაცვალე
წაწალიმ დამწვა გულია.

უწინდელ დროში ნადობა – ქალ-ვაჟთა ერთად დაწოლა – თუნდაც ახლო ნათესავთა შორის, სირცხვილი არ იყო. შემდეგ და შემდეგ კი მან მიიღო წაწლობის ხასიათი, უფრო უხეში და უფრო უზნეო.

პურის ჭამადაც ფშავლები, ისევე როგორც ხევსურები, ჯერ მამაკაცები სხდებოდნენ. რაც მათ მორჩებოდათ იმას სჭამდნენ ქალები და ბავშვები. თუ არაფერი დარჩებოდათ (ამ დანარჩომს **ჯერისთავი** ჰქვია), ქალები და ბავშვები ყველსა და პურსა სჭამდნენ.

ფშავლებს უყვართ სტუმარი, მეტადრე უცხო კაცი. უცხო-კაცს სოფელში ყველა თავისკენ ეპატიჟება. მიართმევენ ხინკალს. ვიდრე ხინკალი მოიხარშებოდეს, მიართმევენ ხმიადს და არაყს. შინაურ ხშირ სტუმარს უმასპინძლდებიან ხაჭო-ერბოთი. ჩვეულებრივი საჭმელია დამამხული ხორცი ძროხისა ან ცხვრისა. თუ ოჯახში უცხო სტუმარია, მეზობელი დაუპატიჟებლად არ მივა იქ. ქალი სულ ვერ გაეკარება ასეთ ოჯახს.

* საჩუქარია.

ფშაველი კაციც ხევსურსავითი ჯერ იმუშავებს და მერე სჭამს.

სადილობამდე შაჩლისთაქს
შვიდნი თივანი დამეთიბნენ.
დილით საქმეზე გასული
ფშაველი წაიკაფივებს.

ამრიგად შრომა ფშავლებში მეტად არის დაფასებული.

საჭმელთა შორის უნდა მოვიხსენიოთ **ხალი**. ეს არის მოხალული ქერი, შემდეგ დაფქვილი. წყალში აურევენ და ისე სჭამენ. ზოგჯერ თაფლსაც უზამენ. ეს საჭმელი, როგორც იოლი გასაკეთებელი, ხშირია მწყემსებში, საძოვრებზე.

მიწის საკითხი

მიწა მიწრია და ცოტაა ფშავში. ყოველ ნაკვეთს ერთი წლის დათესვის შემდეგ ერთი წლით ასვენებენ.

როგორც ვთქვით, მიწა საერთო-საგვარეულო იყო. ინაწილებდნენ რამდენიმე წლით. ერთ ფართობს გვარის ერთი ნაწილი რომ ხმარობდა, მეორედ ის ფართობი გვარის მეორე ნაწილზე გადადიოდა. იშვიათი იყო მიწის გამო უთანხმოება და ჩხუბი. მაგრამ გვარებს შორის კი ასეთი დავა ხშირი იყო. გაუთავებელი დავა ჰქონდათ – გოგოლაურებსა და შუაფხოვლებს, შუაფხოველებსა და უძილაურებს. უფრო ძლიერი იყო დავა ფშავლებსა და ხევსურებს შორის. ეს დავა ათეული წლობით გრძელდებოდა: განსაკუთრებით გამწვავებული იყო ბრძოლა რომშიონებსა და შუაფხოველებს შორის. ეს ბრძოლა ხევსურული რჯულის ჩარევით გადაწყდა შუაფხოველების სასარგებლოდ, მაგრამ რომშიონები არ ისვენებდნენ. საბჭოთა ხელისუფლების აგრარულმა პოლიტიკამ ეს ბრძოლა მოსპო.

ფშავში კერძო საკუთრებად ითვლებოდა მხოლოდ სახლი, კარმიდამო, წისქვილი, საქონელი, მოძრავი ქონება.

ხატის მიწებს კი გვარი კოლექტიურად ამუშავებდა და მოსავალს საერთოდ ხმარობდნენ საერთო საგვარეულო დღეობაში, ისე როგორც ხევსურეთში. ამ მოსავლის კერძოდ მოხმარება შეუძლებელი იყო.

88

მკურნალობა

აქაც იგივეა რაც ხევსურეთში – შელოცვა, ბალახებით მკურნალობა. ხევსურული გამოჩენილი დასტოქრობა აქ არ იცინა. ამჟამად საბჭოთა ხელისუფლების მეოხებით, ექიმბაშობა გადავარდა. იქ ეხლა ნამდვილი ექიმები არიან.

ფშავში, როგორც მესაქონლეობის ქვეყანაში, ძალიან იყო გავრცელებული ავადმყოფობა **ბედნიერი** (ციმბირის წყლული).

ბედნიერის სიმპტომებს ასე აღწერენ ფშავლები: ავადმყოფს ჯერ შეაცივებს, სიცხეს მისცემს, მერე ოფლს დაასხამს. მეორე უეჭველი ნიშანი ბედნიერისა არის **პატარა მუწუკი, რომელსაც ირგვლივ ფენებად მოეწერება ჯერ წითლად, მერე ლურჯად და შემდეგ შავადაო.**

ბედნიერს რომელიც საბჭოთა ნელისუფლების მიერ მიღებული ზომებით ამჟამად უკვე მოსპობილია, უწინ მკურნალობდნენ შელოცვითა და წამლებით.

ბედნიერის ლოცვა

სახელმშვენიერო. შენ თქვი შენის პირითა, რა არის შენი წამალი – წითელი ბალახი, წითელი ფურის რძე, ქუმლის ფაფა, გოგრის ყოილი, შალბა, ბოსტანთი ბალახი, თეთრი აბაზი, შაქარი. ის არის ჩემი დამთავლავი, ჩემი დამშაქრავი. მოვიდოდა ქრისტეს დედა მარიამი, გაშლიდა თმასა გიშრისასა. მიაბრჯუნდა ყავარჯენსა, საპკრავდა წამალს ყველაფრისასა შენს დასათავლავად, შენს დასაშაქრავად. მითაფლლდი. მიშაქრდი.

ბედნიერის მოსარჩენად თამბაქოს ფოთოლსაც ხმარობენ. ლოცვაში მოხსენებულ ბალახ-წამლებს ხმარობდნენ მხოლოდ მაშინ, როცა წყლული აშკარად ბედნიერია. ეს წამლობა ფშავლების სიტყვით, ერთ კვირაში ჰკურნავს.

ავი თვალით მოხიბლულის – უეცრად ავადგამხდარის – ნიშნებად თვლიან ტანში ჟრჟოლასა და ცრემლისდენას. მკურნალობდნენ შელოცვით.

ავი თვალის ლოცვა

შაგილოცავ თვალისასა და შურისასა, ორშაბათისასა, სამშაბათისას, ოთხშაბათისას, ხუთშაბათისას, პა-

89

რასკვეისას და შაბათისას. გაიშალა შავი კლდე, გამოვიდა შავი კაცი ჩაუდგა შავსა გზასა, მოჰკლა შავი გველი, გადაუგდო შავსა ქალსა. შავმა ქალმა – ქადას ჩასცხო, აჭმია შენს მეავთვალგულეს. შენს მეავთვალგულეს თვალს ნაცარი, გულს ლახვარი, ბანით მეხი; ჩაიაროს ქარივით, გაიაროს წყალივით. შენს მეავთვალგულეს ჯვარიმც ნუ დაეწერება, გულიც ნუ მავსვენება. ჯვარი გეწეროს.

შეშინებულის ლოცვა

გულო გულის ალაგასა! რა იყო, რამ შეგაშინა? ცის ჭექამა, თოფის ხმამა, საქონლის ხმამა, კაცის კივილმა, ცეცხლმა, წყალმა, კაცის სიკვდილმა, საქონლის სიკვდილმა, ნადირის ღმუილმა? გულო გულის ალაგა-

სა! წყალი მიდგება-მოდგება, თავის ალაგას ჩადგება,
გული მიდგება-მოდგება, თავის ალაგას ჩაჯდება.

სამკურნალო ბალახი ბევრნაირია. მათ გავეცნოთ გზადაგზა,
თითოეულის ცალკე აღწერისას.

ბოსტანთია – მსუყე ადგილას იცის. მიწაზე გართხმულია. წვრი-
ლი ფოთოლი აქვს. იხმარება სიცხისაგან წარმომდგარ მსივან (ხა-
ვიან) ორგანოზე. ბალახს გლეჯენ ძირ-ფესვიანად, დანაყავენ, და-
სველებენ დოში და დაადებენ. თუ ჭრილობაცაა, ჭრილობას ზედ
არ დაადებენ, არამედ გარშემო შემოადებენ და შეახვევენ **თიკვით**
(ჩვრით). **ტუხტი** – ბარში მოდის, ერთი ადლის სიმაღლისაა, მრგვა-
ლი ფოთოლი აქვს. ყვავის ყვითლად. ამ მცენარეს დანაყავენ ქორ-
ფას, მთლად ღეროიან-ფოთოლ-ყვავილ-ძირიანად; მოხარშავენ, გას-
წურავენ. წვენში დასველებენ ტალახს და დაადებენ ტანზე, სიც-
ხიან ადგილას. წვენს ასმევენ კიდევ ავადმყოფს. სიცხის გამომწე-
ლებელია. **სვინტრი** – იცის კლდიან ადგილას. გრძელია, მოთეთრო
ფერისა. სქელი ფოთოლი აქვს. მოტეხილის წამალია. დანაყავენ და
ისე ადებენ. მოტეხილს წინასწარ მაგრად შეკრავენ ტილოთი, რამ-
დენჯერმე შემოხვევით, მერე ამ წამალს ადებენ და ისევ შეკრავენ.
ოთხ კვირაში მორჩება მოტეხილიო – ამბობენ ფშავლები.

ჩადანდრი – ფშაში*) მოდის წყალმცენარეა. წყალს ზემოდ არ
ამოდის. წვრილი ფოთოლი აქვს. დანაყილი, თიხის ნატეხზე გა-

* ფშა – მდინარის ნაპირას რიყეში, ქვიშაში, მდინარის ამონაჟონი წყაროა.

ფიცხებული, დამზრალის წამალია. **შალარი** – ნესტიან, ჭონჭყიან
ადგილებსა და ნასახლარებში იზრდება, მეტრზე ცოტა მეტი სი-
მაღლისა; მსხვილი ძირი აქვს და მსუსხავი ფოთოლი. ფაფასავით
მოხარშული, ჩირქგამომწოვი წამალია. **დუდგულა** – მის ყვავილს,
გამხმარს, სვამენ ჩაისავით, ოფლსადენად. **ძაღლისენა** – მართლაც
ძაღლის ენას ჰგავს. მისი ფოთოლი სიმსივნის წამალია. გაპოხავენ
რძეში ან შრატში და დაადებენ მსივან ადგილას. უცვლიან ყოველ-
დღე. **მელისკუდა** – იცის, უფრო ხშირად, მთიან ადგილებში. მელის
კუდასა ჰგავს. ხმარობენ ახალი წყლულის განსაკურნავად. ხელის-
გულზე გაჭყლეტავენ და ისე დაადებენ წყლულს. **ცხრამარღვა** –
მინდვრის ბალახია. მზიანი ადგილი უყვარს. მიწას არა სცილდება.
ფორმით გულს წააგავს. ჭრილობის წამალია. უცვლიან დღეში
ერთხელ. **ხოხნუტა** – ჭალის მცენარეა. გრძელი ფოთოლი აქვს. ღე-
როიანი ბალახია. მისი ფოთოლი მოწამლულის წამალია. ან წვენს
გამოსწურავენ და დააწვეთებენ გველის ნაკბენს, ან ფოთოლსა და
ღეროს დანაყავენ და ისე დაადებენ. **რძიანა** – უფრო ხშირად ნამ-
კალში მოდის. მოთეთრო ფოთოლი აქვს. მეტად ნაზი მცენარეა.
უღერ-ყვავილო. რძე უდგა მარღვებში. ჭრილობის წამალია – პირ-
დაპირ ადებენ. **წებოვანა** – მთის ყვავილია. ერთი ადლის ოდენაა.
სამყურა ფოთოლი აქვს. ხმარობენ მის ფოთოლს, რომ ჭრილობა-
ში ხავი (ინფექცია) არ შეიპაროს. **შავბალახა** – დანაყილი, ჭრილო-
ბის მალამოა. **ვარდუტა** – ცხვრის სასუქის ჯოყარია (ბალახი), დამ-
წერისა და სირსველას წამალი. **დუცი** – მთის ბალახია, დიდი ფარ-

თო ფოთოლი აქვს. მისი ღერო ციებ-ცხელების წამლად იხმარება.

საჭმელი ბალახები. როგორც ხევსურეთში, ფშავშიც, გარეული ხილი და ბალახია ბარის კულტურული ხილ-ბოსტნეულის შემცველი. განსაკუთრებით საყვარელა მთის ნაზი. სურნელოვანი **ჟოლი**. **კერძალი**, ანუ **კენკეშა**, მთის ბალახია. იჭმევა მარტო ღერო. ტკბილია. ბრტყელი ფოთოლი აქვს. თეთ ყვავილი. ხშირად იცის აყვავება სიბერეშიც. უწინდელ დროში ერბოს გასაწურავად ხმარობდნენ პურისფქვილის მაგივრად.

ძობუაი – მთის ბალახია, კაცის სიმაღლე იზრდება. ამასაც, როგორც კენკეშასაც, ხშირად პურის მაგივრად ხმარობენ. ტკბილია. **შიზო** – მთის ბალახია. მომწარო გემო აქვს. იზრდება ერთი მტკაველი, პრტყელი ფოთოლი აქვს. სჭამენ ღეროსა და ფოთოლს. წნილადაც სდებენ. **ხიფხოლა** – ტკბილი გემო აქვს, ფოთლები დაკუნწული. თეთრად ყვავის. სიმაღლით ერთი მეტრისაა. სჭამენ ღეროიან-ფოთლიანად. მწნილადაც სდებენ. ქორფას სჭამენ რძესა

91

და დოში. **შუპყა** – მთაშიაც იცის და, ბარშიც. სჭამენ მარტო ღეროს. **დიყი** – ფართო ფოთლიანი და ღრუიანი ღერო აქვს, ლუგუმში გემო. **ჩადუნა** – ბარის ბალახია. რძეში მოხარშულსა სჭამენ. **არმეკელი** – ტყის მცენარეა. მრგვალი ფოთოლი აქვს. ერთი მეტრი იზრდება. ტკბილი გემოსია. გაზაფხულზე მოდის. აკეთებენ მხალს რძით და ერბოთი. **დუცი** – მთაში მოდის. ფართო ფოთოლი აქვს. მარტო ღეროს სჭამენ, გაფცქვნილსა (ნახ. ზემოთ). **ნაცარქათამა** – მხალია. **ჩიტისთვალა** – წითელი მარცვალი. გემო ბროწეულისა აქვს. **ხობუა** – ხიფხოლასა ჰგავს. **ხონხუტა** – მხოლოდ ღეროსა და ძირსა სჭამენ (ნახ. ზემოთ). **თიკნისყურა**, **თეთრმხალა**, **კრავისყურა** – მხალია სამივე. **ვაცისწვერა** – მთაში იცის, ქინძსა ჰგავს. რძიანი ბალახია, ტკბილი. **ნიჩიკა** – ხიფხოლასა ჰგავს. ძირს სჭამენ ნედლად, ყვავილს კი გამხმარს. ტკბილია. **ყაჭიორა** – მიწაზე გართხმული ბალახია. ქინძისმაგვარი ფოთოლი აქვს. ნედლად იჭმევა.

უწინ წამლათ იხმარებოდა **ანწლიც**. ანწლი ხევსურეთშიაც იხმარება (იხ.). ფშავში, უწინ ანწლით მკურნალობდნენ, როგორც ეტყობა, სიცხიან, გაცივებულ ავადმყოფებს. ამოთხრიდნენ ორმოს. შიგ ჩადიოდა ავადმყოფი, მას ზემოდან აყრიდნენ მოხარშულ ცხელ-ცხელ ანწლს და ხურავდნენ ფარდაგს. რამდენიმე ხანს რჩებოდა ავადმყოფი. ალბათ, ამას ის მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ იწვევდა გაძლიერებულ ოფლისდენას.

ზოგიერთი ადათი

საწაღმართო და **სადილე**. ფშაური ქორწილი თავდება ორი-სამი დღის ქეიფის შემდეგ, მესამე დღეს. ამ დღეს უკანასკნელად ჰკლავენ საკლავს. ჰკლავს ხევისბერი; აანთებს სანთლებს და ლოცავს ნეფე-დედოფალს. შემდეგ დაილოცებიან ეჯიბი და დედოფლის ძმა. ამ ბოლო დალოცვას ჰქვია **საწაღმართო**. ამის შემდეგ ეჯიბი ხანჯალს დაიჭერს ხელში, მიუახლოვდება ნეფე-დედოფალს და ხანჯლის წვერებით აუწევს გვირგვინის ტოტებს*. შემდეგ მოხდის

გვირგვინს და თავზე შემოავლებს... ამით თავდება მათი ნეფე-დედოფლობა, ნეფე აღარ არის ნეფე. ამიტომ ქალის მაცრები ცდილობენ სცემონ მას. ნეფე ცდილობს გაექცეს მათ და შინ შე-

* აღმოსავლეთ საქართველოში საქორწილო გვირგვინს გვერდებზე, საფეთქლებთან, ჩამოკიდებული აქვს ტოტები. ნეფე-დედოფალი გვირგვინს არ მოიხდის ქორწილის გათავებამდე.

92

უსწროს (ცერემონია ეზოში ხდება), ან საჩქაროდ მიაწოდოს წინაწარა** არაყი, რომ ამით დაიხსნას თავი. თუ ნეფემ შეასწრო შინ – ციხეს შეაფარა თავი – გადარჩა. ამის შემდეგ ხდება ქალის მოყვრების გაცილება. მართმევენ ტაგანით (ჭურჭელია) არაყს ან ლუდს, ვაჟის მოყვრებიც მონაწილეობენ ამ სასმელის სმაში. ისევ ილოცება ხევისბერი. ამდროს ქალის მოყვრები ათვალიერებენ სოფელში ვინმე ახალგაზრდა, გაუთხოვარ ქალს. წასვლისას მას მოიტაცებენ და წაიყვანენ. ამ ქალს **სადილე** ჰქვია. ქორწილის მასპინძელი ერთი ხელადა არყით დაედევნება და გამოისყიდის ქალს.

სადილე სამაგიეროა იმისი, რომ ქალის მაცრიონის ქალს ნეფემ დილი გაუხსნა, ანუ საბადლო იმ ქალისა (პატარძლისა), რომელიც ნეფემ წამოიყვანა მისი სოფლიდან.

ამ სახუმრო და ერთი შეხედვით გაუგებარ ჩვეულებაში ნათლად ჩანს იმ ეპოქის ნაშთი, როცა ქორწინების ფორმა ქალის მოტაცება იყო.

კაფიობა. ფშავლები, უსათუოდ, ნიჭიერი პოეტები არიან. მათ, ქალსაც და კაცსაც, ძალიან ეხერხებათ ლექსის თქმა. ამ ნიჭს ფშავლები ამჟღავნებენ **კაფიობით**. ეს არის ორი ფშავლის ერთმანეთში გალექსება. ერთი სოფლის ვინმე მცხოვრები მეორე სოფლის მცხოვრებს გამოუთქვამს ლექსს და შეუთვლის. ლექსში იტყვის იმ კაცის ყოველდღიური ცხოვრების ან თვით მისი პიროვნების ავს ან კარგს, დაცინვით ან ქებით. მოდის შესაფერპასუხიანი ლექსი გალექსილისაგან. ასეთი პაექრობა ზოგჯერ წლობით გრძელდება და წერილებით ხდება. ასეთ ლექსს ქვია **დანაბარები**. მაგრამ მარტო ამით არ ამოიწურება კაფიობა. ქორწილში, ლხინში, ხატობაში, მუშაობაში, ყველგან ისმის გაჯიბრებული მოშიაობა. ხუთი წლის განმავლობაში ხშირად დავსწრებივარ ფშავურ ქორწილს და მოწმე ვარ ამისთანა შაირებისა ნეფის და დედოფლის მაცრიონს შორის. შეჯიბრება ზოგჯერ ისე გამწვავებულა, რომ ჩხუბად გადაქცეულა. ცხადია, ერთ-ერთი მოშიაირე დამარცხდება, მაგრამ მას მაშინვე წამოემველება ამხანაგი და დაეჯიბრება მოპირდაპირეს. ძნელია სხაპასხუპით ნათქვამი ლექსების ჩაწერა, თორემ ბევრი საინტერესო მასალის შეგროვება შეიძლებოდა.

აი, ნიმუშები:

გოგოლაური შეთე: მე და ხევსურ ჩამოვსხედით

** არაყი რომელიც გამოხდის დროს პირველად გადმოვა ქვაბიდან. წინაწარა – საწახელიდან პირველად გადმოსულ ყურძნის კბილსაცა ჰქვია.

ვიუბენით ბებრუდადა.
თხუთმეტ დიხაში ხუთი მივეც,
კიდევ რასა მემდურავსა,
მე გულიც მეთანაღრება,
ბევრიც მივეც ჩემ გულდა.

უმილაური ხევსურა: ულექსებივარ შეთესა
გამიხდა ხახსავითა,
ეგ ჩემი ვაცის ტყავები
უხდება ჩოხსავითა,
ზედ არტყავ ვერცხლის ქამარი,
თვალ უცემს დროშასავითა.
ის კი არ იცის ბეჩავმა,
რა ავნებს ცოდვასავითა,
სასახლე გაუმართავის
ქალაქის სკოლასავითა.
რა დააშავებს ვაჟკაცსა
ქვა-მიწის ბრძოლასავითა.

პოვნიელა. იმისათვის, რომ გაიგონ, თუ ვინ იქნება საბედო, გასათხოვარი ქალი ან დასანიშნი ვაჟი, ასრულებენ **პოვნიელას**. დიდმარხვის ორშაბათს (დიდმარხვა იწყება ორშაბათით), არაფერსა სჭამენ. გამოაცხოებენ მლაშე კვერს (სამი კოვზის პირი მარილი, იმდენსავე ფქვილში), კვერი უნდა გამოაცხოს ვინმე სიყმის შვილმა. ძილის წინ, მწყურვალნი შესჭამენ ამ კვერს. ამის შემდეგ, ვინც სიზმარში წყალს დააღვინებს ის იქნება მომავალი საბედო, ე. ი. ცოლი ან ქმარი. სიზმარში თუ ხელი ჰკრეს ერმანეთს, ეს იმას ნიშნავს, რომ, ნამდვილად საყვარელნიც რომ იყვნენ ერთმანეთისანი, მაინც ვერ შეუღლდებიან*).

მთვარის დაჭერა. იმავე მიზნით, მომავალი საბედოს სიზმარში ნახვის მიზნით, იციან აგრეთვე მთვარის დაჭერა. ვაჟი ან ქალი, ახალმთვარის პირველ დანახვაზე დააშტერდება მას, თვალს გააყოლებს და ისე შემოტრიალდება რომ თვალსარ მოაშორებს, მერე მიწიდან აიღებს რამეს, რაც მოხვდება. ასე მოიქცევა სამჯერ. მიწიდან აღებულს შეახვევს თიკვში და თავქვეშ დაიდებს. ვისაც სიზმარში ნახავს, ის იქნება მისი საბედო.

* ასეთი რამ საქართველოში სხვაგანაც იციან. აღმოსავლეთ საქართველოში და თბილისში ამას „წუმი“ ჰქვია, სომხური სიტყვაა.

ჩვენ ვთქვით და კიდევ ვიმეორებთ, რაც აქ გვაქვს აწერილი, ის არის ძველი, უკვე წასული და ნაწილობრივად ეხლაც მიმავალი წარსული ფშავისა და ხევსურეთისა, რაც ჩვენ ვნახეთ. დღევანდელი ფშავ-ხევსურეთი უკვე გამოცვლილია – სოციალისტურმა წყობილებამ კოლექტივიზაციამ, უკვე დაარღვია პრიმიტიული, ჩამორჩენილი ცხოვრება და ახალ, კეთილდღეობის გზაზე დააყენა ჩვენი ქვეყნის ეს წინად მიყრუებული კუთხე.

სოფ. ახიული (არხოტის თემში) სადაც, ხალხის გადმოცემით, ღაიბადა და აღიზარდა ხოგაის მინდია.

ფოლკლორი

ხევსურული ფოლკლორი

ხოგაის მინდია *

ამ თქმულებაზე აქვს აგებული დიდ პოეტს ვაჟა-ფშაველას თავისი ერთი საუკეთესო პოემათაგანი, – „გველის მჭამელი“. ჩვენ მიერ აქ მოთხრობილი თქმულება აღმოვაჩინეთ ხევსურეთში. დიდ ლიტერატურულ ინტერესს წარმოადგენს ვაჟას პოემისა და ხალხური ვარიანტის შედარება.

არხვატში არხვატინებო,
მინდი სადა გყავთ ხმლიანი,
ომის კარგ-მაგრა მჭერელი,
თემს თავმდაბალი, ჭკვიანი.
სამტროდ და სამაკეთეოდ
ყველასად იმედიანი,

*) ეს თქმულება ჩვენ დავამუშავეთ და გადავაკეთეთ იმდენად, რომ ფოლ-კლორის კანონ-ზომიერებას არ გასცილებოდა. მასში ხალხურია – გუგულების ამბავი, ლექსები, მინდიას ტყვეობა ნადირთ მწყემსთან, მისი დაავადება ტილით, თეთრი გველის ჭამა, განკურნება, მისნად გადაქცევა, ქისტეთს წასვლა საომრად, მობილ ალდისძის ბინაზე მისვლის მაგივრად მტრის სახლში მისვლა, ციხეში მომწყვდევა და სიკვდილი. მაგრამ, იმ მიზნით, რომ მინდიას სიბრძნე უფრო ძლიერად გამოგვხატა, ჩვენ ამ ხალხურ თქმულებას დავუმატეთ – მასკილიას სიკვდილის, ჭიანჭველების, თეთრი თიკნის, ფუტკრების, ბებერასი, ვერხვის მოჭრის, შურთხ-ჯიხვების ამბები და ხადიშასთან შეხვედრის ამბავი.

დასასრულ, არ შეგვიძლია არ აღვნიშნოთ ერთი გარემოება. „ხოგაის მინდიას“ ხელნაწერი ჩვენ მეგობრულად, წასაკითხად ვათხოვეთ მწერალ კონსტანტინე გამსახურდიას. მან ეს ხელნაწერი მთლიანად დასწერა თითონ, თავისი ენით და გამოაქვეყნა თავისი სახელით, ჟურ. „მნათობში“. მართალია ჟურნალში მან ამ ლეგენდას გაუკეთა სხოლიო და თქვა, რომ წერის დროს ხელთ ჰქონდა ჩვენი ნაშრომი. მაგრამ არ მოიხსენა, თუ რამდენად ისარგებლა ამით. ნამდვილად კი მას აღებული აქვს მთელი ჩვენი მასალა. ამას გარდა ის სხოლიო, რომელიც ჟურნალში გაუკეთა ლეგენდას, არ გაიმეორა ცალკე წიგნად გამოსულ კრებულში, სადაც ხოგაის მინდიას ლეგენდაც გადაბეჭდა „მნათობიდან“.

97

თემსოფლის დამრიგებელი,
პირტკბილი, სიტყვაგზიანი.
სიბრძნისად ცოდნით ნათქვამი,
გულდინჯი, ფოლადიანი
აღარ გიგვლევსა სწორფერი,
ან ქალი ზალი თმიანი.

ერთ დღეს, როცა დარ-ავდრის ხატი ცუდ ტაროსს ებრძოდა და ცაზე ცისარტყელა გამოჩნდა, დაიბადა ხოგაის მინდია. მას ორი წინა კიჭი დაჰყვა. რომ გაიზარდა, ისეთი მხარბეჭი ჰქონდა, რომ ჭიმდის კლდეს ეჯიბრებოდა. მინდია მალე გაიზარდა და სახელოვანი მონადირე ვაჟკაცი დადგა. იგი დაუმძობილდა ერთ ნადირთა მწყემსს, ეშმაკის მოციქულს. მაგრამ მინდიას ერთი ჭირი სჭირდა: კბენარი ეხვია იმდენი, რომ სიარული უმძიმდა.

ერთხელ მზემ მოიწყინა, მინდია სანადიროდ წავიდა. თან თავისი დისწული საღირა წაიყვანა. შეხვდათ ჯიხვების ჯოგი. მინდიამ თითონ არ ესროლა, საღირას ასროლინა. საღირამ მოარტყა და ერთი ჯიხვი მოჰკლა. დაღამდა კიდეც. ბიძა-დისწული ერთ გამოქვაბულში შევიდა ღამის გასათევად. ერთმანეთის გვერდი-გვერდ დაწვნენ და დაიძინეს.

შუალამისას უმზად ატყდა ჭექა-ქუხილი, ელვა ღურბლებს სჭრიდა. ქარიშხალი გრიალებდა. საღირას გამოეღვიძა და ბიძას გადახედა. შეამჩნია მინდია რაღაც საშინელ სიზმარში უნდა ყოფილიყო. ძილში კრთოდა. საღირამ გააღვიძა ბიძა და ჰკითხა. რა გემართებაო. მინდიამ არა უპასუხა რა, დაჯდა და თავჩაღუნული რაღაცას ფიქრობდა. არ გაუმხილა დისწულს თავისი სიზმარი. სიზმარში მინდიამ ნახა თავისი ძმობილი, ნადირთ მწყემსი, ეშმაკის მოციქული. ნადირთ მწყემსს სურდა მკბენარისაგან გაენთავისუფლებია მინდია, ამიტომ უთხრა: „კბენარს მოგაშორებ, თუ საიდუმლოდ შეინახავ, რაც გადაგხდებაო. მინდიამ შეჰფიცა. ერთ ადგილს წაგიყვან, საზღვარგარეთო*). მინდიამ უპასუხა: სადაც მეტყვი, ყველგან წამოგყვები, რასაც მეტყვი ყველაფერს ავასრულებო. ეს

ნახა სიზმრად მინდიამ და ამაზე იყო დაფიქრებული. საღირას არაფერი უთხრა, რადგანაც ნადირთ მწყემსს სიტყვა მისცა, ყველაფერი საიდუმლოდ შეენახნა.

* საზღვარ-გარეთ – ხევსურეთს იქით.

98

რომ გათენდა, ნადირთ მწყემსმა მინდიასა და მის დისწულს თითო ჯიხვი მოაკვლევინა – ერთი სააღდგომო, ე. ი. თავისი სამწყოსი და მეორე არგობული, ე. ი. სხვა ნადირთ მწყემსის სამწყოსი. ამის შემდეგ ნადირთ მწყემსმა მინდია გააპარა, საზღვარგარეთ გაიყვანა და გუგულების სოფელში მიიყვანა. სწორედ ამ დროს გუგულები საზღვარგარეთიდან დაბრუნებას აპირებდნენ. გუგულები მზადებაში რომ იყვნენ, მათ სხვა ფრინველთ ჯარი დაესხა და გუგულები დიდ საფრთხეში ჩაცვივდნენ. მინდია ჯოხით დაერია თავდამსხმელთ, დახოცა ისინი და გუგულები გადაარჩინა. გუგულებს გაუხარდათ და თანაც გაუკვირდათ. თქვეს: ეს რა ადამიანია, რა კაცია, რომ ასეთ განსაცდელს გადაგვარჩინაო, და კითხეს ნადირთ მწყემსს, ეშმაკის სხეულს, მაგ კაცს რა ვასიამოვნოთო. მან უპასუხა: მაგას კბენარი ახვევია და ის მოაშორეთ, თორემ სიარული უმძიმსო. გუგულებმა უპასუხეს: მაგის წამალი ვიცით, ისე გავზნობთ, სულ ჩვენსავით ფრინავდესო.

ეს რომ გაიგო მინდიამ, სიხარულით ცასა სწვდებოდა.

გუგულებმა კი უთხრეს ნადირთ მწყემსს: ჰკითხე მაგ კაცს, რა საჭმელსაც ჩვენა ვჭამთ საზღვარგარეთ გაფრენის წინ, იმ საჭმელს თუ სჭამსო. ნადირთა მწყემსმა ჰკითხა მინდიას და მინდიამ ასე უპასუხა: მე შენ გენდობი, რასაც შენ მეტყვი მეც იმას ავასრულებო.

გუგულებმა მოხარშეს თეთრი გველი, თითონაცა ჭამეს და მინდიასაც აჭამეს. მინდია ცუდად გახდა, გულს ეყრებოდა, კვნესოდა. გუგულებმა ლოგინი დაუგეს და დააწვინეს, მაგრამ მინდიამ ვერ მოისვენა. დაუგეს მეორე ლოგინი, მაინც ვერ მოისვენა. დაუგეს მესამე. მაშინ კი დაეძინა.

დილით რომ გამოეღვიძა, ნახა ორივე ილღიაში ცხვრის ფაშვის ოდენა რაღაც ეკიდა ტომრებივით. ამან მინდია შეაშინა, მაგრამ გუგულებმა ის ტომრები გასჭრეს და იქიდან იმდენი ტილი გადმოცვივდა, რომ სამი ფუთი გამოვიდოდა. ამის შემდეგ მინდია ისე დამჩატდა, ლამის გაფრინდეს. მთლად გაჭაბუკდა, გონება გაუახლდა. ისეთი სიარული დაიწყო, რომ ბალახსაც კი არ არხევდა.

ნადირთ მწყემსმა ჰკითხა: მინდიავე, ახლა როგორა ხარო?

მინდიამ უპასუხა: ჩემი საჭმე ახლა ისეა, რომ თუ აქამდის აი იმ მთაზე უსვენებლივ ვერ ავიდოდი, ეხლა ცხრა მთას გადავირბენ, ჯიხვს ფეხდაფეხ დავეწევი; აქამდის ქისტის მოკვლისა მეშინოდა, ვფიქრობდი დამეწევიან და მეც მომკლავენ მეთქი. ეხლა კი

99

ქისტის სოფელში კაცი რომ მოვკლა, ისე გამოვიქცევი, ქორიც ვერ

მომეწევაო.

ამის შემდეგ მინდია შინ წავიდა, დიდი ხნის მიტოვებულ ოჯახს დაუბრუნდა. ოჯახი კი სწუხდა მინდიას დაკარგვას, თუმცა იმედი ჰქონდა დაბრუნდება და ნანადირევს ბევრს მოიტანსო. სად იყავიო, რომ ჰკითხეს, არაფერი უპასუხა. მინდია გრძნობდა, რომ მას რაღაც დაემართა, მთლად გამოიცვალა, ფიქრი შეუყვარდა, ყველანი და ყველაფერი შეუყვარდა.

დედამ ახლადმოსულ შვილს ხორცი შესთავაზა. მინდიას გული არ მიუვიდა ხორცზე, არ მიეკარა. არ მინდაო, უთხრა დედას. მაშინ დედამ რძე მიაწოდა, თან უთხრა:

– რაი მაგდის მინდიავ, გონს მოდი, გონს.

მინდიამ დედას რძე ჩამოართვა და ასე უთხრა:

– ემას კი შავხვრეკ დედავ, კი. იმად, რომ ემაში ცოცხლის სისხლი არ ურევავ.

დედას, სამძიმარს, ძალიან გაუკვირდა შვილის ნათქვამი.

როცა დაღამდა და ყველა დასაძინებლად წავიდა – ძმები უთურგა და ბერდია ჭერხოში ავიდნენ. სოლი აშექალა საკვამში მიწვა ცეცხლაპირად. სამძიმარამ კარაქის დღვება დაიწყო. მინდია ცეცხლთან იჯდა და ფიქრობდა. დედა წამდაუწუმ ეკითხებოდა შვილს: მინდიავ, რა მოგდის, რამ დაგალონაო.

ერთბაშად, ბაგაში ძროხამ დაიბლავლა. ყველანი მისცვივდნენ და ნახეს, რომ ძროხა მასკვლია კვდებოდა. მინდიას ძმამ ბერდიამ ხანჯალი იძრო ძროხის დასაკლავად. მინდიამ ხანჯალი წაართვა და დაიყვირა:

– ცოცხალის დახკვლა არ იქნების, ცოდოი ას, ცოდოი.

მაშ მკვდარს ვინ ხკლავსო, – გაუკვირდა ბერდიას. ეს უცერივია, ყველა სულდგმული თავისით უნდა მაკვდეს. ჩვენ ნება არა გვაქვს სიცოცხლე მოვუსპოთ ცოცხალსაო – უპასუხა მინდიამ.

– შენ, მინდიავ, როს გახე ასე ბრძენ, როს? – დაუყვირა ბერდიამ. ძროხა მოკვდა.

ოჯახს არ მოსწონდა მინდიას საქციელი. დედა სულ იმას ეკითხებოდა, რა მოგდისო, ძმები კი – როდის გახდი ეგრეთი ბრძენიო. ცოლი სთხოვდა ნანადირევსა და შეშას.

ერთხელ მინდიამ თოფი აიღო და სანადიროდ წავიდა, უნდოდა ცოლის საყვედურიდან ამოსულიყო.

ერთ კლდეზე ჯიხვი შეხვდა. მინდიამ ჯიხვს თოფი დაუმიზნა.

100

ჯიხვი ახლოს იყო, მაგრამ არ გაიქცა. მინდია ხედავდა ჯიხვის გულისცემას. მინდიამ თოფი ძირს დაუშვა. ეს დინჯი ნადირი ვის რას უშლის, რათ მოვკლაო. ავიდა მწვერვალზე და იქ ერთ კლდეზე ჩამოჯდა. მის წინ შურთხი დაჯდა. მინდიამ იმასაც დაუმიზნა თოფი, მაგრამ არც ის მოკლა. კენჭი ესროლა და გააფრთხო.

მერე დაიწყო იმის ფიქრი, თუ რამდენი ქისტი ჰყავდა მოკლული.

ჯარის ბელადი, იმედი,

როგორაც რკინის კარია,

წინ მინდი მიუძღვებოდა

საც გავიდოდა ჯარია,

დიღღოს, მიტხოს და ტერეღოს *
ბევრგან გახურნა ცანია,
ბევრჯერ იღება სისხლითა
მინდის ფოღადი ხმაღია.
ბევრს მტერს ახვია თავზედა.
მაჟარმა ცეცხღის აღია,
ხევსურეთ მასულ მეღალეს
ბევრჯერ შასღვა ზარია.
გადადიღდა, ღვეღრავღდა
ხოგაის მინდი ვარია
მუღამ თან ჰქონღდა წამღლები
ყვავიღღთა ნაჩუქარია.

შინისაკენ დაბრუნღდა მინღღია, იფიქრა შინ ხელღცარიელი რო-
გორ მივიღღეო, და ერთი ლამაზი ვერხვის მოჭრა მოისურღვა. ცული
რომ დაჰკრა, ხეს ჭრიღღობიღღდან ცრემღღები გაღღმოღღუვიღღდა. ხე შეე-
ხვეწა მინღღიას, ნუ მჭრი, მეც სიცოცხლე მწაღღიღაო.

მინღღია მიხეღღდა რომ ყოვეღღი მცენარე, ყოვეღღი ცხოვეღღი,
ცოცხაღღი არსეღღბაა, რომ ყვეღღლას სურს სიცოცხლე. გული აუცრემღღ-
ღდა მინღღიას. ხეს ჭრიღღლობაზე გრიღღი მიწა დააღღო. თავისი პაჭიჭე-
ბით შეუღღხვია, თოფი და ცული გაღღაყარა და შინ წავიღღდა.

მღღებღღი დაცინვიღღთ დახვღღდნენ. ე, აგერ, აი, მავიღღდ ბრმღღენ კაც,
მავიღღდ. საღღ იყავ, მინღღიავ, თოფი, ცულ საღღ წაიღღღი, რამღღდენ ჯიღღხე
მახკაღღლ, რა მაიღღღი შინ?

მინღღიამ მღღებღღს ხმა არ გასცა. ღღეღღამ ჰკითხა, პური არა გშიაღღო.
მინღღიამ უპასუღღხა – ზისცვარი* მამიღღღი, ღღეღღავ, ზისცვარი! ღღეღღამ

* სოფღღები ქისტეთში

* რმე.

რმე მიუტანა. ღღეღღას აწუღღხებღღდა მინღღიას საქციელი. მთელს არხო-
ტის თემში ხმა გავარღღნიღღიყო მინღღიაზე, მინღღია ხაღღხის პირში
იყო ჩავარღღნიღღღი. ყვეღღღგან იმას ამბობღღდნენ, მინღღია მთღღად გა-
მოიღღცვალა, რაღღღაც დასჩემღღდა, მას მაციღღღ ემშაკი დასღღღევს და მინ-
ღღია მიგრვიღღთ გახღღდაო. ზოგი კი მინღღიას ბრმღღენ კაცად სახავღღდა.

მინღღიას ასის ხეღღობისაკენ უყვარღღდა სიარული, რაღღგანაც წი-
ნათ, როცა ქისტებს ესხმოღღდა თავს, ხშირად უხღღღებოღღდა ამ ხეღღ-
ბაზე გავღღღა.

ერთხელ ამ ხეღღობაში სიარუღღლის ღღროს მინღღიას შეხვღღდა ქისტი
ქალი – ხაღღღიშათი. ხაღღღიშათი მინღღიას მმათნაფიცი ქისტის აღღღღის
მის და იყო და მინღღიას უყვარღღდა. ერთხანს ისაუბრეს და მერე
გაშორღღდნენ ერთმანეთს.

მინღღიამ ერთხელ ყვავიღღღების მოკრეღღვა მოისურღღვა. რომელსაც
კი ხელი წაატანა, ყვეღღღამ უთხრა: ნუ მომწყვეტ მინღღიავ, მე გუ-
ღღღის ტკივიღღღის წამაღღღი ვარ, მე ღვიღღღღის სნეულეღღღისა, მე უსი-
ნათღღღობისა, მე დაჭრიღღღისა, მე მოტეხიღღღს ვარჩენო და სხ. მინღღიამ
იღღღღდა მცენარეღღღების და ცხოვეღღღების ენა. მინღღიამ, ამრიგად,
მკურნაღღღობაც ისწავღღღა, და ყოვეღღღივე ცოცხაღღღს იღღავღღდა და იღღა-

რავდა ყოველი ბოროტის ხელისაგან. პირაქეთ ხევსურეთში მინდამ ჭიანჭველების სოფელი ნახა. დიდ მინდორზე ჭიანჭველებს მრავლად ჰქონდათ გამართული თავიანთი ბუდეები. ამ ადგილს გავლა აკრძალა მინდამ, არც კაცს, არც საქონელს აქ არ გააჩაჭანებდა ხოლმე. ერთხელ მედოღებმა ჭიანჭველების რამდენიმე ბუდე დაანგრიეს. მინდამ ეს დაინახა, ცხენები წაართვა და ცარიელნი გაისტუმრა შინ.

ბრძენი კაცის სახელი გაუვარდა მინდიას. ყველასი მრჩეველი და დამრიგებელი იყო. ყველა იმას ეკითხებოდა ჭკუასა და დარიგებას. ყველა იმასთან მიდიოდა თავისი გაჭირვებითა თუ დალხინებით.

ვინაღ დაუწყას ბალახთა
საამო საუბარია,
ვისად დავედრებს მამკასა
ყნაი მასამკალია.
სუყველა ესალმებოდა
ბალახ-ტყენი და კლდენია,
სიმაგრეებში ნადირი
მადლობის იყო მთქმელია,

102

ერთად იძახდა სულყველა
იყვას მინდია მთელია,
გახარებულებს მწიფლებსა
ცას მიუბჯენავ წვერია.
ნადირისა და ხეტყისა
იყვა ერთგული მცველია,
საც გაჭირვებას იძახდეს
წინ აბჯრის გადამცმელია
ვინაღ გყავთ დაჭრილებისად
აქიმი მინდის ცალია
ან ვინაღ იცის წამლები
ბალახი უებარია,
ვინ აძლევს დარიგებასა,
როსაც დაჯდება ჯარია,
ტყვისად დაენანება
ედგას ცულისა ძალია.

ვერც ერთი ხევსური მას წინააღმდეგობას ვერ უწევდა. რადგანაც ყველამ იცოდა მისი სიბრძნე და დიდი ძალღონე.

ხახმატის ხატობაში, მარიამობას, მინდამ დაინახა, რომ მთვრალეები ერთმანეთს დაერივნენ ხმლითა და შუბით და ერთმანეთს ხოცვა დაუწყეს. ქალების მანდილმაც ვერ გააშველა მოჩხუბრები. მინდია ჩაერია მოჩხუბრებში, ყველა გაჰფანტა და დაამშვიდა. აქ მინდამ ნახა მრავალი საკლავი დაეხოცნათ და ხუცები და დასტურები და ხალხიც ხორცითა ძლებოდა. მინდია გაწყრა, მაგრამ ხატის პატივით არაფერი თქვა, მხოლოდ ერთი თიკანი მოიპარა, დასაკლავად გამზადებული, ჩუმად წაიყვანა იქიდან შორს და ველკეთილის მინდორზე ფარას გაურია, თითონ კი შინისაკენ წავიდა.

ლებისკარის გრძელ ბილიკზე მინდიამ თავისი ლანდი დაკარგა.

ერთხელ მინდია და მისი ძმები ბანზე ისხდნენ. დაინახეს, ფუტკრის სკას ახალნაყარი ფუტკარი დაესია. გაიმართა სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლა. მერე დაინახეს, ერთ კურატს ბუზი შეჯდომოდა, ჰკბენდა და აწუხებდა. კურეტი კუდს იქნევდა, ხტოდა, დარბოდა, მაგრამ ბუზი ვერ მოიშორა. მერე მდინარეში ჩავარდა. ბუზი მდინარემ წაიღო და კურეტი დამშვიდდა.

ამ დროს მინდიას ხელზე მწარედ უკბინა ბებერამ. მინდიას ნაკბენი ალაგი დაუსივდა, მინდია ყველაფერმა ამან ჩააფიქრა.

– მინდიავ! აი ეგეთ ას წუთისოფლის წესი, – უთხრა ბერდიამ, – ეგეთ. შენ კი ვითომც ბრძენ იყვა, უბრალო ბალახი გებ-

103

რალეზიანა, ის ქვე არ იცი რაისად. გირჩევ გონს მახვიდ, გონს, თორემ ბალახთ სიბრალული არას ჩამაგაყრის.

– მერმ რა ას მაგით, რომ ფუტკრები ერთმანეთს იხოცან. მაგათ განა ჩვენსავით ჰკუა აქვ? კაცთ უნდა ვიცოდეთ, რა კაი ასა, რა ავი.

– შენ იქავ შენსას მიჰყვი, კიდე! – უპასუხა ძმამ – ყველა პირუტყვი, ყველა ფრინველი, ყველანაირი მწერი, ქვემძრომი, ნეხვის ჭიანი, იმათთან ყველა მხრის კაცნი იბრძვიან ურთერთში. შენ კი რას ღბოდავ. რას რომავ, რას?

მინდია დაფიქრდა. მას მოაგონდა, რომ ზოგი ბალახი მავნეც არის. საწამლავია საქონელისათვის. მისი ძროხა მასკვლია რაღაცა ბალახმა მოკლა. მის შინ არ ყოფნის დროს, ქისტები დასცემოდენ სოფელს და აეკლოთ.

მინდიამ აიღო თოფი და სანადიროდ წავიდა. საღამოთი მინდიამ მოკლული ჯიხვი მოიტანა შინ. ამის შემდეგ მინდიამ წინანდებურად დაუწყო ხოცვა ქისტებს. მინდიას ძალიან ჰყავდა ისინი დაშინებული.

ბერდიამ რომ დაინახა, გაუხარდა და უთხრა მინდიას:

მაგრამ ეს წუთისოფელი
როსნამდე მოსახმარია!
კარგი ვაჟკაცის სიკვდილი,
ცუდის – სიცოცხლე ბრალია.
ხევსურეთს ვილა გაზრდიდა
შენ ფერს ხევსურის ქალია,
თემ-სოფლის საიმედო
მტერთან კლდე იდგას სალია.
საც გაჭირვება იძახან,
გადაიხუროს რვალია,
ომში წინ გადაიტანის
დასაბლუჯვილი ხმალია.
გაბედა მითხოსაკედა,
გადაიტანა კვალია,
ბევრჯელ ულახავ უწინაც
მაღალ ქისტეთის მთანია,
მაგრამ სრუ მუდამ დავლათი

რა ძვირად საშოვარია.
მითხომი უნდა ჩავიდას,

104

სახელ აქვს მოსატანია.
თუ კი მტრის ხელებს მაიღებს,
არ უნდა ძროხა-ცხვარია,
მინდის უყვარდა სახელი
არ უნდა ნადავლარია.

მაგრამ მინდია ალდისძის ძმობას არა კარგავდა და ყოველ-
თვის მიდიოდა მასთან.

ერთხელ ძმებმა და მეზობლებმა უთხრეს მინდიას: ერთხელ
ჩვენც წაგვიყვანე ქისტების სახოცავად. მინდიამ თან გაიყოლია
ძმა ბერდია და ორი მეზობელი – კვირიკა ჯაბუმანურ და აპარეკა.
გზაში ქარიშხალი ამოუვარდათ. თავის შესაფარებლად მინდია,
ამხანაგებით ძმობილის ალდისძის ციხისაკენ წავიდა სოფ.
მითხოსაკენ. მიადგნენ კარს. დააკაკუნეს. მაგრამ, მინდია ქარიშ-
ხალსა და სიბნელეში მოტყუვდა. მეგობრის კარის მაგიერად, მტრის
კარს მიადგა.

დააკაკუნა კარი. გამოეგება სახლის პატრონის ქალი აღაჩა და
მიესალმა მინდიას და მის ამხანაგებს. მინდიამ ძმობილი იკითხა.
აღაჩამ უპასუხა, შინ არ არის, სოფელშიაო. მოითმინეთ, ამ სა-
ათში დავუძახებო. ქალი შებრუნდა შინ და თავის მამას უთხრა: –
ხოგაის მინდია მოგვადგა კარს, ალდისძეს კითხულობსო. მამამ
ქალს მისცა თავისი დიდი ტყავი და უთხრა: ეს გაუტანე, ციხეში
წაიყვანე, უთხარი ცეცხლს დაგინთებთქო, იარაღი მოიხსენით,
ვიდრე ალდისძე მოვათქო. აღაჩამ ხევსურები ციხეში შეიყვანა და
ციხის კარები ურდულით დაუკეტა გარედან. მიხვდა მინდია, რომ
მოტყუვდა.

მითხოს ჩავიდა მინდია,
ხანია შულამისაო.
ზედ შავი ღამე დაეცა
მთვარე არ იჩინს პირსაო.
ალბათ დაბრუნდა უკუღმა
დავლათი ვაჟკაცისაო.
ცრემლით ატირდეს ნისლეები
ნამსა ნელ-ნელა სცრისაო.
ჩამაწვა შავი ღრუბელი
შავად დაეცა ჩრდილსაო,
გადაერია სავალი,
მინდის ბილიკი მთისაო.

105

ქალმ გარეთ გამოეგება
ქემრით ნაკერი ტყავიო,
ახყარეს იარაღები
მინდიას საომარიო,

შეჰყარნეს სიმაგრეშია
მაჰრად ჩაკეტეს კარიო.
მინდი ძმას ეუბნებოდა:
ძმავ, რად გატეხით ხარიო,
აკასთან აკურასთანა
მედმენაც დავსთმოთ თავიო,
მე თერთეგო მეგონა
შიგა ალდისძე არიო
აქც მიზუ ტიალებულა
აღაჩა, ქისტის ქალიო.

აღაჩას მამამ სოფელს შეატყობინა, მინდია ჩავიგდე ხელშიო.
ცხეს ქისტები შემოეხვივნენ.

კვირიკა ჯაბუშანურმა უთხრა ამხანაგებს, ფანჯრიდან გადავხ-
ტეთო, მაგრამ მას არავინ გაჰყვა, მარტო ის გადახტა და გაიქცა.

ბათაკაისა ლურჯამა
მალლად მაილა თავიო,
გათენებისას აავსა
ქავის და ქავის კარიო,
გაგვაცნობიეთ მინდის
მითხოვლთ ნიაღვარიო,
კვირიკამ ჯაბუშანურმა
ცხეს გაბანდა ჯღანო,
ჩარდახით გამაუფრინდა
ირემ დახივა ჯარიო.
კვირიკავ ჯაბუშანურო
დიდხანს ცოცხალი ხარიო
წაედ, წაილი ამბავი,
მინდის ადგია ძალიო

ქისტები შეცვივდნენ ცხეში, უნდოდათ მინდია ცოცხალი ჩა-
ეგდოთ ხელში და ეწამებიათ, მაგრამ მინდია არ დანებდათ. სამი
კაცი მოკლა და მერე თვითონ მოიკლა თავი. ბერდია და აპარეკა
კი ხელჩართულ ბრძოლაში დაიხოცნენ.

106

კვირიკა ჯაბუშანური დილით მივიდა არხოტში და ხოგაის
მინდიას სიკვდილის ამბავი მიიტანა.

მზე წითლდებოდა, წყრებოდა,
რო ხიგაჩს მინდი კვდებოდა.
ჩამოდიოდა ვარსკლავი
მაფარე უკულმა დგებოდა,
ცაზე მდინარი ფრინველი,
თბებოლოს იხოშებოდა,
ხოგაის მინდის დედასა
მზე ედგა, აღარ სთბებოდა.

ხევსურული ლექსები

ელოს ატირდენ დედანი,

მტერნ მარხედ შეგვაშინაო,
კარზედ მოგვიდეს სტუმრულად
ძალათ შემოვალთ შინაო.
თავს გაგჭრით ჯიელებს
ქალებო წაგიყვანთ შინაო,
შაყრილნი ფშაველ-ხევსურნი,
აღასამც შამოსივნაო,
დიჩინებს ხევსურის შვილებსა
თოფები დაუძღვინაო,
ფშაველებ ლეგ-ლუგეები
თოფებსა ჩამეწვინაო.
მიქელაის სვილის გაზრდილი
რად არვინ დაიჭირაო.

დისაგან გლოვა ძმისა

ძნელია გულის ბრძოლაი
და რომ ფიქრობდას ძმასაო.
ფიქრობდას ლოგინ არ უდგას,
უჭერავ მიწას მყარსაო,*
გველებ სადილობს ლეშითა
ასაბუდრებენ თმასაო,
უდნების სხეულობაი,

* ლექსი გამოთქვა თამარ (კინტო) დავითას ასულმა არაბულმა სოფ. ჯუთაში.

ვაჟკაცს აკლდების ძალაო.
ბრალია სუხუმიო,
მიწა გიდნობდას ჯანსაო,
არ ესხას იარაღები
შენს ციხესავით ტანსაო.
გული მხრად არ უდგებოდას
შენს მაუზერა ხმალსაო,
ენა არ ლაპარაკობდას
სიტყვა ხეთქავდეს ქვასაო
ბაბუა არ ედგ გვერდითა,
მტერ არ აძლევდასთ ზარსაო,
ლომ გულო შეუდრეკელო,
დედულთ მოგასწრეს მთვრალსაო.
იარად ჩამაყრეულსა
თან მაყოლებენ თვალსაო,
ახალიზებენ მაცილსა,
სუხუმავ, გრევენ ძალსაო
არა – კი ნუ დაღონდები,
ტყულა ეერ იგდებს ყმასაო,
შენაც ბევრ მახკალ ბევრ, განა
ღმერთმ თუ გახთემდა ვალსაო,
ნუმც გაიყოლებ გულითა

შენთა დედის ძმად ჯავრსაო,
არ მაგხკლეს სირცხვილიანი
ქალს ატრბ უდევდი ზალსაო,
არცა რა გვექნეს სახელი,
აეგათ დაზდევს თავსაო
ხევსურს არავინ მაუხკლავს
მამიდაშვილი სხვასაო
ჯიში აქვთ ჩამამავალი
არას ვინ იტყვის კასაო.
თავი ცოცხალ დადმარხეს,
მიწა ვერ უძლებს ბრალსაო,
შენ სიკვდილ შენსა მამკვლავსა,
აღარას ჩავსთვლი სხვასაო.
გავთვალე ბოროტიანმა
ვასვენებ გულის ჯავრსაო.

108

ალბათ გაუხდა წერასა,
ჯერე ძმაი საკლავს ძმასაო
ბევრ წყენა შამანარცხე,
არხვატ ციმბირის ცალსაო,
ჩაგიწყდა გულის სიმეზი,
ფიქრ დაასვენე ძლიერი
გიმტყუნა ბედის წერამა,
გულ დაგიმშვიდა კლდიერი
ფოლადი არხოტიონო,
სამუდმო ლოგინს მიელი,
ბაბომ უმცროსად გაკუთნა,
შენ დედის ძმიშვილ მთიელი.

ქალნი ჩახოცნა თავისნი,
სულეთი წაიხთინაო,
რად ვინ გაეშვა მიქელა
რად არვინ დაიჭირაო,
ყველასამც ეგრე მაუა
ვინც მიქელს გაუცინაო.

ემკაითი ჯარსა ჰყრიდა
ქვევით უნდა წავიდესო,
წავიდეს თუ არ წავიდეს
პატარძელს გავიდესო.
ვინც რო კაი ვაჟკაცია,
ორ დღეს უკენ მავიდესო,
ეგ გაიგა მართებელმა
მუხლზე გაიდევდა ხელსო,
აქ მამიედ სოლომანო,
მე გამიჯედ მუხლთა ქვეშო,
განა მისდიხარ სოლომანო

ვინღა მომიკრებდა ცხვრებსო.
სოლომან ზუთულაშვილი
რა კარგად ყურბდა ცხენსო,
დილითა და საღამოთა
თითო ლიტრას აჭმევს ქერსო,
თბილი წყლით ძუას გადაბანს
ერბოთ გადუპოხდა წელსო.

109

შენი ჭირიმე ლურჯავო,
გამომადგები ერთ დღესო,
ჩადიან ჩამდინარაზე,
სოლომან სჯობს თავადებსო,
გაქცეული ქორსა ჰგავდა,
გამოექცა შევარდენსო,
ეგრე ოსმალოს აიღებს,
როგორც მიმინო მწყერსაო,
საჩქაროზე მოუტანა,
ხუთის თავი მართებელსო
კარგი, იკმავე სოლომან,
გეყო მამიშენის მზესო,
სოლომან არ დაიჯერა
კიდევ მოუმატებ ბევრსო!
ერთი კიდევ გარდაეტივა
წინ თათრები გადუდგესო.
ორი ტყვია ლურჯას უკრეს,
სოლომანსაც მიარტყესო,
ვა, დედას სოლომონისას
რა ჭრელადა ხედავ მზესო,
გული გულად აღარ გაქვს,
გულის ალაგს მოგარტყესო,
ბიძა ტატუა გვერდს უდგა,
ცხენის გავას გადისვამსო,
ნუ გეშინიან სოლომან,
მე გაჩვენებ მამაშენსო,
ყმაწვილურად რად მეტყოდი,
ვინღა ნახავს მამაჩემსო.
ებ პასუხი დაათავა,
სოლომანს კი სული ხთესო,
გადმაიღეს სოლომანი,
გზის პირებში დაღმარხესო,
მარმარილოს ქვა დათალეს,
დათალეს და დაადვესო,
ყარაულებ დააყენეს,
ეს არავინ ამაგდესო,
ცოდვაი სოლომანისა,

საურჯულოს დარჩესო.
მაუძახეს მედროშკესა,
ორქაფები შააბესო,
ჩქარა დროშკა მაიყვანეთ
თორე ცხენებს გასჭრის ყელსო.
მაიყვანეს დროშკეები,
სოლომანი შააგდესო,
ქალაქში შამაიყვანეს,
სიონის ზარი რეკესო,
იმტენი დღეგრძელობა მაქვს
რამდენი ცრემლი ღვარესო,
მაროს ნუ გააგებინებთ,
დანით მაიჭრიდა ყელსო,
სამჯერ მარო გამოვარდა
ხელი ჰკრეს და შააგდესო,
იმ ღამეს ძეობა იქნა,
მაროს ბიჭი აყოლესო,
მესამე დილას მონათლეს
სოლომანი შაარქვესო
ა მაგის მოლექსესა,
ერთი ჩოხა ჩამაცვესო.
საახალუხეს დამპირდეს,
ის კი ისრევ დამაკლესო.

ვერ გაიგითა ქპრთველნო,
შაგეხსნათ რკინის კარიო,
ნეფე აღარ გყავთ ერეკლე,
ბაგრატიონთა გვარიო.
დამდგარა ბაირახეები.
აღარ ჭექს ზარბაზანიო,
მანამდი ვიყავ ცხენს ვიჯექ
მივძრენ და მოვძრენ ზღვანიო,
ახლა თქვენ შაინახეით
ქალაქის მეედანიო
შვილს გავწირე ანდერძი
ფხა-სისხლიანი ხმალიო.
სათათრედ ნუ გახდიდით

111

იმერეთ ნეფის ქალიო.
სახალხოდ ნუ გახდიდით
ეგ ჩემი სამალქანიო *
ამა ქართულის მათქვამი
თავად ერეკლე ვარიო.
დავსწერე კამალაზედა
ჩემი სიტყვანი სამნიო.

ღულის კლდით ღუღელ შვილებსა
სიმღერა გამოდიოდა,
კოდნ უდგა ლუღით სავსენი
სისხლ-ფერად მოუდიოდა.
ქორწილ აქვთ ჭრელაის შვილსა,
უწევრად მოუდიოდა,
ღუღელ შვილების ნახოცნი
მკვდარნი კლდეთ გადმოდიოდა.
ღულის ძირს წყალი დაწურნა
ორ წყალში აღარ დიოდა,
იდუაომით იმახდა
წყალ-წყური არ მოდიოდა
იდუას მამაი არ ცოლის
ხელ ხმალზე მიუდიოდა,
წინ ლეკი წამოუგდავის
ხვედრება ამოდიოდა
აბშინა სადაც იქნების,
აბშინას ყურს მისდიოდა.
სულეთში ღუღელ შვილები
ჩივილით ამოდიოდა,
მხარ არ გვიჭირეს ხევსურთა
მარტოთა არ გადიოდა.

ხვთის კარზედ შევიყარენით სამოცდა სამი ჯვარია,
ჩამოდგეს საწონ-ჩარექი კვირავ დაუგო თვალია,
ოც ლიტრიანსა სინასა ვერ შაუყარნეს კარია,
ბოლოსკე მე დავმჯდარიყავ ყველას ჩემზედ აქვ თვალია.
ორი მორიგეს მოვთხოვე გარმომიმეტა სამია.

* სამალქანი – ჯაჭვის პერანგი.

112

გამოვიარენ, ავსწიე, ქვეშ გაულიე ქარია,
დევებს ხქონია ქორწილი, უჩქეფავ სისხლის წყალია,
გაიგეს ხვთის ნაბადებთა წაღლულუ იახსარია,
ცხრა თავი ხყვანია დედაი – ცხრად დამზდეღი ქალია.
საკმისას ლახტი ვესრიე, ზედ გამდოხურე ბანია,
ერთი სადამ იქ დამემალა, რომელიც თავი არია,
მაგას ლახტი გამოგაყოლე კლდეს მომიფარა თავია.
კლდე ორათ გაახეთქიე, დევს დამოვთხარეს თვალია.
კარგად სცოდნია ოხერსა, ამუდეღაურ ტბანია,
ცალთვალა ჩავიდა ტბაშიდა, თან ჩავყვე იახსარია.
ჩავედ და ვეღარ ამოველ, სისხლმა გამიბნა მხარნია,
კარგა იკვლიეთ ჩემ ყმათა ოთხ-რქა, ოთხყურაი ცხვარია,
მაიყვანეს და დამაკლეს ღმერთო დასწერე ჯვარია.
შამოდე ბროლის ქვაზედა შამოვიბერტყენ მხარნია,
ჩავხედე ჩემთა ნაჯდომთა, ჭრელ მომრჩალიყვნეს ქვანია.
ღმერთო თუ მამე შეძლება შენავ გამიხსენ მხარნია.

ხევსურეთს ნურას წამოხვალ, ვერცრახარ დავლათიანი,
თოფი ბევრია ხევსურეთს სიათა პირკომლიანი,
ხმალი ბევრია ხევსურეთს ფრანგული ფხა-სისხლიანი,
ობოლიც გაიზრდებოდა მტრისავე გულ-ჯავრიანი.
იქა ფშავისკე წახვიდი საქონიანი-ცხვრიანი,
ჯოჯინის ღელეს გახვიდი იქ გზა მოვა საყელიანი,
იქ მოვა ცეციაური სახელად თორღვანი,
ხმალი მას სთხოვე შენ მაგცა დანა დამალა ფხიანი,
მარჯვნივით შამაგარა გიყვა მარცხივით ზიანი,
ხელ დამცა საყელოშიგა მკლავთითას იმედიანი,
ვაჟუსძევ წამოგაქცია მიწა გაჭამა მტვრიანი,
თავით ყვარნები დაგისხა გალო გახარით წვნიანი,
ძვალზე თუ სჭირდეს ნაჭრევი, ხელდაღლოცვილი ხმლიანი.
გნალოვნის ჩრდილში გამწირა, ნაშალ გახურა ცვრიანი.
წავიდა, მთა გარდიარა, ირემას ტანზადიანი,
მიცუს ხკითხავდეს დედაი, – სად იყავ მკლავ-სისხლიანი,
რას მეუბნებით დედაო, მე მოვალ გულ-ჯავრიანი.
ხმალ ვაჟუსძიამ წაღმართვა, შინ მოვე სირცხვილიანი,
გეტყობის ლაპარაკშიგა, თორღვაო გიქნავ ზიანი,

113

ხმალ თუ ვაჟუსძემ წაგართვა დანა ხო დაგრჩა ფხიანი.
ვაჟუსძის გარდამღებელო თორღვაო რა ჰქონდა ფარადა
საფლავნი გიფარებიან – ბაბურაული ფარადა.

ხუთშაბათ გათენებადა, თოლიან იქნა დილაო,
გარმოვიტანე ფანდური ლარს გიდებ საჟიჟინაო,
საგონში გახერებულსა დავჯედ და დამაძინაო,
მე ვთქვი თუ ცხადათ გამოვე ხმა რაიმ მამადინაო.
უბრალოდ მომჩვენებიყო მამგონდა გამაცინაო,
სოფელჩი დამიპატიჟეს ჩვენ შენგმეტ გვინდა ვინაო,
ჯერ ხალხთ დაუწყო კვლევაი, იქ ყოფაც მამეწყინაო,
იქ არვინ იბადებოდა, ავდე წამოვე შინაო.
ქვან დავისრიე უკუღმა, იმას მიტყობდა ვინაო,
გზაში შამომხდა ხევსური ძალღივით დამიღრინაო,
შენ სახარ ჩემო ძმობილო, ხმაც შენი მამადინაო,
შენ აქით გარდაითხიე, თავის სამშობლოს სწირაო,
სიცოცხლე მეც მამეწყინა თემთ-წყალი გამიწირაო,
მე არვინ მინდა შენგმეტი, გინდა გულ დამაცინაო,
ვერავინ მამდის ჰკუაშიგა ზოგენ გულ შამიშინაო,
ნეტავი შენთა დუშმანთა სისხა ქვე გააჩინაო,
მანამდი სხვა რას იტყოდა შენ აგტეხიან წინაო,
შენაც ძალიან გმურობენ ქალო ხევსურის თინაო,
რათ შამიგინე ძმობილი მეხევეთ ხაბიძგინაო.

ჩამოველ კოტოხის ძირა, იყვა შუადღის ხანია.
გავიდა ბნელეთისადა, ღურბელი საწვიმარია,

სმაი აქვთ გუდამაყრელთა, ღვინოს სმენ, როგორც წყალია.
მეაც იქ დამიპატიჟეს დამიშალითეს მთვრალია,
ჩამარტყეს მაგარ-მაგარი წამამაკეტეს ძალია,
ველად რო გამოუარდი, იხულებს როგორც ცხვარია,
ახლოს ხქონიყო დუქანი, მაგრად მახარეს კარია,
თოფს ვერ წაიღებთ, ძაღლებო, წელსა მწყვეტს გილლის ჯარია.
გავარდა ვანკისეული კიტორს შეხყარნა ხმანია,
გამსვლელად ბატარია მაგრა მიჭირა მხარია,
თორელათამა გიგოლამ დაქროლა როგორც ქარია,
ჩამომყოლიყო გვერდზედა არწივი მეომარია,
საწყალო წიწიაშვილო, ტყესა მავლო თვალია,

114

ბახნის ძირს შამომავალსა ამხვიე თოფის ალია,
ვინც მყავდა ამხანიკები, კლდეთ გადახყარენ მკვდარია,
ერთი მეც გამეგესროლე, ქვიშა გაწითლდა მშრალია,
ხოზელ მამუკა ვინ იყავ, ვალად მემართა შენია,
წამოსვლა მინდა ერთხანა უნდა მოგავლო თვალია,
უნდა ავყარო მენდალი მოგაკრა სისხლის ჯვარია,
ოხერსა ისაის წვერსა, თოვა სცოდნიყო, ქარია.

კუნძულების ლექსი.

ნეზირ-ვაზირ სოლომან ბრძენი კალმასობას წავიდეს.
ერთი თევზი დაიჭირეს, ერთ ტაფაში მოხარშეს.
რომელიც რომ მტყუანია იმის თევზი გაცოცხლდეს
ერთი კაცი დავინახე, შენს ლოგინში ზნელ ღამეს.
მემართლები მართებელო მე რომ თავი მომჭრა დღეს.
თავს არ მოგჭრი დედუფალო, ხოლო მოგვიკიდე მტერი,
შვიდი წელ-და წელიწადი ჰყვარობ კულნძულ ხელმწიფეს.
ნეზირ-ვეზირ დაიძახა. ვინა ჰვიცავს ჩემსა მზეს.
გაუხარდა კუნძულებს, რას დავესწარ საკვირველს.
ჩაქმა-ჩუქმა დაიყარა, თოვლში ფეხშიშველა ხტეს.
ერთი სპილენძის კოკა გვაქ გვიბარია მემარნეს.
შენი სიყრმით თუ აგვიბსებ დედუფალი შენ დაგრჩეს.
შვიდ დღესა და შვიდ ღმეს, კოკით ყელში იდინეს
შინ კი ნულარვის გასწირავთ, ნურც ყმაწვილსა, ნურცა ბერს.
ეს რა იქნა მეუფეო, კოკის ყელს რო დააკლდეს.
მიიწიეთ-მაიწიეთ – კუნძულები ჩამოჯდეს.
მიიწიეს-მაიწიეს – ჩაიტყუეს კუნძულები
დედუფალს კი ხელი ახკრეს, ზეზარფემა გადახუხეს
დაკუპეს და დარაზეს.
გაუყარეს ხომალდები, მდინარ წყალში გადუშვეს
მეთევზეს და მეკალმახეს მეუფე ღმერთ გაუწყრეს.
წყალში ბადე გადუტის – კოკის ყელსა გააბეს,
გასწიეს და გამოსწიეს, ნაპირად კი გააგდეს.
ერთმანეთს ეუბნებიან, ათას თუმან ფული ძვეს.
გადახადეს ზარფემაი ქაჯით სავსე კი ამოჩნდეს

ერთი კლდეში შაურდა, – ეშმაკი იმისა გაჩნდეს
ერთი წყალში შაურდა – წყლის ქაჯი კი იმისა გაჩნდეს.

მე არ მოვშლი ლექსობასა, ქალებ მირგვილ დენასაო
მე იმას გირჩევთ, ქალებო, მოაკარით ენასაო.
შინ დასხედით ჭკვიანადა, თავის მამის კერასაო.
თავის საქმე დაგეკარგათ, საიდუმლოს კერვასაო.
თქვენ ხო წუთისოფელს ეძახით, საჩვევაზე დენასაო,
გზანი მუხლად ჩახარენით, ხაფანგებზე დენასაო.
ძლივ მაელით გაზაფხულსა, ჭალებზე დენასაო,
მგზავრსა შემდინ-გამდინარსა, გააჩერებთ ყველასაო,
ძალათ ფეხზე დააყენებთ, ვისაც ნახავთ ქერასაო,
ქება ისითასა უნდა, ტანშიგ გვანდეს ჯერანსაო.
ხალხში დევერია ხქონდეს, შულლში გვანდეს ელვასაო,
არ იწყინოთ ქალებო, ნუ დამიწყებთ სენვასაო,
მე კი ყველას მართალს გეტყვით, ჩემის თავის შველასაო,
რო იწყინოთ გავჯარდები, დაგიცხადებთ ყველასაო.

აბრამის ლექსი.

აბრამს კარგი ღონე ხქონდა, უშვილობა აღონებდა.
– ღმერთო მომეც ერთი შვილი, შენი თვალი დამიტკებება.
აბრამს შვილი გაუჩნდა, ღვთის ბრძანება ეგ იქნება,
აბრამი ცოლს ეუბნება. ეგ ყმაწვილი სად კეთდება.
სამი წლისა როცა იქნა, ცხენზე შაჯდა, შეეძლება,
შვიდი წლისა როცა იქნა, სწორიც აღარ შეედრება.
– შვიდის წლისას საღვთოდ მითქვამს, მოტყუება არ იქნება,
– თუ კი გითქვამს კიდევცა ხქენ, ორპირობა არ იქნება.
აბრამ ილესავს დანასა, დანას ფხა არ უდგება,
– ახა ღმერთი, მამაჩემო, შენი საქმე მიკვირდება.
ქვაბი დულდა წყალი შრება, სამსახურ აღარსად ჩნდება.
– ვაი, შვილო. შენი ბრალი! მე შენდა თქმა მიჭირდება,
ღვთის საქმეა შენს თავზედა დღეს შენი დღე გათავდება.
– ღვთის გულისთვინ მამაჩემო ოშკას ბევრი გადახდება.
ჩქარა დამკალ მამაჩემო, რბილი ძვალზე აღარ დგება.
აბრამ ყელში დანას უსომს, საწყალს ხელი უხელდება.
– მაგრად შემკარ, მამაჩემო, შვილი მამას ეუბნება.

მაღლა შემდე მამაჩემო, სისხლის ღვარი წამოდგება.
კაბის კალთები გადიკვათენ თორ ეგ სისხლისცვარ გეწევა.
თუ ეგ სისხლის ცვარ გეწევა საიქიო დაგელევა.
გადმოხედეს მოწაფეთა ნეტავ აბრამ რაღას შვრება,
გადმოუგდეს თეთრი კრავი, აბრამის წინ დაეცემა.

– ეგე დახკალ, საღვთო იქენ, შვილიც იქავ აგიდგება,
 ეგ რო დახკლა საღვთო იქნა, შვილიც იქავ აუდგება,
 ვაჟკაცობა რაცა ხქონდა კიდევ გაუჯობინდება,
 აბრამი ტივით მოვიდა, წინ გლახა შეეყრებოდა,
 – პური მაჭამე, გამვლელო, შიმშილით სული მხდებოდა.
 – წელს გერთყა ოქროს სარტყელი, შიმშილ რას გეკადრებოდა.
 მოდი მამყიდე სარტყელი სადილ რა დაგიჩევდება.
 – შენ რომ მამყიდა სარტყელი, მე რალა სარფა მრჩებოდა.
 გაბრუნდა უკულმ დასწყივა, ქრისტე ღმერთ დაუხდებოდა.
 ამანდით გამაბრუნვილი გამვლელსა მიუდგებოდა.
 – პური მაჭამე, გამვლელო, შიმშილ სული მხდებოდა.
 – მოდი მიირთვი სადილი, შიმშილ რას გეკადრებოდა.
 – ურძეოთ პურს ვერა ვსჭამ, თუ კი რძე არ იქნებოდა.
 ეფიცებოდა გამვლელი, – მე რძე კი არ მექნებოდა.
 – ამაგოდენა ცხვარშია, ერთა როგორ არ დგებოდა,
 კიდევ შეჰფიცა გამვლელმა, ერთა ბერწაი დგებოდა,
 გამაიყვანეს მოწველეს, კოდსაც გადაურჩებოდა.
 გადაუტიეს ბერწაი, თან ბატკან გადახყვებოდა.
 – ერთი გყოლია გამვლელო არადამც გამიხდებოდა,
 ხელთა მისცა ხმელი ჯოხი, – გაჭირდას გამოდგებოდა.
 შვიდი წლის გვალვა დადგაო, მინდორ დაიწვა, დაცხაო,
 გლეხბი მემცხვარიაი სულ საჩრდილობელს დასცხრაო.
 მინდორს დასცხა, ხმელი ჯოხი სულ ფურცლის ხეთ გადიქცევაო,
 რაიც გამვლელის საკერძო, ჩრდილოში შემოდგებოაო,
 რაიც აბრამის საკერძო – იწობა იდაგებაო,
 კაცი მოუა აბრამსა – შენ ცხვარი ილუპებაო,
 რო შამობრუნდა აბრამი, ეგ ცხვარი უჭრელდებაო.
 – ჩემი ცხვარი თეთრი იყვა შავად რამ გადაგალაო,
 ეფიცებოდა მემცხვარე, – ჩრდილში არცა მდგარაო,
 შაწუხებული აბრამი თავით ქვად დეედლებაო,
 საათიც აღარ დალია აბრამს სული ამოხდებაო.

თამარის ლექსი

ქალმა თქვა, თამარ მეფემა,
 ქართველთა ვერა გავიგო,
 შუა ზღვას ჩავდგი სამანი,
 ხმელეთი ჩემკენ დავიდგო,
 ქაჯავეთს დავდი იჯარა,
 ისპანის ხარჯიც ავილიო,
 ზღვას იქით ნემსათ გავედი,
 ამოდენ მოვიმოქმედე,
 ცხრა ადლი ტილო წავილიო.

ხევსურული სადღეგრძელო

ხევსურეთში საერთოდ თამადობა არ იყო მიღებული. ხევსურ-

რული ღრეობის დროს (ქეიფის დროს) ვისაც რა სადღეგრძელო სურდა, იმას იტყოდა. სანიმუშოდ მოვიყვანთ ერთ სადღეგრძელოს, თქმულს უნცრუა ჯაბუშანურის მიერ:

სმენა იყოს, გაგონება, დაკვრა იყოს-გაგორება!
ეს რა იყოს? შენი მტრის გული შუა გაიყოს.
რაც იმან შენთანით მაიგოს, სააქიმოში გაიღოს!
მტერი რომ გზაში შემოხდის, კისერს გაავლი ხელი,
გადაიბრუნე, დაარტყი, ზურგზე ადინე მტვერი.
გაგიმარჯოს, გაცოცხლოს, მოგცნეს ადამის დღენი,
სანამ იცოცხლე ბიძიავ, სანამ ცასა ზრდის ნამია,
სანამ მთაში სჩქეფს წყაროი, სანამ ყანას ხნავს ხარია,
სანამდე ბრუნავს წისქვილი, სანამ გვინათებს მთვარეა,
სანამ ჯინჭველას ქალაქით არ გაეტენონ ქვანია,
გაგიმარჯოსთ, გაცოცხლასთ, დაგაბერასთ, დაგხოცნასთ.

118

ფ შ ა უ რ ი ფ ო ლ კ ლ ო რ ი

კ ა ფ ი ა

შუაფხოელ ლეკვას.

მათურელ ხევსიბერისას თქვეს,
ადიდებს ხატის სახელსა.
დააწყობს ქადა-პურებსა
ქებას დაუწყებს სანთელსა.
დარიცრიცდება დამთვრალი
ფეხი ქობსაით დაცდება.
ძალიან დამწვარს ამბობენ
ლოგინში იწვა სამ თვესა.
საქონის საჭმელ გაუწყდა,
მაგის ცოლი ხთის საბძელსა.
რას იქამს თითოითოსა
თავის მოკეთის სახსნელსა.
მაუდის მათურელებსა
ვინ იქამს ემაგ საჭმელსა
ერთხელ კი ლუდ ჩაეკრა
ში კუდყავარა გაგრძელდა.

ფშავ-ხევსურეთის შესახებ
უნდა დავიწყო კაფია,
გზა კი აქამდის მოიდა,

მაგრამ სკოლები გვაკლია.
ჩვენ ისევ სიბნელეში ვართ,
სწავლა არ არი ხალხშია,
ჩანგრეულ სკოლები გვაქვს
სულ ძველი ხე-ქვით სავსეა.
ისეთი თამჯდომარე გვყავს,

119

როგორც ნამდვილი დათვია,
ჩვენ რა განათლებას მოგვცემს
თავისათვისაც აკლია.
ფშავ უპატრონოდ დამრჩალა,
ალარა ჩნდება კაცია,
ხევსურეთს სკოლებ დაიხსნა
ფშავს კიდენა აქეს ნაკლია.
მთავრობამ ეგრე დასტოვა
რო ყური არ მათქცია
მთავრობის მადლობელნი ვართ
რომ დიდი შრომა გაწია.
ფშავ-ხევსურეთის მიდამო
ახტომობილით სავსეა,
სინათლე გამააშუქა,
ხევსურეთში და ფშავშია.

ხმა გატყდა უკანაფშავსა,
ლეკებ წაიღეს ცხვარია,
ახადლებს შეგვიტყობინეთ,
ეგენიც ჩვენი ძმანია,
წითელაურებს უთხარით, –
ბევრსა სჭირს მტრისა ჯავრია,
უკანა ფშავლები მოდიან;
შიგ დარჩეულნი ყმანია;
ჩავიდეს ივრის წყალზედა,
ღმერთო, დასწერე ჯვარია,
საქისტოს ჩამომდინარებს
აუტყდა ნიავექარია;
მარჯვნივ მაჰყვება გიორგი,
ფშაველთ ლაშარის ჯვარია,
მარცხნივ მაჰყვება თამარი,
თამარი დედოფალია;
გადაიბრუნა ლეჩაქი,
დაელნა დაღესტანია.
ხადორით კაცმა იძახა,
გაღმით გავიდა კვალია.
ბერიძემ მამუკაათთა,

არ დაანება თავია,
ლოპოტაში გადმეწივნეს,
იყო შუადღის ხანია,
წინ მაუარა ქერებსა,
შამააბრუნა ცხვარია,
მე ნუ გგონივართ მარტუა,
შვიდნი მტანია სხვანია,
ზურაბო, დედის ერთაო;
ღმერთმა გაცხონა მკვდარია,
ომი გეწადა ძლიერი,
ტყვიამ არ მოგცა ძალია;
დედა შაერთოს ცოლადა,
ვინც ეგ გაწიროს მკვდარია.
ცხვარიც მაუდის ვაჟკაცსა,
მკვდარიც მააქვის ძმანია,
ყველამ უთხარის შანდობა,
რო დაჯარდების სმაშია.

თუშებისა და ფშაველების ამბავი.

თუშეთს ყავდა ერთი სახელოვანი მეთაური, რომელსაც ერქვა თილისძე. ერთ დროს გამოილაშქრა ფშავლებზე და ააოხრა სოფ. ხოშარა. ამ დროს გაიგეს ფშავლებმა და მამაკაც-დედაკაცებით ერთსულოვნად გავიდნენ მტრის წინააღმდეგ. ლაშქრობის დროს მეტი გმირობა გამოიჩინა სუმელჯი წოწკურაულმა სოფ. შუქოში მცხოვრებმა. სუმელჯის ცოლი ჯორით უზიდავდა შვილდ-ისრებს და ომობდა. თუშები ისე დაამარცხეს ფშავლებმა, რომ მარტო თილისძე გადარჩა. ამ ომში თუშები იმდენი დახოცილა რომ მათი ჩითანი (წინდები) გოდრით გაუყვიათ ფშაველებს. როცა გაქცეული თილისძე მივიდა შინ, მას რძალი მიეგება კარებზე და უთხრა სიტყვა:

რა უყავ მამამთილაო,
თინიბეგ ჩემი ქმარია?
გავწირე მუჭის ღელესა,
წითლის ბადაგით მთვრალია,
გვერდით დავუბი ლურჯაი,
ტიროდა როგორც ქალია.

121

თავით დაუდგი დროშიაი
აფრიალებდა ქარია,
ბანა მარტოკა ის იყო?
ბევრი სხვა იყო მკვდარია.

როდესაც დამარცხებული თილისძე გაიქცა, მაშინ შეეხვეწა ლაშარის ჯვარს, ოღონდ შინ ცოცხალი დავბრუნდე და დაჰპირდა სამდთო, რომ მას აწი ფშაველებზე არ გამოელაშქრებია. აი ახლა სადმთოს იზამს თილისძე და მოვა ფშაველებში ლაშარობაზე, სადაც ფშაველები დღესასწაულობენ. დამარცხებულ თილისძეს ფშა-

ველები სიტყვას ეტყვიან დამუქრების კილოთი:

ლაშარს მოიდა თილისძე,
დიდგულად დაჯდა ხარია,
შამეხვივნეს ფშავლები,
როგორც ბატონსა ყმანია.
შენ აქ არ მოგვევალე
დიდი ჰქენ ცოდვა-ბრალა.
თავ მასჭერ დიაც ყმაწვილსა,
კალოდ გალეწე მკვდარია,
დასწვი, დასდაგე ხოშორა
ცამდი აუშვი ალია
ნაკვეთაურის ჭერხოსა,
შენ შახსენ რკინის კარია,
დაიცად-აცა ფშავლებსა,
მალოცეთ თქვენი ჯვარია,
სახვეწრად მომიყვანავის
თეთრი ქორაი ხარია,
ებ მაშინ გავარიგოდეთ,
როცა გამოვლენ მთანია,
უბის თავს დაგებდებიან,
რომლისა ჭრიდეს ფრანგული
თილისძეს ცხენის ნალია
რომლისა სჭექდეს თოფია,
ვისი იქუხებს თოფები,
უბის თავს დანათდებიან,
ვისი იქუხებს თოფები,
თილისძის ცხენის ნალია.

122

ამის შემდეგ ფშაველები და თუშები ძმად გაიფიცნენ. მერე ისინი ერთად ილაშქრებდნენ საერთო მტრებზე.

წინად ფშავლებს ბევრ ხალხთან ჰქონდათ ლაშქრობა, როგორც მაგალითად ქისტებთან, ლეკებთან. ფშავლები ყოველთვის მოგერიებით იცავდნენ თავს, მაგრამ მტერი თუ გაკადნიერდებოდა, მას საშინლად ამარცხებდნენ. განსაკუთრებით ფშავლებს ქისტებთან ჰქონდათ შუღლი. ერთხელ ფშაველს ისე დაუმარცხებია ქისტები, რომ შვიდი წლის განმავლობაში მათ ხარები არაყოლიათ, ვირებით უხნავთ ყანები. ფშაველებს ქისტებთან ლაშქრობის დროს ყოველთვის მეთაურობდა – ლაშარის ჯვრის ხევის ბერი. ეხლა ახსოვთ ხევის ბერი ხახაი გაბიდოური (სოფ. ხოშარიდან), რომელიც სახელოვანი იყო ვაჟკაცობით. ამ ხახაის შესახებ არის ლექსი:

მივნატრი დაბადებასა
ხოშარას ხახაისასა.
აისხამს იარაღებსა
ანგელოზსა ჰგავს ცისასა.
მხარზე გაიდებს დროშასა
ლალის ლაშარის ჯვრისასა.

თერეთეგოზე გაივლის
ქვიშას არ დასძრავს მთისასა,
თარეში წამოაყენებს
ნარჩევებს ფშავლის შვილებსა.

ხახაიზე არსებობს მეორე ლექსიც:

მუცუს ატირდა ბებერი
ჯარით სად მიხვალ ხახაო
მითხოს მივდივარ ბებერო,
ვარდანამ დამიზარაო,
მედ იმან უნდა ვიომოთ
უნდა იჭეხოს ცამაო,
ცრემლით პირ უნდა იბანოს
შუქო ვარდანის ქალმაო.

ნუმც იხდით ხევსურთ შვილებო,
ნახადსა ბადაისასა,
სამჯერ გაყიდეს ყირიმში
სახსარს ვინ იტყვის ტყვისასა,
სამჯერავ გამოეპარა

123

გულს დახევ კაი ყმისასა,
შიმშილით დაღონებული,
ქუჩს მასძოვს მალლის მთისასა,
წყურვილით შალონებული.
ნამსა ლოკვს ბალახისასა,
წინ კაცი შამოეყარა
ფულს აბნევს ბუხრიბნისასა.
კაცო შენ მითხარ დღეა თუ ღამე,
შენ მითხარ ღვთის მადლსა.
გურჯო დღეც არის, მზეც არის
ძალს უქნავ შიმშილისასა.
დაჯდა და პური აჭმია
დაწვდომას დახე მტრისასა,
მემრედ გზად ჩამაასწავლა
ჩანავალს ჩაჰყე მზისასა.

დედა ცხონდება ვაჟისი
ბაქოში დავითისაო.
სხვის ტანზე იცნო ხანჯარი,
ხანჯარი თავის ძმისაო,
ხანჯარ ვისია რჯულ ძაღლო,
ხანჯარი ჩემის ძმისაო.
თუშისი არის თავად რჯულძაღლო,
თუშისი სულძაღლისაო.
ლექსა ააძრო ხანჯარი,
დასცა იმ მუძუს ძირსაო,
მამლის ყივილის ხანია,

იმის ცოლ გამოსჭყვივდაო,
აქამედის მოდის ბაადი
ახლა რამ დაიჭირაო.

მე კი მოგივე დედაო,
ბევრი სხვა ვერ მოდიოდა,
დაგვლივნა ხოშარის გორმა
წყალი არ გამოიდიდა,
სულმელჯის ისარი
უფრთოდ ამოდიოდა,

124

წყურვილის შაღონებული
ცნენტ-ხედრათ ჩამოდიოდა,
ჩაგვყარა ანჭილოშია,
ცუდმა ნიავმა ქარმაო,
მიხრით გამოზრდილ საყმომა
გადმოგვეწივა დაგვხოცნა,
ცუდ დაგვიყენა ჟამნია,
თილისძეც გამოგვეპარა
გადაიარა მთანია,
ის რო თუშეთში ჩავიდა
შამოეგება რძალია,
რა უყავ მამამთილაო,
თინიბეგ ჩემი ქმარია,
გავსწირე მუჭის ღელესა
წითლის არაყით მთვრალია,
თავით დაურჭვე დროშია
აფრიალებდა ქარია,
გვერდით დაუბი ლურჯაი
დასტირის როგორც ქალია,
ტოტით აყრიდა მიწასა
ბრუნავდა ცოდვა-ბრალია.
რად მიყავ მამამთილაო,
ღალატი ჩემის ქმრისია.
ქალი ციხეში შავიდა
მაგრა დაწელნა კარია
რად მიღალატე ნეტარა
რაზედ მაჰკალით ჩემი ქმარია,
უნდოთა ფშავლის შვილებმა
მალვით გამოსჭრეს ყელია,
მიშველე მამამთილაო,
შამაბი შენი ხმალია,
უნდა თინიბეგ ვეძებნო
ლელაიც ნულარც ვარია,
საპარავს გადმუეწია,
დაუხვთა ფშაველთ ჯარია,
სად მიხვალ ბოზავ დიაცო.

უნდა ცაბაურთს ჩავიდე
ცდაზე მიჭერავ თვალია.
კიბულთ არ ჩაგაცილებენ
ლომხუზამანი ძმანია.
არ დაიშალა ლელემა
გადმიარა მთანია.
მივიდა კიბულთ გზაშია,
შამახვდენ ორნივ ძმანია.
სადაური ხარ ქალაო,
სისხლის რომ მოგდევეს კვალაია?
თინიბეგი მყავ დამრჩალი
უნდა მოვნახო მკვდარია.
შენ გირჩევ ქალო შინ წადი,
თორე აქ დარჩი კვდარია.
არა ვერ წავალ ქალაი
თინიბეგის უნდა ვენახო თვალ-წარბია
არ დაიჯერებ შე ძაღლო,
ცხვრებილად მოსჭრეს თავია,
ხელი მარჯვენას არ ჯობდეს
რათ შავირცხვინე თავია,
მაგრამ შენ ქმარ-მამამთილ
დიდი ქნეს ცოდვა-ბრალია.

ხევსურეთს არი ამბავი
ლომი დაზეზდა მთისაო,
ჩამოვა ჩამობოინობს
ლალი არწივი მთისაო.
არავინ დაგაზიანოს
არავინ დაგგლიჯოთ მწკლითაო.
დედას გიტირებთ რუსებო,
ლომი დაზეზდა მთისაო,
ის კი ვერ იცის ბეჩავმა
ბალთას ჩაუსმენ გზირსაო,
ომია ბალთის ჭალასა,
სისხლსა წვიმს მაღლა დარია,
შამახვთა გუდამაყრელი
ნაცნობი დიდის ხნისაო,

დანდობით ჰკითხა ამბავი
სალამ მთართვა პირსაო,
უნდა გეხუროს ლეჩაქი
იმ თავის დიაცისაო,
უნდ გეცვეს ჭრელი კაბაი

თავზე ნაჭაპნი თმისაო.
დაიძრა თავის შავხალი
უთავა ძუძუს ძირსაო.
ბოლონავ ამოსაწყვეტი
გზაში რად მისვამ გზირსაო,
გამაწირვინეთ სამშობლო
აი დედაჩემს მტრისაო,
მგელს კიდევ დარჩა ლეკვები
მოძებნა უნდა გზირსაო,
არც შენ შაგრჩება, ბოლონავ,
ღალატი თავის ძმისაო.

მოხვედ და მელიციენელო
რა ამბავ მოგიტანია?
მოველ, რა მოველ
ქისტებ არ მოგეცეს ზავია.
დაგვიკრეს ხომურაულსა
დაგვბრუნდა ცოდვა-ბრალია,
დაწირნა ჯარემაშია
უგშერებელნი მხარია.
ბევრნ გვყვანან ამხანაგია
თუშნი, ხევსურნი ძმანია,
გაიგო სულხანაურმა
მალა შაირტყა ხმალია,
კი თუ მომიკლეს გიგია,
კი თუ დამუნეს ცანია.
შაკაზმა თავის ლურჯაი,
ზედ თავად შეჯდა ქორია.
დედას გიტირებთ ქისტებო,
უნდა მოგიხტეთ კარზედა,
გადინოთ სისხლის ღვარია.
გამოფრენილმა ყორანმა

127

გადმიარა მთანია,
თავ მასჭრა ქისტის მოლასა
გამაყოლა მარჯვე მხარია.
ეს რო გაიგეს ქისტებმა,
შაქნეს დიდ ცოდვა ბრალია,
დაიცა ძაღლის ჯიშებო,
მალე გიკლიოთ კვალთა.
უნდა გიგიას შამწირეთ
ათი თორმეტი მკვდარია.
გაჰკვირდენ ქისტის შვილები
აღარცა მოგვცა ზავია,
მაგის ნახოცი მკვდრებითა
ავავსეთ გალაგანია,
სახვეწრად გამოვუგზავნეთ

თეთრი ქორაი ხარია,
შატილს ჩაუსხდენ გზირადა.
ზემოთი სულხანაური,
დურბინდით იჭვრიტებაო,
ესროლა ქისტის მოლასა
ხანჯრის ტარებზე ხვდებოდა.

თოვლი სთოვს საგურამოსა,
ხიჩლაი, თათულიკაი
იქ კი შაყრილან გზაზედა.
ჩამავარდნია ამბავი
უწინდელს მტრობაზედა
ხირჩლამ უთხრა თათულსა:
სასმელ დავლიოთ ჭკუაზედა
ეგ მაშინ გავარიგოდეთ
როცა შავხვდებით მთაზედა.
ჩემი პატარა ფრანგული
მოგპრიალობდეს თავზედა,
სხვას კი ვერ უტრიალებავ
ხმალ თათულიკაის ტანზედა,
დავარდნენ შავნი ღრუბელნი
დაბლა დაყარეს ნამია,
თათულიკასა – ხიჩლასა
ხანჯლებით ერთმანეთს ჩხვერავდინა,

128

თოფებ არ ექნა ხელშია,
წინ სისხლი უდგა გუბედა,
რად მამკალ უთხრა თათულიკამა
რად გადამაგდე გზაზედა,
გაიგეს ხევსურთ შვილებმა
ხელი დაიდვეს ხმალზედა,
ჩამაეტივნეს ხიჩლასა
თათულიკაის ჯავრზედა.
დაკაფეს ხიჩლაი მხრემდი
ცრემლები ჩამოსდის თვალზედა,
შაგინდნეს თათულიკაო
ჯღანნი გაბანდეს გზაზედა,
როგორ იქმერე ლამაზი
თავი რა მასჭრე ტანზედა,
არ შაგარჩენენ ხიჩლაო
თათულიკაის ტანზედა.

ყუჯით გიორგის უთხარით
თათართ ხევსურის ნათქვამი,
ჩობანს არ გამაადგება
თეოზე კაი საწოლი.
გათენდა მეორე დილა,

ნახეთ თხების და მგლების ნაბრძოლი,
ახლა კი გაგისწორდებათ
ეგ კოლექტივის სასწორი.
იახსარ მოგქცეს წყალობა
გადაუნათლე მთა-გორი.

მაშინავ საით შაგხვდები,
ღმერთმა დაგწყევლოს საბელო,
შენ ჩემო გამცრუებელო
თავზევით ქუდის მამხთელო.
ბოზ-ქურდობაზე შამარცხვენო
მე მაბრალეებენ შენს თავსა,
ტანტრეო სად რა წახველო,
თუ მე შენ მოგკალ ტანტრეო.
ჩემი ცხენ-ბარგი რა ვქენი

129

თუ მე შენ გიღალატებდი,
შენ გაქრი ჩემო სანთელო,
ცოცხალი ნულა მოგივალ
თამარო ჩემო გამზრდელო
თუ ტყვილად მწამებდენ
პასუხ შენ გეეც გამჩენო.
ბევრს კი ეტყოდი ტანტრიავ
თათრების ენა იცოდი
მაგრამ თავ მომჭრეს რჯულმაღთა
დამჭირდა შენი თავია,
მიშველე ლაშარის ჯვარო
დამჭირდა შენი თავიო,
ჩამოგვეშველე ისივა
არწივო მეომარია,
შენი ფრანგულით მაკურთხე
ტანტრია მეომარია,
დაგვიკრა თათრის შვილებსა
დააგლეჯინა ყმანია.

ჩიტი ჩამოჯდა ღობესა
იძახის გიშლიშორასა.
ბევრსა დახვდება ამ დროსა
წელიწადს ქრისტიშობასა,
შენსა შენ მოჰკლა შენს მტერსა,
გაუწევ მაგივრობასა,
გზანიც კი აყოვდებიან
შენი მისვლისი-მოსვლისი
შენ გაიმარჯვე მტერზედა
ჩემო ფრანგულო ხმალო,
წინ-წინ მე მომაკვლევინე
ჩემზე მოსული მტერია,

ჩემი ლურჯაი ჩემთვისა
ნაკურთხალია ცხენია,
ეგებ ფშავეთში მიმიშვან
არწივი მეომარია,
თავ გასჭერ დიაც-ყმაწვილსა,
თათრების ნაომარია,

130

ქალებს ხმარობენ ცოლურა
არა ჩანს მეომრებია.
სადა ხარ ზეზვავ ნეტარა
ლუხუმი სადღა არია,
ღმერთო და ჩვენო გამჩენო
ხატებო ფშავეთისაო,
შენ გაუმარჯვე ჩვენს ჯარსა
დავლათო ახმეტისაო,
აგებ ავხოსოთ ძვლებითა
ველები კახეთისაო.

საგინა გიორგწმინდელმა
ლუდი ადულა სვიანი,
დაითვრენ ჯალაბაურნი,
დადგა ხაჯრების ტრიალნი.
რად ეგრე ჩემო საგინავ,
რასად გვიყავ ზიანი,
დაგვათვრენ დაგვაღალატენ
ლუდ გვასვი იფლის წვნიანი.

წაწლობა რაღაც იციან
დავსწვი ფშავლების „ზაკონი“
მეც მთაზე ბევრჯერ გავსწირე
თავ-განებებულ საქონი,
ბევრგან ბოსლის კარ გავადე
ბევრგან ავხადე საკომი.
ბევრ ქალა გამოვადვიძე
ტყავის ძველაში ნაწოლი.

რა ქვეყნის ციხე ავაგე,
ჯავრი შავაბი კარადა,
შიგა ვზივარ და ვიძახი
თავი ლურბელსა მიბია,
წინ მიდგა სუფრა სკავდისა
ბრინჯაოს ტარი აგია,
ზედა დევს დანა ჯავარი

131

ზედ კვიცის ხორცი აწყვია,.

მშინ და ვერ მიჭამია
რჯულ ვერ გადამიგდია.

შვიდ წელს ტყვედ ვიყავ, დედაო,
არ მილახიან ქვიშანი,
საკმისას ჩამოშვებულნი
შუქნი ვნახოდი მზისანი,
კუტი ვეგონე ლეკებსა,
კარსა ვერ გამავდიოდი,
გამომიყვანეს გამშინჯეს
ქალ-რძალი მიდგა მრავალი,
პირდაპირ ჩამომიცფრინეს
თვალ-მარგალიტი მრავალი,
ზოგი ვსთქი უბერ ვიამე
რაც იყო თვალით მრავალი,
ისევ გადმოუფრინდი.

ძმობილო, კარატიელო,
ე მა ხოწს გაუხახუნე,
გუშინაც დალეულიყო
სულ კბილ დაკრეჭილმ ვაბრუნე.
თუ არა მე კი შინ წავალ,
ახლა სხვა მაიმსახურე.
შენმა მზემ თუ კი შინ წახველ
სავსე დაგხვდება საპურე.*

*) ფშაური ლექსების მეტი ნაწილი ჩაწერილი მაქვს ლეკვა მთვალა-
შვილისაგან სოფელ შუაფხოში.